

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA KUJAWSKO-POMORSKIEGO

Bydgoszcz, dnia 28 września 2016 r.

Poz. 3284

UCHWAŁA NR XIII/107/2016 RADY POWIATU CHEŁMIŃSKIEGO

z dnia 13 września 2016 r.

w sprawie przyjęcia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019

Na podstawie art. 4 ust. 1 pkt 7 i art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tekst jedn. Dz. U. z 2016 r. poz. 814) oraz art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446 z późn. zm.)¹⁾, po uzyskaniu opinii Kujawsko - Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków **Rada Powiatu Chełmińskiego uchwala, co następuje:**

§ 1. Przyjmuje się Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2016–2019 stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko – Pomorskiego.

Przewodniczący Rady
Powiatu Chełmińskiego

Marek Jabłoński

¹⁾Zmiany tekstu jednolitego wymienionej ustawy zostały ogłoszone w Dz. U. z 2015 r., poz. 397, poz. 774, poz. 1505

Załącznik do Uchwały Nr XIII/107/2016
Rady Powiatu Chełmińskiego
z dnia 13 września 2016 r.

POWIAT CHEŁMIŃSKI

**Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami
na lata 2016-2019**

Opracowanie:

*Starostwo Powiatowe w Chełmnie,
Wydział Oświaty, Zdrowia, Kultury i Sportu
Listopad, 2015 r.*

1. Wstęp
2. Podstawa prawna powiatowego programu opieki nad zabytkami.
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce.
 - 3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej.
 - 3.2. Ustawa o samorządzie powiatowym.
 - 3.3. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
 - 3.4. Akty wykonawcze wydane na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami .
 - 3.5. Inne akty prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego .
 - 4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
 - 4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017.
 - 4.1.2. Uzupełnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020.
 - 4.1.3. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030.

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa.

4.2.1. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2013-2016.

4.2.2. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020 +.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu.

5.1.1 Strategia Obszaru Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Chełmińskiego.

5.1.2. Powiatowy Program Ochrony Środowiska na lata 2012-2015.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu.

5.2.1. Zarys historii obszaru powiatu .

5.2.2. Krajobraz kulturowy.

5.2.3. Zabytki nieruchome.

5.2.4. Zabytki ruchome i w zasobach muzealnych.

5.2.5. Zabytki archeologiczne .

5.2.6. Dziedzictwo niematerialne.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony.

5.3.1. Wpis do rejestru zabytków.

5.3.2. Uznanie za pomnik historii.

5.3.3. Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.4. Ewidencja zabytków.

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego powiatu. Analiza szans i zagrożeń (SWOT).

7. Założenia programowe.

8. Instrumenty realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami.

9. Współpraca z wojewódzkim i miejskim konserwatorem zabytków.

10. Zasady oceny realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami.

11. Źródła finansowania.

11.1 Środki finansowe z budżetu państwa, bądź z budżetów jednostek samorządu terytorialnego .

11.2 Środki finansowe z budżetu Unii Europejskiej.

11.3 Inne źródła finansowania Programu.

12. Realizacja i finansowanie przez powiat chełmiński zadań z zakresu ochrony zabytków.

ŹRÓDŁA

ZAŁĄCZNIKI:

ZAŁĄCZNIK 1: Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

ZAŁĄCZNIK 2: Wykaz obiektów, których wyposażenie zostało wpisane do rejestru zabytków

ZAŁĄCZNIK 3: Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

ZAŁĄCZNIK 4: Ilość zabytków archeologicznych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków

ZAŁĄCZNIK 5: Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków

1. WSTĘP

Materialne dziedzictwo kulturowe powiatu chełmińskiego stanowi potencjał, który w istotny sposób może przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu, a tym samym poprawy życia lokalnej społeczności. Powinno być ono zatem przedmiotem szczególnej ochrony. Podobnie jak dziedzictwo niematerialne, które daje mieszkańcom poczucie więzi z rodzimą kulturą.

Opracowanie Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019, to nie tylko wypełnienie obowiązku ustawowego. Wyjątkowe bogactwo i różnorodność zabytków znajdujących się na terenie powiatu, skłania władze samorządu do ukierunkowanego i zaplanowanego działania w zakresie ochrony lokalnego dziedzictwa.

W niniejszym dokumencie określone zostały trzy priorytety wynikające z przeprowadzonej analizy stanu zabytków. Dotyczą one ochrony oraz promocji materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu, a także działań edukacyjnych i popularyzujących wiedzę o zabytkach. Dla realizacji założonych celów, określono kierunki, które mogą wykraczać poza czteroletnią perspektywę obowiązywania programu. W ramach przyjętych kierunków wyznaczono natomiast zadania, które Powiat planuje zrealizować m.in. w celu poprawy stanu zabytków oraz zwiększenia ich atrakcyjności dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.

W programie wskazane zostały także możliwości finansowania zadań ze źródeł zewnętrznych, w tym środków unijnych. Z uwagi na obowiązek sporządzania sprawozdań z realizacji programu opieki nad zabytkami, niniejszy dokument określa wskaźniki, które pozwolą rzetelnie ocenić wykonanie i efektywność założeń programowych.

Ostatecznymi beneficjentami Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019, będą nie tylko właściciele obiektów zabytkowych, lecz przede wszystkim mieszkańcy powiatu, którzy bezpośrednio powinni odczuć efekty wdrażania zaplanowanych w programie zadań.

2. PODSTAWA PRAWNA POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami, na wszystkich szczeblach samorządu terytorialnego, wynika bezpośrednio z Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446). Zawarte w tej ustawie regulacje prawne dają wytyczne, również co do okresu obowiązywania programu, trybu jego przyjęcia oraz częstotliwości sporządzania sprawozdań.

W myśl art. 87 zarząd powiatu sporządza powiatowy program opieki nad zabytkami obejmujący okres 4 lat. Po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, program winien być zatwierdzony przez radę powiatu oraz opublikowany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji programu zarząd powiatu sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie powiatu.

Program opieki nad zabytkami ma w szczególności na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych

z opieką nad zabytkami.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Najważniejszymi aktami prawnymi traktującymi o ochronie dziedzictwa narodowego są: Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej, ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o samorządzie gminnym, powiatowym i wojewódzkim. Zawarte w nich regulacje prawne znajdują ściśle powiązania z szeregiem innych aktów prawnych, które dotyczą bezpośrednio lub pośrednio ochrony zabytków w Polsce.

3.1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

Najwyższą moc prawną w systemie źródeł prawa w Polsce ma Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z dnia 16 lipca 1997 r. z późn. zm.).

Konstytucja stanowi, że

Art.5. Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.

Art.6. 1. Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.

2. Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

Konstytucja wskazuje zatem, że jedną z kluczowych funkcji państwa jest ochrona dziedzictwa narodowego i wprowadza dwie zasady: upowszechniania dóbr kultury oraz zapewnienia równego dostępu do dóbr kultury, które stanowią źródło tożsamości Polaków. Co więcej, Konstytucja zobowiązuje do udzielania pomocy Polakom zamieszkałym poza granicami w zachowaniu ich związku z narodowym dziedzictwem kulturalnym.

3.2. Ustawa o samorządzie powiatowym

Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 595 z późn. zm.) w artykule 4 stanowi, że powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym, m.in. w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

3.3. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Najważniejszym aktem prawnym traktującym o ochronie dziedzictwa narodowego jest Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r. poz. 1446). Zawarte w niej normy prawne określają:

- 1) przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi,
- 2) zasady tworzenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami,
- 3) zasady finansowania prac konserwatorskich i robót budowlanych przy zabytkach,
- 4) organizację organów ochrony zabytków.

W Ustawie uregulowane zostały podstawowe definicje związane z ochroną i opieką nad zabytkami.

W myśl art. 3 Ustawy, **zabytek** to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zgodnie z art. 4 **ochrona zabytków** polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;

- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem (art. 5) sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

W myśl Ustawy, niezależnie od stanu zachowania, **ochronie i opiece podlegają** :

- 1) **zabytki nieruchome** będące, w szczególności:
 - a) krajobrazami kulturowymi,
 - b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
 - c) dziełami architektury i budownictwa,
 - d) dziełami budownictwa obronnego,
 - e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
 - f) cmentarzami,
 - g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
 - h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 2) **zabytki ruchome** będące, w szczególności:
 - a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
 - b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
 - c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
 - d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
 - e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 Ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach,
 - f) instrumentami muzycznymi,
 - g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
 - h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- 3) **zabytki archeologiczne** będące, w szczególności:
 - a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
 - b) cmentarzyskami,
 - c) kurhanami,

d) relikdami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać również nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Ochrona zabytków może przyjąć **formę** :

- 1) wpisu do rejestru zabytków;
- 2) uznania za pomnik historii;
- 3) utworzenia parku kulturowego;
- 4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Zadania samorządu powiatowego wynikające z ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- 1) opracowanie powiatowego programu opieki nad zabytkami i sporządzanie sprawozdań z jego realizacji (art. 87),
- 2) sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego samorząd powiatowy posiada tytuł prawny (art. 71),
- 3) ustanawianie na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków społecznego opiekuna zabytków, prowadzenie listy społecznych opiekunów, wydawanie legitymacji i zaświadczeń oraz cofanie takiego ustanowienia (art. 103 i 105),
- 4) w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia (art. 50),
- 5) umieszczanie na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znaku informującego o tym, że zabytek podlega ochronie – zadanie fakultatywne (art. 12),
- 6) udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru – zadanie fakultatywne (art. 81),

Ponadto wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć,

w drodze porozumienia, prowadzenie niektórych spraw z zakresu swojej właściwości, w tym wydawanie decyzji administracyjnych, gminom i powiatom, a także związkom gmin

i powiatów, położonym na terenie województwa (art. 96).

Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się również przy sporządzaniu

i aktualizacji analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu (art. 18).

3.4. Akty wykonawcze wydane na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Na podstawie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na dzień sporządzenia *Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019*, zostały wydane:

- 1) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 6 czerwca 2005 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r. poz.399),
- 2) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne (Dz. U. z 2014 r. poz. 110),
- 3) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 27 lipca 2011 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich, robót budowlanych, badań konserwatorskich, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków oraz badań archeologicznych (Dz. U. z 2015 r., poz. 1789),
- 4) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r., Nr 113, poz. 661),
- 5) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. z 2011 r., Nr 89, poz. 510),
- 6) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 lutego 2011 r. w sprawie wzorów dokumentów oceny wskazującej czas powstania zabytku, wyceny zabytku oraz potwierdzenia wwozu zabytku na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2011 r., Nr 50, poz. 256),
- 7) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. z 2004 r., Nr 212, poz. 2153),
- 8) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. z 2004 r., Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.),
- 9) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 10 maja 2004 r. w sprawie rzeczoznawców Ministra Kultury w zakresie opieki nad zabytkami (Dz. U. z 2004 r., Nr 124, poz. 1302),
- 10) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 kwietnia 2004 r. w sprawie organizacji wojewódzkich urzędów ochrony zabytków (Dz. U. z 2004 r., Nr 75, poz. 706),
- 11) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. z 2004 r., Nr 71, poz. 650),
- 12) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków (Dz. U. z 2004 r., Nr 30, poz. 259).

3.5. Inne akty prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

Wymienione w punktach 3.1 – 3.4 akty prawne są głównym źródłem norm dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Jednakże w wielu obowiązujących obecnie ustawach można znaleźć dodatkowe uregulowania dotyczące tej tematyki.

- 1) **Ustawa** z dnia 27 marca 2003 r. o **planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (tekst jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 199 z późn. zm.)

Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym określa zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej, a także zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy - przyjmując ład przestrzenny i zrównoważony rozwój za podstawę tych działań.

Zgodnie z Ustawą, w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się zwłaszcza (...) wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ponadto wójt/burmistrz/prezydent miasta przystępując do sporządzania studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania gminy, musi uwzględniać uwarunkowania wynikające m.in. ze stanu dziedzictwa kulturowego i zabytków.

Po sporządzeniu projektu studium musi wystąpić o opinię do wojewódzkiego konserwatora zabytków. Podobne zasady obowiązują przy sporządzaniu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz wydawaniu decyzji o ustaleniu lokalizacji celu publicznego.

2) **Ustawa** z dnia 7 lipca 1994 r. **Prawo budowlane** (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r. poz. 1409 z późn. zm.)

Prawo budowlane normuje działalność obejmującą sprawy projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów budowlanych oraz określa zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach. Ustawa ta jednak niejednokrotnie rozgranicza tryb postępowania dotyczący zwykłych obiektów budowlanych od trybu postępowania w sprawie zabytków.

Zapisy artykułu 29 ust. 2 pkt 1 zwalniają roboty budowlane, polegające na remoncie istniejących obiektów i urządzeń budowlanych, z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę, za wyjątkiem obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Podobnie, instalowanie tablic i urządzeń reklamowych nie wymaga pozwolenia na budowę, z wyjątkiem usytuowanych na obiektach wpisanych do rejestru zabytków, w rozumieniu przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (art. 29 ust. 2 pkt 6).

Zgodnie z art. 30 ust. 7, właściwy organ może nałożyć, w drodze decyzji, obowiązek uzyskania pozwolenia na wykonanie określonego obiektu lub robót budowlanych objętych obowiązkiem zgłoszenia, jeżeli ich realizacja może naruszać ustalenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub spowodować pogorszenie stanu środowiska lub stanu zachowania zabytków.

W rozdziale IV Ustawy dotyczącym postępowania poprzedzającego rozpoczęcie robót budowlanych, normy regulacyjne obejmujące zagadnienia ochrony zabytków zawarte są w artykule 39, które stanowią, że:

- a) prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie budowlanym wpisanym do rejestru zabytków lub na obszarze wpisanym do rejestru zabytków wymaga, przed wydaniem decyzji o pozwoleniu na budowę, uzyskania pozwolenia na prowadzenie tych robót, wydanego przez właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków;
- b) pozwolenie na rozbiórkę obiektu budowlanego wpisanego do rejestru zabytków, może być wydane po uzyskaniu decyzji Generalnego Konserwatora Zabytków działającego w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, o skreśleniu tego obiektu z rejestru zabytków;
- c) w stosunku do obiektów budowlanych oraz obszarów niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje właściwy organ w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków;
- d) wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany zająć stanowisko w sprawie wniosku o pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektów budowlanych niewpisanych do rejestru zabytków, a ujętych w gminnej ewidencji zabytków, w terminie 30 dni od dnia jego doręczenia. Niezajęcie stanowiska w tym terminie uznaje się jako brak zastrzeżeń do przedstawionych we wniosku rozwiązań projektowych.

3) **Ustawa** z dnia 27 kwietnia 2001 r. **Prawo ochrony środowiska** (tekst jedn. Dz. U. z 2013 r., poz. 1232 z późn. zm.)

Ustawa określa zasady ochrony środowiska oraz warunki korzystania z jego zasobów, z uwzględnieniem wymagań zrównoważonego rozwoju, a w szczególności:

- a) zasady ustalania warunków ochrony zasobów środowiska, warunków wprowadzania substancji lub energii do środowiska oraz kosztów korzystania ze środowiska;
- b) obowiązki organów administracji;
- c) odpowiedzialność i sankcje.

W myśl art. 101, ochrona powierzchni ziemi polega na zachowaniu funkcji środowiskowych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, w tym między innymi zbioru dziedzictwa archeologicznego. W art. 400a ust. 1 Ustawy określono, że finansowanie ochrony środowiska i gospodarki wodnej obejmuje działania związane z utrzymaniem i zachowaniem parków oraz ogrodów, będących przedmiotem ochrony na podstawie przepisów o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

4) **Ustawa** z dnia 16 kwietnia 2004 r. o **ochronie przyrody** (tekst jedn. Dz. U. z 2015 r., poz. 1651 z późn. zm.)

Ustawa określa cele, zasady i formy ochrony przyrody żywej i nieożywionej oraz krajobrazu. Ochrona przyrody, w rozumieniu Ustawy, polega na zachowaniu, zrównoważonym użytkowaniu oraz odnawianiu zasobów, tworów i składników przyrody.

Ustawa w art. 83 ust. 2 wymaga, aby zezwolenie na usunięcie drzew lub krzewów z terenu nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków wydał wojewódzki konserwator zabytków, który jednocześnie nalicza i pobiera opłaty. Wojewódzki konserwator zabytków, korzystając

z uprawnień wynikających z art. 86 ust. 1 pkt 3 Ustawy może również wydać decyzję

o zwolnieniu z opłat za usunięcie drzew, jeżeli usunięcie jest związane z odnową i pielęgnacją drzew rosnących na terenie nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków.

5) **Ustawa** z dnia 21 sierpnia 1997 r. o **gospodarce nieruchomościami** (tekst jedn. Dz.U. z 2015 r., poz. 1774 z późn. zm.)

Ustawa określa m.in. zasady gospodarowania nieruchomościami stanowiącymi własność Skarbu Państwa oraz własność jednostek samorządu terytorialnego.

Zgodnie z art.13 ust. 4 sprzedaż, zamiana, darowizna lub oddanie w użytkowanie wieczyste nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków, stanowiących własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, a także wnoszenie tych nieruchomości jako wkładów niepieniężnych (aportów) do spółek, wymaga pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Jeżeli przedmiotem umowy o oddanie nieruchomości gruntowej w użytkowanie wieczyste jest nieruchomość wpisana do rejestru zabytków, przy określaniu sposobu korzystania z tej nieruchomości można nałożyć, w razie potrzeby, na nabywcę obowiązek odbudowy lub remontu położonych na niej zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w umowie (art. 29 ust. 2).

Trwały zarząd na rzecz jednostki organizacyjnej ustanawia właściwy organ, w drodze decyzji. W decyzji tej, w przypadku nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków, można nałożyć na jednostkę organizacyjną obowiązek odbudowy lub remontu położonych na tej nieruchomości zabytkowych obiektów budowlanych, w terminie określonym w decyzji (art. 45).

Ustawa daje również gminom prawo pierwokupu w przypadku sprzedaży nieruchomości wpisanej do rejestru zabytków lub prawa użytkowania wieczystego takiej nieruchomości (art. 109).

6) **Ustawa** z dnia 25 października 1991 r. o **organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (tekst jedn. Dz. U. z 2012 r., poz. 406 z późn. zm.)

Działalność kulturalna w rozumieniu Ustawy polega na tworzeniu, upowszechnianiu i ochronie kultury.

Do zadań państwa należy sprawowanie mecenatu nad działalnością kulturalną. Mecenat ten ma polegać na wspieraniu i promocji:

- a) twórczości,
- b) edukacji i oświaty kulturalnej,
- c) działań i inicjatyw kulturalnych
- d) opieki nad zabytkami.

Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, inni ministrowie

i kierownicy urzędów centralnych w odniesieniu do podległych im ośrodków i instytucji kultury, a także jednostki samorządu terytorialnego, mogą przyznawać stypendia osobom zajmującym się twórczością artystyczną, upowszechnianiem kultury oraz opieką nad zabytkami. Stypendium to polega na przyznaniu środków finansowych osobom realizującym określone przedsięwzięcia w zakresie twórczości artystycznej, opieki nad zabytkami lub upowszechniania kultury.

7) **Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie** (tekst jedn. Dz. U. z 2014 r., poz. 1118 z późn. zm.)

Zadania z zakresu kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego są zadaniami publicznymi i mogą być prowadzone przez organizacje pozarządowe jako działalność społecznie użyteczna (działalność pożytku publicznego).

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2014-2017 przyjęty został Uchwałą Nr 125/2014 Rady Ministrów z dnia 24 czerwca 2014 r., i jest dokumentem opracowanym na podstawie przepisów zawartych w art. 84 i 85 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Celem głównym krajowego programu jest wzmocnienie roli dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków w rozwoju potencjału kulturowego i kreatywnego Polaków.

Cel główny realizowany jest poprzez trzy cele szczegółowe:

1. Wspieranie rozwiązań systemowych na rzecz ochrony zabytków w Polsce.
2. Wzmocnienie synergii działania organów na rzecz ochrony zabytków.
3. Tworzenie warunków do aktywnego uczestnictwa w kulturze, edukacji na rzecz dziedzictwa kulturowego oraz jego promocji i reinterpretacji.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019 uwzględnia dwa kierunki działań zawarte w celu szczegółowym 3 krajowego programu. Kierunek działania 3 *Promocja zasobu dziedzictwa za pośrednictwem Internetu* oraz kierunek działania 4 *Zwiększanie dostępu do zasobu dziedzictwa i ułatwienie jego odbioru społecznego*.

Powiatowy program odnosi się w szczególności do zadań:

Digitalizacja oraz publikacja w Internecie informacji o zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, Udostępnienie informacji o zabytkach na urządzenia mobilne umożliwiające planowanie wyjazdów turystycznych (Kierunek działania 3) oraz *Opracowanie materiałów edukacyjnych dla szkół w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, Organizacja i prowadzenie programu "Wolontariat dla dziedzictwa" angażującego społeczność lokalną w proces właściwego zachowania zabytków* (Kierunek działania 4).

4.1.2. Uzupelnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004-2020

Kolejnym dokumentem realizującym cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami jest *Uzupelnienie Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004- 2020*, który rozszerza do 2020 roku zakres *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004- 2013*.

Celem nadrzędnym NSRK jest zrównoważenie rozwoju kultury w regionach. Cele cząstkowe natomiast obejmują:

1. Wzrost efektywności zarządzania sferą kultury.
2. Zmniejszenie dysproporcji regionalnych w rozwoju i dostępie do kultury.
4. Wzrost udziału kultury w PKB.
5. Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków.

6. Modernizacja i rozbudowa infrastruktury kultury.
7. Wzrost uczestnictwa w kulturze.
8. Rozwój szkół artystycznych i zwiększenie liczby godzin edukacji kulturalnej w programach szkolnych.
9. Efektywna promocja twórczości.
10. Promocja polskiej kultury za granicą.
11. Ochrona wartości intelektualnej i walka z piractwem.
12. Wprowadzenie innowacyjnych rozwiązań w systemie organizacji działalności kulturalnej i w systemie upowszechniania kultury.
13. Rozwój przemysłów kultury (kinematografia, media, design, wydawnictwa, fonografia).

Cele cząstkowe realizowane są w pięciu obszarach priorytetowych, którym odpowiadają niż.wym. Narodowe Programy Kultury:

1. Promocja czytelnictwa i rozwój sektora książki
2. Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego
3. Rozwój instytucji artystycznych
4. Wspierania debiutów i rozwoju szkół artystycznych
5. Znaki Czasu (sztuka współczesna)

Cele operacyjne *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury na lata 2004- 2020* wdrażane są przez 11 programów operacyjnych Ministra Kultury, m.in. Program "Ochrona dziedzictwa".

Priorytetami w Programie "Ochrona dziedzictwa" są: rewaloryzacja zabytków nieruchomych i ruchomych oraz rozwój i konserwacja kolekcji muzealnych.

Powiatowy program wpisuje się w cel 5 NSRK *Zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków*.

4.1.3. Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030

Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2030 przyjęta została przez Radę Ministrów w dniu 13 grudnia 2011 r. Jest jednym z najważniejszych dokumentów strategicznych dla rozwoju Polski, którego głównym celem jest:

Efektywne wykorzystanie przestrzeni kraju i jej terytorialnie zróżnicowanych potencjałów rozwojowych dla osiągnięcia ogólnych celów rozwojowych – konkurencyjności, zwiększenia zatrudnienia, sprawności funkcjonowania państwa oraz spójności w wymiarze społecznym, gospodarczym i terytorialnym w długim okresie.

Wizja przestrzennego zagospodarowania Polski 2030 (Rozdział III), opiera się na pięciu głównych cechach: konkurencyjności i innowacyjności, spójności wewnętrznej, bogactwie i różnorodności biologicznej, bezpieczeństwie oraz ładzie przestrzennym.

W kwestii zachowania bogactwa walorów dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego kraju, wizja przedstawia się następująco:

„Dziedzictwo kulturowe ziem polskich jest eksponowane i promowane, dzięki czemu wzrasta rozpoznawalność i atrakcyjność polskiej przestrzeni. Dbalność o obiekty dziedzictwa kulturowego i spuścizn dawnych mieszkańców ziem polskich, wspierając zachowanie tradycji lokalnych, sprzyja rozwojowi turystyki i wspomaga proces identyfikacji tożsamości kulturowej migrantów. W regionalnych systemach obiektów rekreacyjnych, funkcjonują nowe rodzaje parków wykorzystujące specyficzne cechy krajobrazu regionów i unikatowych zasobów naturalnych, podkreślane przez celowe kształtowanie walorów promujących kulturę regionalną i aktywny wypoczynek. Krajobraz ważny dla historii kultury jest chroniony w rozwiniętej sieci parków kulturowych i pomników historii, zintegrowanej z podstawowymi jednostkami

przestrzennymi chroniącymi krajobrazy charakterystyczne dla regionów geograficzno-przyrodniczych, którymi pozostały parki krajobrazowe.”

Założenia Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019, w znacznym stopniu wpisują się w strategiczną wizję Polski w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

4.2. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2013-2016

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego na lata 2013-2016, poza działaniami związanymi z ochroną materialnego dziedzictwa kulturowego, koncentruje się w dużej mierze na zachowaniu dziedzictwa niematerialnego i kultywowaniu tradycji regionalnych.

Celem nadrzędnym wojewódzkiego programu jest utrzymanie różnorodności kulturowej województwa jako świadectwa historii regionu oraz potencjału dla rozwoju gospodarczego. Cel główny realizowany jest przez poniższe cele szczegółowe:

- 1) Zachowanie dziedzictwa materialnego;
- 2) Zachowanie dziedzictwa niematerialnego;
- 3) Kultywowanie tradycji regionalnych;
- 4) Wzrost świadomości społecznej dla ochrony dziedzictwa kulturowego;
- 5) Wzrost konkurencyjności regionu.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019 koreluje z wieloma działaniami każdego z wyż.wym. celów. Dotyczy to w szczególności działań w zakresie:

- a) współfinansowania przez Powiat prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków;
- b) wspierania działań zmierzających do ochrony niematerialnego dziedzictwa kultury powiatu;
- c) wspierania i promocji twórczości ludowej;
- d) wspierania działań służących propagowaniu materialnych i niematerialnych zasobów kulturowych powiatu;
- e) wspierania mechanizmów umożliwiających działania związane z promocją lokalnego dziedzictwa kulturowego, poprzez imprezy kulturalne i widowiska rekonstrukcyjne;
- f) wspierania rozwoju turystyki bazującej na lokalnym dziedzictwie kulturowym.

4.2.2. Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020 +

Strategia rozwoju województwa kujawsko-pomorskiego do roku 2020 – Plan modernizacji 2020 + przyjęta została Uchwałą nr XLI/693/13 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego w dniu 21 października 2013 roku.

W dokumencie sformułowano misję rozwoju regionu: **Kujawsko-pomorskie – człowiek, rodzina, społeczeństwo.**

Wyznaczono także cztery priorytety rozwoju województwa:

- 1) Konkurencyjna gospodarka;
- 2) Modernizacja przestrzeni wsi i miast;
- 3) Silna metropolia;
- 4) Nowoczesne społeczeństwo.

Każdy z priorytetów może być realizowany za pomocą niż.wym. celów strategicznych:

- a) Gospodarka i miejsca pracy;
- b) Dostępność i spójność;
- c) Aktywne społeczeństwo i sprawne usługi;
- d) Innowacyjność;
- e) Nowoczesny sektor rolno-spożywczy;
- f) Bezpieczeństwo;
- g) Sprawne zarządzanie;
- h) Tożsamość i dziedzictwo.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019 wpisuje się w kierunki działań celu strategicznego „Tożsamość i dziedzictwo”, w szczególności w zakresie zachowania oraz promocji dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego regionu oraz wsparcia działań ratowniczych tradycyjnej kultury wiejskiej, ginących zawodów oraz cudów architektury i przyrody.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

5.1. Relacje powiatowego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie powiatu

Założenia *Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami na lata 2016-2019* są zgodne z kierunkami działań wskazanymi w kluczowych dla Powiatu Chełmińskiego strategiach i programach.

5.1.1 Strategia Obszaru Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Chełmińskiego

Obszar Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Powiatu Chełmińskiego (ORS-G PCh) został powołany w ramach realizacji polityki terytorialnej Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Strategia dla ORS-G PCh stanowi załącznik do uchwały Komitetu Sterującego Obszaru Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Powiatu Chełmińskiego z dnia 10 września 2015 r.

Dokument ten zawiera następujące elementy: syntetyczną diagnozę, cele rozwojowe, wskaźniki do osiągnięcia w obszarze, priorytety inwestycyjne, tryb i zasady wyboru projektów, listę przedsięwzięć przewidzianych do realizacji, instrumenty realizacji, system wdrażania i monitorowania.

W Strategii podkreślono, że rozwojowi sektora turystycznego sprzyja duża atrakcyjność terenu powiatu pod względem przyrodniczym, historycznym i kulturalnym. Wśród mocnych stron wymieniono m.in. zabytki materialne, przyrodnicze obszary chronione, Wisłę, jeziora, pomniki i rezerwy przyrody.

W zakresie ochrony zabytków wskazano konieczność wsparcia rewitalizacji obiektów

o cennych walorach przyrodniczych i architektonicznych, jak również określono działania, które zaliczono do „Propozycji projektowych rezerwowych”, tj.:

- a) prace konserwatorskie w sali sądowej I piętra ratusza w Chełmnie ,
- b) renowacja zabytkowego budynku Gminnego Ośrodka Kultury w Unisławiu,
- c) prace konserwatorskie na ruinach zamku krzyżackiego w Papowie Biskupim.

Dodatkowo, wg opinii Gminy Papowo Biskupie, rewitalizacji wymagają w głównej mierze zabytkowe pałace i parki przydworskie.

5.1.2. Powiatowy Program Ochrony Środowiska na lata 2012-2015

W myśl Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, niezależnie od stanu zachowania, ochronie i opiece podlegają zabytki nieruchome,

do których można zaliczyć również parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni.

Zagadnienia związane z ochroną wyżej wspomnianych form zieleni reguluje także *Powiatowy Program Ochrony Środowiska na lata 2012-2015*. Przedstawia on aktualny stan środowiska na terenie powiatu, uwzględniając uwarunkowania ekologiczne, przestrzenne, społeczne i ekonomiczne. Określa priorytetowe zadania i harmonogram działań proekologicznych oraz źródła finansowania, niezbędne do osiągnięcia podstawowych celów. Obejmuje zagadnienia merytoryczne, takie jak ochronę środowiska,

gospodarkę leśną i wodną, ochronę środowiska przed zanieczyszczeniami, kształtowanie świadomości ekologicznej mieszkańców.

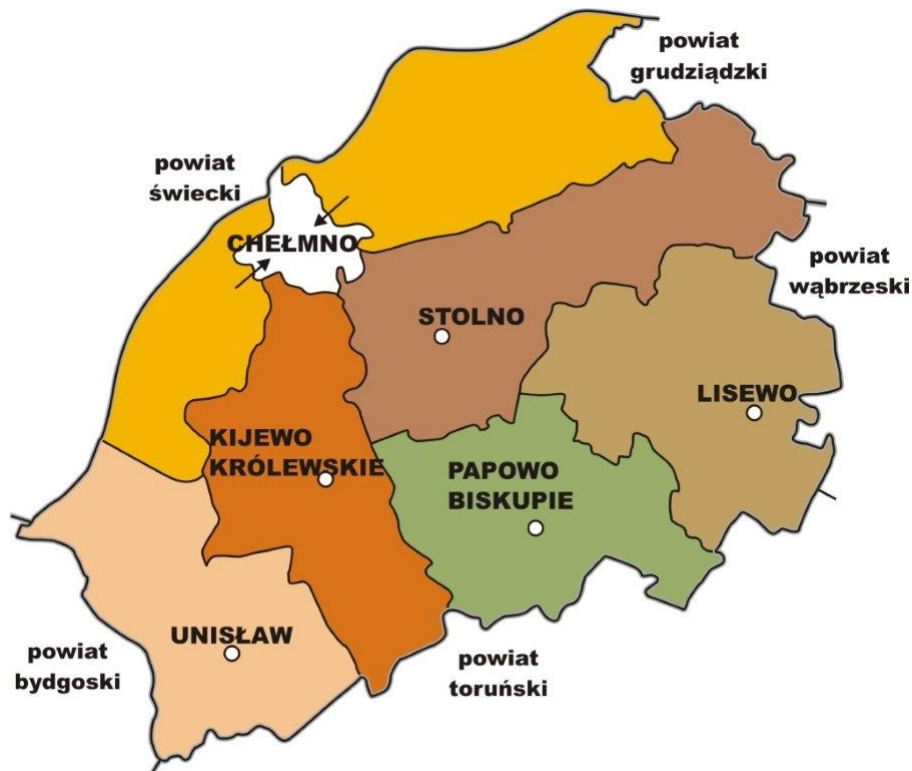
Wśród priorytetów, które mogą mieć kluczowe znaczenie dla ochrony zabytków, znalazły się:

- a) dbałość o utrzymanie i poprawę stanu naturalnego środowiska,
- b) edukacja proekologiczna dzieci i młodzieży,
- c) zwiększenie świadomości ekologicznej ludności,
- d) promowanie zasad zrównoważonego rozwoju.

5.2. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego powiatu

Powiat chełmiński położony jest na prawym brzegu Wisły, w centralnej części województwa kujawsko-pomorskiego. Zajmuje obszar 527 km², w którym mieszka około 52,5 tys. osób. Sąsiaduje z powiatami: toruńskim, bydgoskim, świeckim, grudziądzkim i wąbrzeskim. W granicach administracyjnych powiatu znajduje się miasto Chełmno oraz sześć gmin wiejskich: Chełmno, Kijewo Królewskie, Lisewo, Papowo Biskupie, Stolno i Unisław.

W całej swojej wielowiekowej historii, powiat chełmiński ulegał licznym przekształceniom administracyjnym.

Podział administracyjny powiatu chełmińskiego

5.2.1. Zarys historii obszaru powiatu

Okolo 10 tysięcy lat temu, na terenie dzisiejszego powiatu chełmińskiego pojawili się pierwsi koczujący myśliwi. W miarę upływu czasu, wędrujące plemiona zaczęły osiedlać się, zajmować uprawą ziemi, hodowlą zwierząt, tkactwem i wyrobem naczyń glinianych. Przedstawiciele kolejnych epok, i kolejnych kultur, pozostawili na ziemi chełmińskiej liczne ślady swojej obecności odkrywane przez kilka pokoleń archeologów.

W okresie wczesnego i późnego średniowiecza, na skutek znacznego wzrostu lokalnej populacji oraz napływu innych grup ludności, na terenie ziemi chełmińskiej zbudowanych zostało wiele nowych ośrodków osadniczych, m.in. w Wabczu, Sarnowie, Lipienku, Płutowie, Jeleńcu, Żyglądzie, Unisławiu oraz największy i najbardziej znany – w Kałdusie.

Gród w Kałdusie odgrywał dominującą rolę w okresie kształtowania się państwa piastowskiego. Badania archeologiczne dowodzą, że ośrodek u podnóża tzw. Góry św. Wawrzyńca był miejscem pierwszej lokacji miasta Chełmna (łac. *Culmen*).

Na początku XIII wieku, gród chełmiński był wielokrotnie atakowany przez pogańskie plemiona Prusów. W wyniku zniszczenia miasta, sprowadzeni przez Konrada Mazowieckiego Krzyżacy, przenieśli Chełmno na teren obecnego Starogrodu, gdzie ok. 1232 roku zbudowali zamek. Warownia w Starogrodzie przez wiele lat była siedzibą komturów krzyżackich oraz ważnym ośrodkiem kultu religijnego, z uwagi na przechowywane na zamku relikwie św. Barbary.

W dniu 28 grudnia 1233 roku, wielki mistrz zakonu Herman von Salza i mistrz krajowy Herman Balk, wystawili dla Chełmna i Torunia dokument lokacyjny, zwany przywilejem chełmińskim. Podstawą prawa chełmińskiego było głównie prawo magdeburskie. Wprowadzono w nim jednak sporo nowatorskich zapisów, m.in. przyznanie kobietom prawa spadkowego, czy nadanie mieszczanom prawa do corocznego wyboru sędziego.

Na podstawie przywileju chełmińskiego lokowano ponad 200 miast w całej Polsce.

W 2. połowie XIII wieku, Krzyżacy dokonali kolejnej translokacji Chełmna na miejsce,

w którym znajduje się obecnie. Precyzyjnie zaplanowane, do dnia dzisiejszego zachwyca doskonałą koncepcją urbanistyczną. W centrum usytuowany został duży rynek z ratuszem. Ulice są jednakowej szerokości i przecinają się pod kątem prostym, a całe miasto otoczone zostało pasem murów obronnych z basztami i bramami. Zastosowanie nowatorskich rozwiązań urbanistycznych przy planowaniu miasta wynikało z faktu, że w pierwotnym zamyśle zakonu, Chełmno miało być stolicą państwa krzyżackiego.

Pod koniec lat 70. XIII wieku, Krzyżacy przystąpili do budowy zamku w Papowie Biskupim, który był siedzibą komturów grodowych, a także zamku w Lipienku, ówczesnej siedziby wójtów zarządzających posiadłościami zakonu. Od połowy XIV wieku, wójt Lipienka posiadał najwyższą władzę sądowniczą na terenie ziemi chełmińskiej. To właśnie na zamku w Lipienku wystawiono przywilej lokacyjny dla Grudziądza oraz więziono Mikołaja z Ryńska, chorążego ziemi chełmińskiej i przywódcę założonego w 1397 roku Towarzystwa Jaszczurczego. Organizacja ta miała na celu obronę wzajemnych interesów miast i rycerstwa polskiego przed Krzyżakami. W podobnym celu utworzony został w 1440 roku w Kwidzynie Związek Pruski, w którym Chełmno odegrało znaczną rolę. Wypowiedzenie przez Związek posłuszeństwa Krzyżakom, było bezpośrednią przyczyną wybuchu wojny trzynastoletniej (1454-1466). Zgodnie z postanowieniem II pokoju toruńskiego zawartym w 1466 roku, ziemia chełmińska powróciła w skład państwa polskiego. Teren obecnego powiatu stanowił wówczas część Prus Królewskich.

Pomimo, że od początku wojny trzynastoletniej miasto pozostawało w rękach polskich,

w 1457 r. zostało podstępnie zajęte przez zaciężnika krzyżackiego Bernarda Szumborskiego

i okupowane do 1478 r. Po jego opuszczeniu przez wojska zaciężne, do Chełmna wkroczyli Krzyżacy, którzy rok później zmuszeni byli do przekazania miasta królowi Kazimierzowi Jagiellończykowi.

Długoletnie działania wojenne doprowadziły Chełmno do ruiny i znacznego zubożenia. Miasto nie zdołało również odbudować swojej rangi politycznej posiadanej w państwie krzyżackim.

W 1505 r., król Aleksander Jagiellończyk przekazał Chełmno wraz z zamkami w Papowie i Starogrodzie biskupom chełmińskim, co przyczyniło się do ich dalszej gospodarczej i politycznej degradacji.

W 2. połowie XVI w., na terenach wzdłuż Wisły (Małe i Wielkie Łunawy, Dorposz Chełmiński, Podwiesk, Łęg, Ostrów Świecki, Dolne i Górne Wymiary, Klamry, Kokocko i Błoto), pojawili się osadnicy holenderscy zwani mennonitami. Posiadali oni duże doświadczenie w osuszaniu obszarów zalewowych. Dzięki usprawnieniu systemu odwodnień podmokłych terenów nadwiślańskich oraz budowie kanałów, mennonici przekształcili obszar doliny Wisły w pola uprawne i pastwiska.

Wydarzenia, jakie miały miejsce na ziemi chełmińskiej w XVII i XVIII wieku, znaczne wpłynęły na sytuację gospodarczą Chełmna i miejscowości położonych na terenie obecnego powiatu chełmińskiego. Wojny polsko-szwedzkie, przemarsze wojsk w czasie wojny północnej, wojna sukcesyjna, wojna siedmioletnia oraz liczne epidemie i zarazy, doprowadziły do zupełnego zubożenia Chełmna i zrujnowania posiadłości ziemskich.

Wraz z pierwszym rozbiorem Polski w 1772 r., zakończyły się rządy biskupów chełmińskich.

W ramach realizacji traktatów rozbiorowych, powiat chełmiński został włączony do Prus Zachodnich i podporządkowany rejencji kwidzyńskiej.

Król pruski Fryderyk II Wielki podjął natychmiastowe działania mające na celu germanizację zawłaszczonych terenów. Służyć temu miało założenie Szkoły Kadetów w Chełmnie

i kierowanie jej absolwentów do Korpusu Kadetów w Berlinie. Elementem prowadzonej polityki germanizacyjnej, było również zmuszenie krakowskich profesorów zatrudnionych

w Akademii Chełmińskiej do opuszczenia miasta.

W latach 1807-1815 ziemia chełmińska weszła w skład nowo utworzonego Księstwa Warszawskiego, i zgodnie z nowym podziałem administracyjnym, włączona do departamentu bydgoskiego.

W tym okresie rozwinęła się działalność oświatowa w Chełmnie. Akademia Chełmińska zyskała status szkoły wydziałowej, w której znowu odbywała się nauka w języku polskim.

W dawnej pruskiej Szkole Kadetów wprowadzono polski program nauczania i naukę języków obcych (francuskiego, niemieckiego, łaciny) oraz wykładano historię Polski, historię powszechną, przedmioty ścisłe, wojskowe i prawnicze. W dalszym ciągu funkcjonowało seminarium duchowne oraz działały dwie polskie szkoły dla dziewcząt.

Po zakończeniu w 1815 r. wojen napoleońskich, na mocy postanowień kongresu wiedeńskiego powiat chełmiński ponownie został wcielony do Prus Zachodnich. Trzy lata później, po wprowadzeniu pruskiego podziału administracyjnego, Chełmno zostało z powrotem stolicą powiatu chełmińskiego. Władzę w powiecie sprawował landrat (starosta) wybierany przez deputowanych powiatowych i zatwierdzany przez króla. Landrat miał władzę administracyjno-policyjną. Rządy w mieście natomiast sprawowane były przez burmistrza i 36-osobową radę miejską.

W okresie przynależności powiatu do Prus, w Chełmnie zrealizowano kilka znaczących inwestycji, m.in. wytyczono bitą drogę w kierunku Wisły, zmodernizowano i rozbudowano system wodociągów i kanalizacji, pobudowano wieżę ciśnienia i gazownię miejską. W tym czasie powstała także mechaniczna oczyszczalnia ścieków.

W ramach modernizacji miasta rozebrano bramy wjazdowe zbudowane przez Krzyżaków. Pozostawiono jedynie Bramę Grudziądzką, którą przebudowano na kaplicę oraz Bramę Merseburską znajdującą się na terenie klasztoru, gdzie obecnie znajduje się Kaplica Grobu Pańskiego.

W 1883 r. powstało połączenie kolejowe Chełmno - Kornatowo, a w 1902 r. Chełmno – Unisław, które znacznie ułatwiały mieszkańcom dotarcie do Torunia, Grudziądza, Bydgoszczy oraz stolicy rejencji –

Kwidzyna. Dworzec kolejowy w Chełmnie zbudowany został w 1905 r. W 1911 r. wzniesiono natomiast gmach ówczesnej siedziby starostwa (landratury), w którym obecnie mieści się siedziba Urzędu Miasta Chełmna.

2. połowa XIX i początek XX wieku to okres rozwoju medycyny i szpitalnictwa w Chełmnie. Funkcjonował wówczas szpital Maryi Panny prowadzony przez siostry szarytki, który dysponował nowoczesną aparaturą medyczną i salą operacyjną. Przez krótki okres czasu pracował w nim dr Ludwik Rydygier, który w 1878 r. założył w Chełmnie jedną z najbardziej znaczących w Prusach Zachodnich prywatnych klinik zajmującą się chirurgią, ginekologią i okulistyką. W 1906 r. rozpoczął działalność szpital garnizonowy. Natomiast w listopadzie 1914 r. odbyło się otwarcie lecznicy powiatowej, która funkcjonuje do dnia dzisiejszego.

Szpital w Chełmnie

Z początkiem XX wieku, Sztab Generalny Cesarstwa Niemieckiego podjął decyzję o budowie fortyfikacji wokół Chełmna, która w planowanych działaniach wojennych miała duże znaczenie militarne. W latach 1901-1909, w promieniu 5-8 km od przeprawy przez Wisłę, zbudowany został pierścień fortyfikacji od miejscowości Klamry poprzez Rybieniec, Stolno, Małe Czyste, Dorposz Szlachecki, Watorowo do miejscowości Kielp. Rozporządzeniem Ministra Wojny z 1910 r., chełmińska fortyfikacja została podniesiona do rangi twierdzy.

Po zakończeniu I wojny światowej i odrodzeniu się Rzeczypospolitej, na mocy traktatu wersalskiego ziemia chełmińska powróciła do Polski. Teren obecnego powiatu chełmińskiego wszedł w skład województwa pomorskiego ze stolicą w Toruniu. Chełmno odzyskało wolność w dniu 22 stycznia 1920 r., po wkroczeniu oddziałów pod dowództwem płk. Mariana Januszajtisa. Tydzień później miasto uroczystie witało samego gen. Józefa Hallera wraz z grupą żołnierzy. „Błękitny Generał” zamieszkał w Gorzuchowie, gdzie na początku lat 20. kupił część majątku ziemskiego. Opuścił Gorzuchowo krótko przed wybuchem II wojny światowej.

W dniu 5 września 1939 r., po wkroczeniu 32. Dywizji Wehrmachtu, rozpoczęła się w Chełmnie okupacja hitlerowska. Na mocy dekretu Adolfa Hitlera z 26 października 1939 r., teren powiatu chełmińskiego został wcielony do Okręgu Rzeszy Gdańsk – Prusy Zachodnie.

Na podstawie tej decyzji, powiat chełmiński podlegał decyzjom administracyjnym rejencji bydgoskiej. Po wkroczeniu wojsk niemieckich rozpoczęły się masowe aresztowania ludności polskiej, w szczególności duchowieństwa i przedstawicieli inteligencji polskiej. Większość z nich została rozstrzelana jesienią 1939 r. lub wywieziona do faszystowskich obozów zagłady. Najwięcej, bo ok. 2000 osób, rozstrzelanych zostało w miejscowości Klamry.

Chełmno zostało wyzwolone w dniu 27 stycznia 1945 r. przez radzieckie oddziały pancerne 2. Frontu Białoruskiego.

Dekret Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego z 21 sierpnia 1944 r., uchylił niemiecki terytorialny podział okupacyjny przywracając województwo pomorskie, które w dniu

30 marca 1945 r. zostało podzielone na województwo gdańskie i pomorskie. Powiat chełmiński w dalszym ciągu należał do województwa pomorskiego. Podział ten funkcjonował do 1950 r. Od 1950 do 1975 r. powiat wchodził w skład województwa bydgoskiego. W wyniku nowego podziału

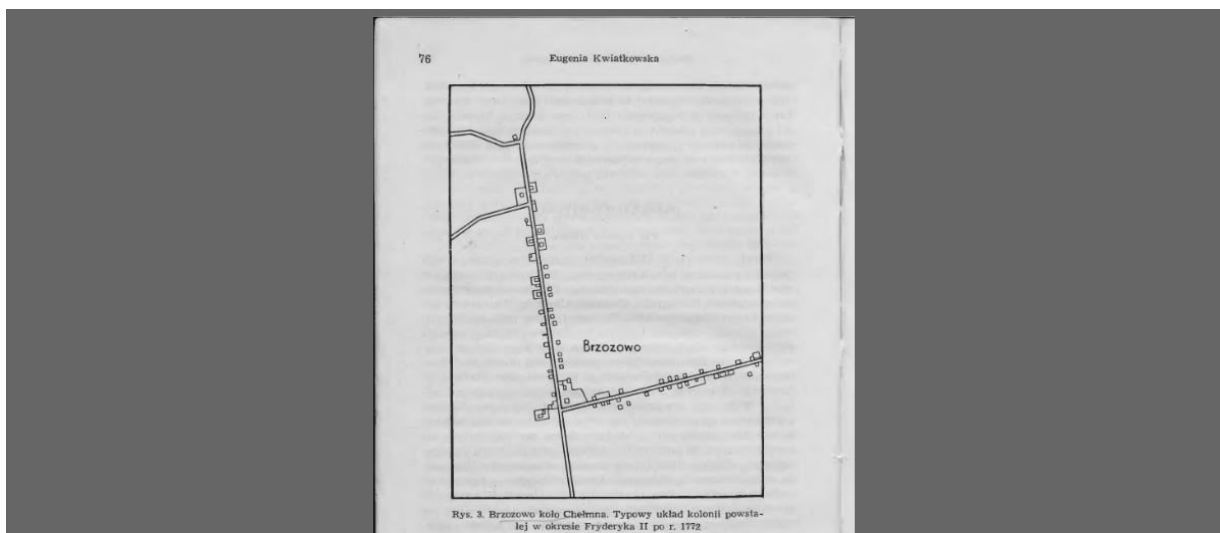
administracyjnego Polski, jaki miał miejsce w 1975 r., powiaty przestały istnieć, a obszar byłego powiatu chełmińskiego został wcielony do województwa toruńskiego.

Na mapie Polski pojawił się po raz kolejny w dniu 1 stycznia 1999 roku, wchodząc w skład jednego z 21 powiatów ziemskich województwa kujawsko-pomorskiego.

5.2.2. Krajobraz kulturowy

Z uwagi na dogodne warunki naturalne i strategiczne, osadnictwo na terenie powiatu chełmińskiego rozwinęło się stosunkowo wcześniej. Ogniskowało się głównie wokół grodów obronnych, których reliktów wpisały się w dzisiejszy krajobraz kulturowy powiatu chełmińskiego, np.: w Kałdusie, Jeleńcu, Wabczu, Płutowie, Papowie Biskupim, Lipienku.

Zasadnicze zmiany w zabudowie siedliskowej na terenie powiatu dokonały się w okresie zaborów. Wtedy to, w szczególności za Fryderyka II, rozpoczął się proces parcelacji wsi szlacheckich, królewskich oraz majątków kościelnych i osadzania kolonistów. Powstały wsie o typie zabudowy zwanej rzędówką. Rzędówki znamionuje luźna zabudowa z zagrodami rozmieszczonymi przy drodze, po jednej lub po obu jej stronach, w dość znacznym oddaleniu od siebie. Klasyczną formę rzędówki zachowanej do dnia dzisiejszego reprezentuje Brzozowo.

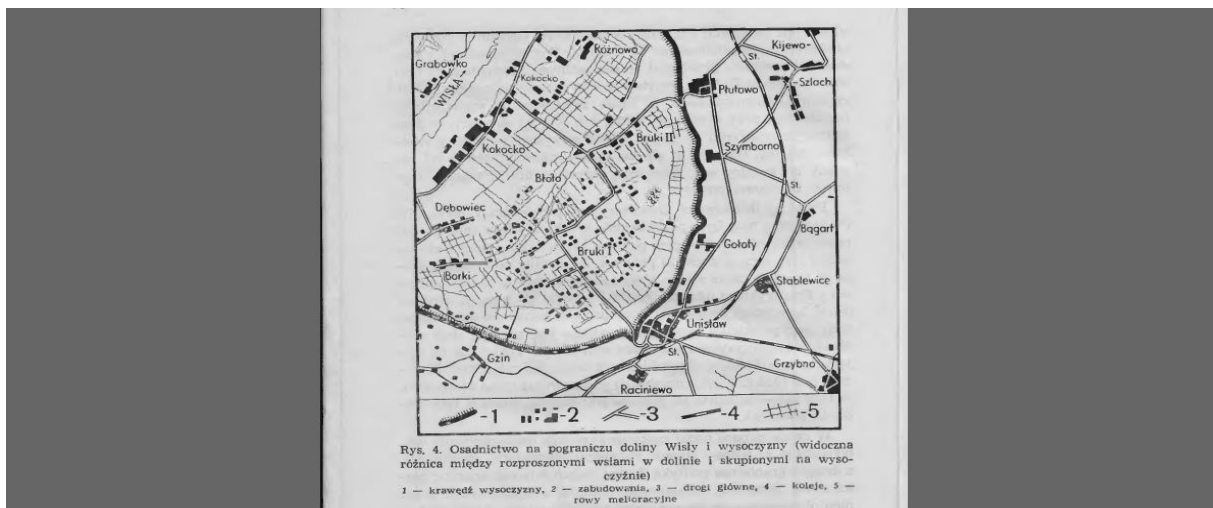
Brzozowo

Źródło: Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny. red. Marian Biskup, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1968 r.

Wśród miejscowości położonych w dolinie Wisły dominuje zabudowa rozproszona typu rzędówka bagienna (dawne wsie holenderskie i kolonie fryderycjańskie). Dość dobrze zachowaną formę rzędówki bagienną reprezentują m.in. wsie: Bruki Kokocka, Bruki Unisławskie, Bieńkówka, Borówno, Dolne Wymiary, Górne Wymiary, Dorposz Chełmiński, Łęg, Kolno, Małe Łunawy, Ostrów Świecki i Nowawieś Chełmińska.

Istnieje widoczna różnica w zabudowie na pograniczu doliny Wisły i wysoczyzny morenowej. W dolinie Wisły zabudowa jest rozproszona, na wysoczyźnie natomiast bardziej skupiona,

np. w Unisławiu.

Osadnictwo na pograniczu doliny Wisły i wysoczyzny

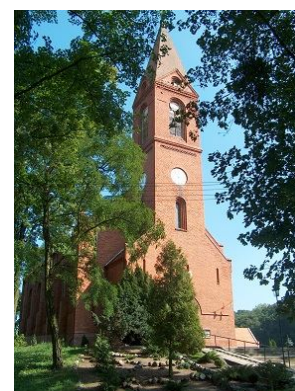
Źródło: Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny. red. Marian Biskup, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1968 r.

W wyniku przeprowadzonej w latach 1935-1938 parcelacji, powstały na terenie powiatu charakterystyczne drewniane domy, z elementami zdobniczymi i podcieniami, tzw. poniatówki. Najwięcej poniatówek znajduje się w gminie Papowo Biskupie i gminie Lisewo.

Jednym z najbardziej dominujących typów osadniczych powiatu są dwory i folwarki

z przyległymi do nich parkami oraz zabudowaniami gospodarczymi i domami dla robotników folwarcznych. Tego typu układy przestrzenne znajdują się m.in. w Wabczu, Płutowie, Stablewicach, Jeleńcu, Niemczyku, Wichorzu czy Fałcinie. Niektóre z zespołów dworsko-parkowych lub pałacowo-parkowych, odrestaurowanych przez nowych właścicieli, odzyskały dawną świetność, inne natomiast, choć straciły dawny blask i wygląd, przypominają o minionym wieku.

Krajobraz kulturowy powiatu chełmińskiego zdominowany został przez architekturę gotyku. Nie brakuje w nim jednak elementów z epoki renesansu (ratusz w Chełmnie), baroku (kościół w Starogrodzie), a także zabytków w stylu neogotyckim (kościół w Wielkich Łunawach) i klasycystycznym (kościół w Kokocku). Tym co niewątpliwie wyróżnia przestrzeń kulturową powiatu od innych regionów Polski, to zespół niezwykle cennych obiektów zabytkowych z okresu średniowiecza i wyjątkowo harmonijne połączenie walorów architektonicznych z walorami przyrodniczymi.

Kościół w Wielkich Łunawach

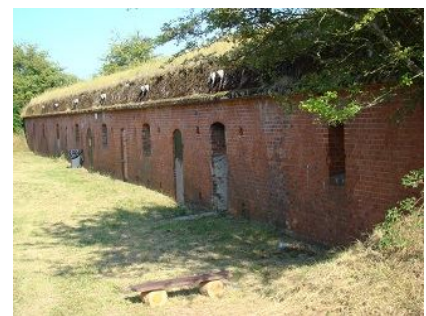
Na takie, a nie inne architektoniczno-urbanistyczne zagospodarowanie przestrzenne powiatu chełmińskiego miały wpływ dwa, ściśle ze sobą powiązane czynniki. Charakterystyczna topografia terenu oraz bogate dzieje historycznej ziemi chełmińskiej, związane w szczególności ze sprowadzeniem na jej obszar Krzyżaków. Liczne świątynie gotyckie na terenach wiejskich powiatu (w Wabczu, Sarnowie, Wielkim Czystym, Lisewie, Papowie Biskupim, Trzebczu Szlacheckim, Kijewie Królewskim, Unisławiu,

Grzybnie), ruiny zamków krzyżackich (w Papowie Biskupim, Lipienku), a przede wszystkim niezwykle bogactwo architektoniczne całego zespołu staromiejskiego Chełmna - to efekt działalności cywilizacyjnej Krzyżaków na terenie dzisiejszego powiatu chełmińskiego.

W okresie od 2. połowy XIII do 1. połowy XV wieku, cały obszar ziemi chełmińskiej stał się wielkim placem budowy i przeszedł etap dynamicznego rozwoju. Ślady materialnego dziedzictwa zakonu krzyżackiego możemy podziwiać po dzień dzisiejszy.

Część zabytkowych obiektów zbudowanych przez Krzyżaków została zniszczona podczas wojny trzynastoletniej, po zakończeniu której rozpoczął się dla ziemi chełmińskiej kolejny okres prosperity trwający do początku XVII wieku. W tym czasie odbudowano zamek krzyżacki w Lipienku oraz dobudowano charakterystyczną, szesnastoboczną wieżę kościelną w Lisewie. Do kolejnych, ogromnych zniszczeń na terenie obecnego powiatu chełmińskiego doszło podczas tzw. "potopu szwedzkiego". Na przestrzeni wieków, większość ocalałych zabytkowych obiektów, głównie sakralnych, poddawana była różnego rodzaju modyfikacjom architektonicznym oraz zmianom stylu ich wyposażenia, wzbogacając w ten sposób wartość kulturową powiatu.

Od początku XX w., nieodłącznym elementem krajobrazu kulturowego powiatu są obiekty fortyfikacji składające się na Twierdzę Chełmno. Pierścień fortyfikacyjny tworzą: osiem fortów piechoty, dziewięć schronów piechoty, kilkanaście schronów amunicyjnych, dwa stanowiska baterii artylerii, dwie składnice artyleryjskie, zespół magazynów prochowych i składnica sprzętu pontonowego w Nowych Dobrach.

Fort II w Dorposzu Szlacheckim

Uzupełnieniem krajobrazu kulturowego powiatu jest jego środowisko przyrodnicze, doskonale wkomponowane w przestrzeń architektoniczną i topografię nadwiślańskiego obszaru.

Wisła na wysokości wsi Bienkówka

Obszar powiatu chełmińskiego obejmuje Wysoczyzna Chełmińska, nazywana również pojezierzem chełmińskim oraz Dolina Fordońska położona wzdłuż rzeki Wisły. Ukształtowanie terenu jest bardzo urozmaicone. Najbardziej rozległymi formami ukształtowania powierzchni są płaskie i faliste wysoczyzny morenowe. Jedynie w okolicach Chełmna Wisła wytworzyła swój własny obszar pradoliny, gdzie dominują przede wszystkim wydmy paraboliczne i wały niekiedy monumentalnych rozmiarów.

Oś hydrologiczną powiatu tworzy rzeka Wisła oraz jej dopływy: Browina i Trynka. Na terenie powiatu znajdują się też liczne jeziora i oczka wodne typu polodowcowego, np.: Jezioro Starogrodzkie, Czyste, Jeleniec, Papowskie, Bartlewskie, Młyńskie i Kornatowskie.

Charakterystycznym elementem krajobrazu są liczne aleje starych drzew liściastych, głównie lip, prowadzące wzdłuż dróg powiatowych i gminnych.

Na terenie powiatu chełmińskiego, pomimo małej lesistości tego obszaru i dużego udziału gruntów ornym, zachowało się wiele miejsc o charakterze zbliżonym do środowiska naturalnego. Większość z nich objęta została szczególną formą ochrony, stanowiąc m.in. część Zespołu Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego. W obrębie Parku znajduje się całe miasto Chełmno wraz z gminą wiejską, a także część gminy Unisław, Stolno i Kijewo Królewskie.

Na malowniczość krajobrazu powiatu ma także wpływ unikalna flora i fauna chroniona

w pięciu rezerwach przyrody, o łącznej powierzchni 102,34 ha. Trzy z nich są rezerwatami leśnymi - „Płutowo”, „Ostrów Panieński” i „Łęgi na Ostrowiu Panieńskim”, a dwa rezerwatami stepowymi – „Zbocza Płutowskie” i „Góra św. Wawrzyńca”.

Zbocza Płutowskie

Na terenie powiatu chełmińskiego znajduje się również około sześćdziesięciu pomników przyrody żywej, najliczniej występujących w gminie Chełmno i Stolno. Najcenniejsze z nich to: aleja lipowa wzdłuż drogi Unisław – Gołoty, pomnikowe okazy dębów, wiązów i klonów na Ostrowiu Panieńskim, sosna czarna w ogrodzie przyklasztornym Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia przy ul. Dominikańskiej w Chełmnie oraz 27 pomników drzew na terenie zespołu pałacowo-parkowego w Grubnie, wśród których spotykamy gatunki aklimatyzowane, tj. perełkowiec japoński.

Park w Grubnie

5.2.3. Zabytki nieruchome

Spośród zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych znajdujących się

na terenie powiatu chełmińskiego, najliczniejszą grupę stanowią obiekty fortyfikacji Twierdzy Chełmno, parki dworskie i kościoły. W rejestrze ujętych zostało również kilka zespołów pałacowo-parkowych, cmentarzy ewangelickich oraz ruiny dwóch zamków krzyżackich. Najwięcej, najbardziej różnorodnych i najbardziej cennych obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru znajduje się w obrębie murów staromiejskich Chełmna.

Stan zachowania zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych jest bardzo zróżnicowany. Najlepiej zachowanymi zabytkami są kościoły, a także obiekty zabytkowe przeznaczone na cele użyteczności publicznej, np.:

- ratusz – Muzeum Ziemi Chełmińskiej;
- zabudowania Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a`Paulo - Dom Pomocy Społecznej w Chełmnie;
- kaplica św. Marcina – biblioteka Szkoły Podstawowej nr 2 w Chełmnie;
- zespół pałacowo-parkowy w Mgoszczu - Dom Pomocy Społecznej w Mgoszczu;
- Zespół Królewskiego Katolickiego Gimnazjum – Zespół Szkół Ogólnokształcących nr 1 w Chełmnie;
- budynek dawnej Akademii Chełmińskiej – Gimnazjum nr 1 w Chełmnie;
- dawne seminarium oo. Misjonarzy – Sąd Rejonowy w Chełmnie.

Budynki Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a'Paulo*Budynek Sądu Rejonowego w Chełmnie*

Na rewitalizację niektórych z wyż.wym. obiektów wykorzystane zostały środki unijne, środki własne właścicieli i samorządów.

Spośród obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości w najgorszym stanie znajdują się parki dworskie. Mocno przetrzebione, w większości zatraciły swoje zabytkowe walory, np. park w Nowym Dworze Królewskim, Niemczyku, Storlusie czy Gorzuchowie.

*Park dworski w Niemczyku**Park dworski w Nowym Dworze Królewskim*

W bardzo dobrym stanie znajdują się natomiast parki będące w rękach prywatnych właścicieli, np. w Wabczu, Grubnie czy Stablewicach.

Część chełmińskich kamienic wpisanych do rejestru zabytków wymaga gruntownego remontu, tak jak np. kamienica Cywińskich na ul. Rycerskiej. W całkiem dobrym stanie znajduje się natomiast pastorówka przy ul. Wodnej oraz spichlerz przy ul. Podmurnej zaadaptowany na pensjonat.

Kamienica, w której dawniej funkcjonował hotel “Dwór Chełmiński”, uległa spaleniowi w 1984 r. i do tej pory nie została odbudowana.

Z budynku ocalały tylko piwnice i część bramy wjazdowej.

Kamienica Cywińskich

Dobrze zachowanym obiektem objętym opieką konserwatorską jest cmentarz parafialny

w Chełmnie, z mauzoleami i kostnicą. Cmentarz charakteryzuje się unikalnym, uskokowym położeniem. Spoczywa na nim wielu zasłużonych Chełminian. Wzdłuż nekropolii, usytuowanej w sąsiedztwie murów obronnych, znajdują się dziewiętnastowieczne grobowce.

Cmentarz w Wielkich Łunawach

Cmentarze ewangelickie wpisane do rejestru zabytków, zlokalizowane są głównie na terenie gminy Chełmno (Dolne Wymiary, Klamry, Kolno, Małe Łunawy). Część z nich w ostatnich latach została uporządkowana w ramach kolejnych edycji powiatowego konkursu “Dziedzictwo kulturowe naszego sołectwa”.

Jednym z ciekawszych architektonicznie obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie powiatu chełmińskiego jest pałac w Kijewie Szlacheckim, który wraz parkiem i młynem wchodzi w skład zespołu pałacowo-parkowego wpisanego do rejestru zabytków nieruchomych. Zbudowany w 1908 r. pałac jest budynkiem piętrowym

z czterokondygnacyjną, oryginalną wieżą. Obecnie niezamieszkały i bardzo zniszczony. Trwałości wieży pałacu zagraża bocianie gniazdo zbudowane na jej zwieńczeniu.

Pałac Ponieckich w Kijewie Szlacheckim

W całkiem dobrym stanie znajduje się odrestaurowany w ostatnich latach zespół pałacowo – parkowy w Bajerzu oraz zespół dworsko-parkowy w Trzebczu Szlacheckim.

Dworek w Trzebczu Szlacheckim

Pałac w Bajerzu

Spośród licznych obiektów ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków nieruchomości, największą grupę stanowią budynki mieszkalne, których połowa zlokalizowanych jest w Chełmnie. Na przestrzeni kilku ostatnich lat, duża część chełmińskich kamienic i domów została wyremontowana, z czego najwięcej przy ul. Grudziądzkiej i Dworcowej. W bardzo dobrym stanie znajduje się willa przy ul. Kościuszki, w której mieszkał i pracował malarz Antoni Piotrowicz, w przeciwieństwie do kamienicy przy ul. Toruńskiej, w której mieszkał Walenty Fiałek. Budynek ten wymaga kapitalnego remontu.

Kamienica (ul. Toruńska)

Kamienica (róg ul. Dworcowej i Placu Wolności)

Pomimo, że z roku na rok przybywa odnowionych budynków mieszkalnych w Chełmnie, jeszcze wiele domów i kamienic wymaga odrestaurowania.

Budynki mieszkalne znajdujące się na terenach wiejskich powiatu ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków, pochodzą głównie z końca XIX i początku XX wieku. Część z nich jest dość dobrze zachowanych. Są to głównie domy z cegły, jedno lub dwukondygnacyjne.

Wielkie Łunawy

Nowe Dobra

W dość dobrym stanie znajdują się również nieliczne ocalałe budynki drewniane z XIX wieku: w Nowejwsi Chełmińskiej, Bieńkówce i Wielkich Łunawach.

Nowawieś Chełmińska

Wielkie Łunawy

Pod koniec XIX wieku, sieć osadnicza na obszarach wiejskich Polski oparta była w szczególności o majątki ziemskie. Tak było również i na terenie powiatu chełmińskiego.

Prawie w każdej wsi znajdował się dwór lub pałac otoczony parkiem i zabudowaniami gospodarczymi. Wokół każdego majątku powstawały osady wiejskie z tzw. czworakami, sześciorakami lub ośmiorakami.

Czworak w Papowie Biskupim

Znaczna część pałacyków, dworów, budynków mieszkalnych i gospodarczych z tego okresu zachowała się do czasów obecnych. Najwięcej jest ich w gminie Papowo Biskupie i Stolno.

W czasach PRL-u funkcjonowały tam Państwowe Gospodarstwa Rolne.

Większość pałacyków i dworów będąca własnością gmin przeznaczona została na mieszkania czynszowe, częściowo wykupione przez lokatorów. Prowadzone przez właścicieli mieszkań prace budowlane i remontowe, w dużej mierze bez konsultacji konserwatorskiej i samowolnie, doprowadziły do znacznego zdegradowania substancji zabytkowej obiektów.

Palacyk w Nowym Dworze Królewskim

Dwór w Fałęcinie

Pałac w Storlusie

Pałac w Niemczyku

Większość parków otaczających pałace i dwory jest zarośnięta i zaniedbana. Tylko nieliczne są wykorzystywane przez mieszkańców wsi jako miejsce spotkań lub odpoczynku.

Park dworski w Dorposzu Szlacheckim

Niektóre zabudowania gospodarcze skupione wokół dawnych majątków są dzierżawione lub kupowane przez prywatne firmy i wykorzystywane na magazyny i hurtownie. Najczęściej są jednak niezagospodarowane i niszczone, np. w Falęcinie, Wichorzu.

Zabudowania folwarczne w Fałęcinie

Spichlerz w Papowie Biskupim

Budynek inwentarski w Nowym Dworze Królewskim

W latach 90-tych, niektóre z Państwowych Gospodarstw Rolnych zostały sprzedane prywatnym właścicielom i obecnie działają tam firmy związane z branżą rolniczą

np. w Stablewicach, Płutowie czy Wabczu. Budynki mieszkalne i zabudowania gospodarcze są utrzymane w dobrym stanie przez obecnych posiadaczy.

Dwór i zabudowanie gospodarcze Gospodarstwa Rolnego ROLTON Spółka z o.o. w Płutowie

Na terenie powiatu zachowało się również kilka zabytków techniki, jak: młyny, kuźnie, kołodziejnie, kurniki i gołębniki. Większość tych obiektów jest bardzo zniszczonych i nie nadaje się do użytkowania. Niektóre z nich zyskały nowe przeznaczenie. W młynie w Brzozowie funkcjonuje obecnie hurtownia artykułów budowlanych, a młyn w Wielkich Łunawach został zaadaptowany na mieszkania.

Młyn w Brzozowie

Młyn w Wielkich Łunawach

Kuźnia w zespole podworskim w Pniewitem

Kurnik-golębnik w Szymbornie

Do wojewódzkiej ewidencji zabytków wpisane zostały również obiekty sakralne znajdujące się na terenie powiatu. Są wśród nich m.in. dawny dom katolicki w Papowie Biskupim - obecnie Gminny Ośrodek Kultury oraz liczne cmentarze ewangelickie, porządkowane przez sołectwa w dużej mierze ze środków budżetowych powiatu, w ramach realizacji projektów biorących udział w konkursie „Dziedzictwo kulturowe naszego sołectwa”.

Cmentarz ewangelicki w Brzozowie

*Budynek dawnego domu katolickiego
w Papowie Biskupim*

Dawne obiekty użyteczności publicznej ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków, takie jak: szkoły, dworce i budynki kolejowe, zostały obecnie zaadaptowane na budynki mieszkalne. Dodatkowo, w wielu budynkach szkolnych powstały także świetlice wiejskie.

Budynek dawnej szkoły w Bienkówce

Budynek dawnej szkoły w Doroszu Chelmińskim

Budynek kolejowy w Firlusie

Budynek dawnej stacji kolejowej w Starogrodzie

Z ogólnej liczby 33 obiektów Twierdzy Chełmno znajdujących się w ewidencji, aż 27 stanowią schrony Ringstand 58c "Tobruk". Część z nich jest zasypanych lub trudno dostępnych. Najlepiej zachowane są dwa schrony RS 58c najbardziej wysunięte na wschód fortyfikacji, przy drodze z Chełmna do Grudziądza.

5.2.4. Zabytki ruchome i w zasobach muzealnych

Rejestr zabytków ruchomych obejmuje głównie wyposażenie obiektów sakralnych położonych na terenie powiatu chełmińskiego oraz zabytkową szafę i malowidło ściennie znajdujące się w chełmińskim ratuszu.

Do rejestru wpisane zostały elementy wyposażenia czterech chełmińskich kościołów: farnego, pofranciszkańskiego, poddominikańskiego i klasztorного, malowidło w kościele

pw. Ducha Świętego, a także elementy wyposażenia dziewięciu kościołów znajdujących się na obszarze gmin wiejskich: w Starogrodzie, Kijewie Królewskim, Trzebczu Szlacheckim, Lisewie, Papowie Biskupim, Sarnowie, Wabczu, Grzybnie i Unisławiu.

Na terenie powiatu chełmińskiego znajduje się 1431 zabytków ruchomych wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków. Najwięcej z nich zewidencjonowanych zostało w kościele farnym pw. Wniebowzięcia NMP w Chełmnie (558), w kościele klasztorным pw. śś. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w Chełmnie (158) i w kościele parafialnym pw. św. Bartłomieja w Unisławiu (121).

Wnętrze kościoła pw. Wniebowzięcia NMP w Trzebczu Szlacheckim

Stan zachowania elementów wyposażenia obiektów sakralnych sukcesywnie poprawia się, głównie dzięki staraniom ich administratorów i środkom finansowym otrzymywanym z różnych źródeł, w tym dotacjom udzielanym przez samorządy.

Większość zabytków ruchomych wpisanych do wojewódzkiej ewidencji wymaga natomiast niezwłocznych zabiegów konserwatorskich i restauratorskich. Problemem jest brak możliwości pozyskania środków zewnętrznych na ich rewaloryzację.

Duża ilość bezcennych pamiątek, wyrobów rzemieślniczych, książek, czasopism, rękopisów, obrazów, rzeźb, pieczęci, fotografii i innych dokumentów związanych z dziejami Chełmna i ziemi chełmińskiej, znajduje się w zasobach Muzeum Ziemi Chełmińskiej. Większość z nich prezentowana jest na wystawie stałej pn. „Dzieje Chełmna” zajmującej pięć sal Ratusza.

W jednym z pomieszczeń eksponowane są liczne wykopaliska archeologiczne pochodzące z okresu wczesnego średniowiecza związane z osadami w Kałdusie i Starogrodzie, a także kopia przywileju chełmińskiego z 1251 r. i replika chorągwi miasta Chełmna z okresu bitwy pod Grunwaldem.

W kolejnych salach prezentowane są dokumenty ilustrujące dzieje prawa i przywileju chełmińskiego oraz dokumenty związane z dziejami Akademii Chełmińskiej i postaci Grzegorza Gerwazego Gorczyckiego, rektora tej szkoły i wybitnego kompozytora z okresu baroku.

W muzeum znajdują się również: rękopis pieśni „Wisła”, której muzyka jest obecnie hejnałem miasta, stojący zegar z XVIII w, fortepian stołowy z początku XIX w. oraz obrazy chełmińskiego malarza Antoniego Piotrowicza.

Jedno z pomieszczeń Muzeum Ziemi Chełmińskiej w chełmińskim ratuszu poświęcone jest postaci dr. Ludwika Rydygiera – światowej sławy chirurga polskiego, który w 1881 r. przeprowadził w chełmińskiej klinice pierwszą, udaną operację resekcji żołądka. Na wystawie prezentowane są dokumenty, publikacje, fotografie oraz sprzęt medyczny używany przez znakomitego chirurga.

5.2.5. Zabytki archeologiczne

Ujmując najprościej definicję zabytku archeologicznego przedstawioną w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jest nim każdy ślad egzystencji i działalności człowieka znajdujący się w ziemi lub pod wodą, zarówno ruchomy, jak i nieruchomy. Zabytkami archeologicznymi ruchomymi są przedmioty – wytwory pracy ludzkiej, tj. naczynia, narzędzia, ozdoby, czy broń, natomiast zabytkami nieruchomymi: grodziska, cmentarzyska, pozostałości dawnych osad oraz nawarstwienia związane z funkcjonowaniem miast, wsi i zamków.

Badania archeologiczne na terenie obecnego powiatu chełmińskiego, prowadzone były systematycznie od 2. połowy XIX wieku. Zapoczątkował je Gotfryd Ossowski, geolog i archeolog związany z

Towarzystwem Naukowym w Toruniu, który przeprowadził szereg prac wykopaliskowych, m.in. w Trzebczu, Wabczu, Sarnowie i w Kałdusie.

Efektom pracy wielu archeologów, było wpisanie do rejestru zabytków archeologicznych średniowiecznego zespołu osadniczego w Kałdusie, Góry Zamkowej w Starogrodzie oraz sześciu grodzisk: Szymborno-Płutowo, Jeleniec, Żygląd, Sarnowo, Wabcz i Unisław.

Najwcześniej, bo w kwietniu 1930 r., do rejestru zabytków wpisana została Góra Zamkowa

w Starogrodzie. W średniowieczu, na krawędzi wschodniego stoku Wisły, wznosił się tam najstarszy zamek krzyżacki, który według planów Giesego i Steinbrechta miał kształt pięcioboku i posiadał trzy przedzamcza oddzielone fosami.

Jedynym zachowanym śladem po dawnej budowli została fosa

i góra, na której zlokalizowana była główna część krzyżackiej warowni. W ostatnich latach, Góra Zamkowa została przez mieszkańców Starogrodu uporządkowana i oznakowana. Zamieszczono na niej tablicę informującą o historii tego miejsca oraz lunetę obserwacyjną na dolinę Wisły. Miejsce to jest obecnie jedną

z ciekawszych atrakcji turystycznych powiatu chełmińskiego.

Począwszy od lat 70. XIX do początku XX wieku, miejscem systematycznych badań wykopaliskowych i szczególnych zainteresowań archeologów były okolice Góry św. Wawrzyńca w Kałdusie. Badania w tym miejscu prowadził najpierw wspomniany wcześniej Gotfryd Ossowski, następnie Kazimierz Chmielecki, Abraham Lisauer, Konstanty Florkowski i Paweł Kumm. Naukowcy odkryli wówczas cmentarzysko z okresu wczesnego średniowiecza z ponad 350 miejscami pochówku.

Prowadzone od 1996 r. prace wykopaliskowe pod kierownictwem Wojciecha Chudziaka, zaowocowały odkryciem nieukończonyj wczesnoromańskiej bazyliki z 1. połowy XI wieku. Budowla ta miała prawdopodobnie 35-37 m długości i około 17 m szerokości, a formą zbliżona była do katedry gnieźnieńskiej. U podnóża Góry św. Wawrzyńca odkryta została również nekropolia z XI-XII wieku

ze śladami pochówku typu skandynawskiego.

fot. J. Bojarski

Średniowieczny zespół osadniczy w Kałdusie został w 1965 r. wpisany do rejestru zabytków archeologicznych. Z odkrytych w tym miejscu licznych „skarbów”, toruńscy naukowcy utworzyli wystawę pn. „Tajemnice Góry Św. Wawrzyńca”, która prezentowana była

w Muzeum Narodowym w Warszawie oraz wielu innych miejscach w Polsce. Obecnie ekspozycja jest dostępna dla zwiedzających na zamku w Golubiu – Dobrzyniu.

Nie powiodły się dotychczasowe plany zbudowania skansenu w Kałdusie, ale prowadzone każdego roku badania wykopaliskowe dostarczają wciąż nowych informacji o przeszłości piastowskiego Chełmna.

Na terenie powiatu chełmińskiego zewidencjonowano także 2011 zabytków archeologicznych (załącznik 4) o zróżnicowanej chronologii, funkcji i wartości poznawczej. Są wśród nich liczne cmentarzyska, pojedyncze groby, osady, punkty i ślady osadnicze, a także skarby i znaleziska luźne. Najwięcej obiektów archeologicznych wpisanych do wojewódzkiej ewidencji pochodzi z terenu gminy Papowo Biskupie (476) i gminy Stolno (380), najmniej z terenu miasta Chełmna (25).

Najstarsze odkrycia archeologiczne datowane są na okres schyłkowego paleolitu i mezolitu. Są to narzędzia krzemienne znalezione m.in. w Chełmnie, Kałdusie i Łunawach. Z okresu neolitu pochodzą natomiast odkryte m.in. w Małym Czystym trzy groby pochówku szkieletowego i ciałopalnego przedstawicieli kultury pucharów lejkowatych, cmentarzyska

w Grubnie i Trzebczu ludności kultury amfor kulistych. Ponadto odkryto ślady osadnictwa kultury pucharów lejkowatych na terenie Firlusa, Kornatowa i Wichorza oraz kultury amfor kulistych na terenie Bartlewa, Krusina, Cepna i Wichorza.

W roku 1938, podczas pogłębiania stawów w Małankowie, wyciągnięto przypadkowo z torfu osiem naczyń – dwustożkowych amfor z lejkowatą szyją zaopatrzoną w ucha. Prawdopodobnie były to dary wotywno związane z wierzeniami ludności kultury pucharów lejkowatych, której w szczególności zależało na przychylności bóstw środowiska wodnego.

Wiedzę o kulturze łużyckiej na ziemi chełmińskiej, posiadamy dzięki materiałom pozyskanym z badań archeologicznych prowadzonych m.in. w Chełmnie, Klęczkowie, Małym Czystym, Paparzynie i w Nowych Dobrach. Odkryto tam wyroby z brązu, naczyńia i groby ciałopalne.

W okresie halsztackim wykształciła się także kultura pomorska, którą wyróżniał zwyczaj grzebania zmarłych. We wnętrzu charakterystycznych grobów skrzynkowych zbudowanych z kamiennych płyt umieszczano urny (popielnice) z resztkami ciałopalnymi. We wnętrzu popielnic umieszczano niekiedy w osobnych przystawkach ozdoby. Takie groby odkryto m.in. w Łunawach, Osnowie, Grzybnie, Błachcie, Paparzynie, Bajerzu, Klęczkowie, Podwiesku i Wabczu.

Na początku XX wieku, znaleziono na terenie Wabcza niewielki grób skrzynkowy, wewnątrz którego znajdowały się trzy popielnice z ozdobami oraz przystawki. Natomiast podczas prowadzonych w 1963 roku badań archeologicznych na cmentarzysku w Podwiesku, natrafiono na dziesięć grobów skrzynkowych z popielnicą. Wewnątrz niektórych z nich mieściły się ozdoby (szpile z brązu, kolczyki z paciorkami szklanymi).

Ogromną wiedzę dotyczącą kultury oksywskiej i wielbarskiej z wczesnego okresu wpływów rzymskich, dostarczyły badania przeprowadzone w latach 1889-1892 na cmentarzysku

w Chełmnie. Odkryto wówczas 220 grobów ciałopalnych, popielnicowych i jamowych z licznymi przedmiotami ceramicznymi, metalowymi i szklanymi.

Unikatowe przedmioty z tego okresu, świadczące o pochodzeniu celtyckim, znaleziono

w 1963 r. na cmentarzysku w Podwiesku. Wśród nich znajdowała się brązowa zapinka zwierzęca z wyobrażeniem głowy wilka, bransoleta z brązu i przedmioty szklane.

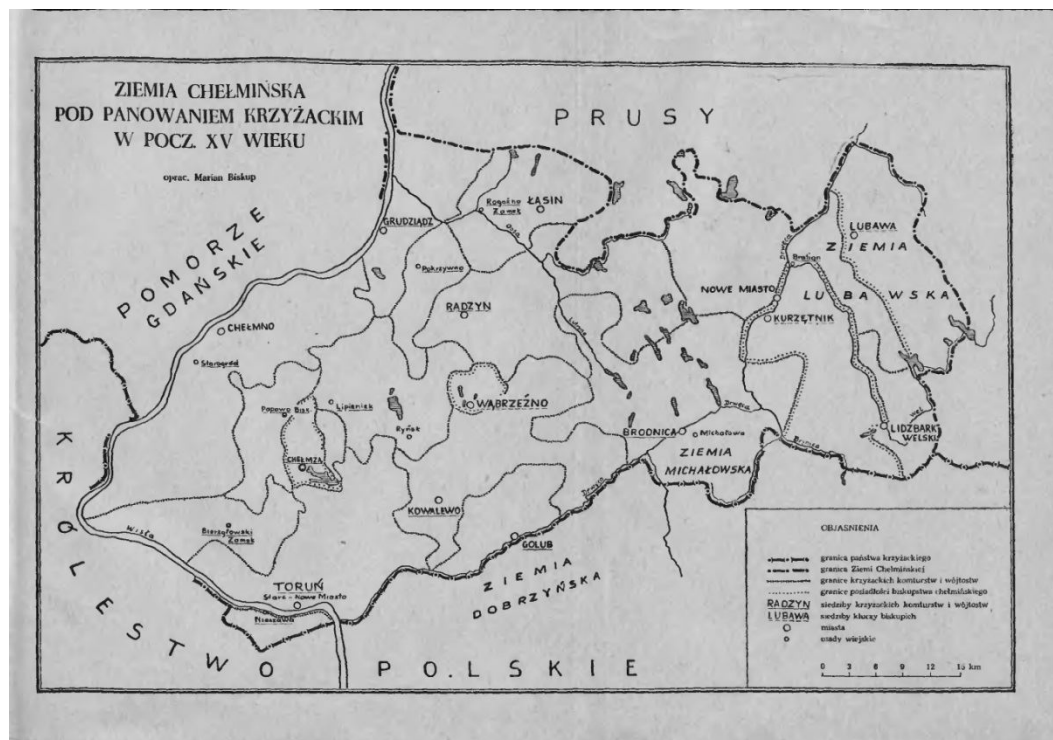
Podczas prowadzonych w latach 2005 - 2008 i w 2012 roku badań archeologicznych na terenie zamku krzyżackiego w Papowie Biskupim, odkryto wiele reliktyw i przedmiotów

z okresu średniowiecza. Wśród nich: parchan (mur zewnętrzny), fragment kamiennego bruku dziedzińca, podpiwniczenie z zachowanym odcinkiem sklepienia beczkowego, wykop grobowy z

zachowanymi fragmentami kości kilku osadników, różne elementy zdobienia murów, fragmenty ceramiki naczyńowej i dachówek, kafle piecowe ozdobione kiściami winogron, przedmioty z metalu, skupisko grotów bełtów, a także trzy monety, w tym brakteat krzyżacki.

5.2.6. Dziedzictwo niematerialne

Ważnym elementem dziedzictwa kulturowego powiatu chełmińskiego są jego wartości niematerialne, które budują naszą tożsamość i wzmacniają poczucie przynależności do społeczności lokalnej.

Ziemia chełmińska – XV wiek

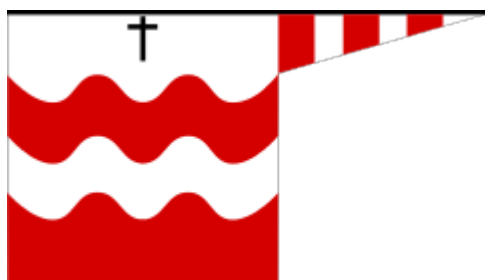
Jedną z takich wartości jest niewątpliwie historyczna nazwa regionu - ziemia chełmińska

(łac. *terra culmensis*, niem. *Kulmerland*). Cały obszar dzisiejszego powiatu stanowi część historycznego i geograficznego regionu, będącego w przeszłości jednostką terytorialną Polski. Jego nazwa wywodzi się od miasta Chełmna, stolicy historycznej ziemi chełmińskiej

i dzisiejszego powiatu chełmińskiego.

Ludność polska zamieszkująca obszar dawnej ziemi chełmińskiej stanowiła grupę etniczną

o nazwie chełminiacy lub chełminianie (w gwarze - chełminiaki). Kultura ludowa chełminian zbliżona była częściowo do kultury kujawskiej, kociewskiej i dobrzyńskiej. Wśród badaczy przeważa jednak pogląd, że chełminiacy to odrębna i wyjątkowa grupa etniczna, a na jej ukształtowanie miało wpływ kilka czynników, m.in.: wielokulturowość i wielojęzyczność osadników oraz częste zmiany przynależności państwowej i administracyjnej.

Chorągiew ziemi chełmińskiej spod Grunwaldu

Powyższe czynniki przyczyniły się również do powstania gwary chełmińskiej, najstarszej po prawej stronie Wisły, należącej do dialektu wielkopolskiego. Cechują ją zapożyczenia

z języków dolnogermańskich, w tym niderlandzkiego oraz języka łacińskiego i niemieckiego, np. *jo* (tak), *ni* (nie), *furt* (ciągle), *fertyk* (gotowe), *leser* (leń), *klumpy* (buty), *dycht* (całkiem), *cyrować* (zaszywać).

Inne charakterystyczne cechy gwary chełmińskiej, to m.in.:

- brak mazurzenia (rozdzielanie spółgłosek dźwiękowych jak: *sz, z, cz, dż*), np.: *pszenica*, nie *psenica*;
- *a* pochylone wymawiane jak *o*, np.: *pamientom* (pamiętam), *mosz* (masz);
- *e* pochylone wymawiane jak *i/y*, np.: *chlib* (chleb), *kobita* (kobieta);
- *o* pochylone wymawiane jak *u*, np.: *cós* (coś), *dopieru* (dopiero);
- *q* wymawiane jak nosowe *u*, np. *piunty* (piąty), *sund* (sąd);
- występuje udźwięcznianie, np.: *jezdem* (jestem), *j ezdema* (jesteśmy);
- odmiana liczebnika *dwa* jest uproszczona i polega na jego używaniu niezależnie od rodzaju gramatycznego, np.: *dwa kobity* (dwie kobiety), *dwasta* (dwieście);
- dopełniacz l. mnogiej ma końcówkę – *ów*, np: *kuniów* (koni), *krowów* (krów).

Gwarą chełmińską posługują się do dnia dzisiejszego niektóre osoby ze starszego pokolenia mieszkańców powiatu. W ostatnim jednak czasie można zauważyć wzrost zainteresowania gwarą wśród młodych ludzi.

Na terenie powiatu chełmińskiego zachowało się niewiele elementów dawnego folkloru. Dotychczas mało było także informacji na temat dawnego ludowego stroju chełmińskiego.

Staraniem Stowarzyszenia Miłośników Kultury i Sztuki Ludowej „Pomorze”, dr Aleksander Błachowski, etnolog, historyk sztuki i muzeolog, na podstawie przeprowadzonych badań naukowych dokonał rekonstrukcji stroju chełmińskiego z początku XIX w.

REKONSTRUKCJA STROJU CHEŁMIŃSKIEGO na podstawie badań naukowych dr Aleksandra Błachowskiego

Rekonstrukcja stroju ludowego z dokumentów historycznych regionalnych, a tym samym narodowych.
Pracownik wizerunkowy: Jacek Szymanski, grafiki: Jacek Szymanski.
#AleksanderBłachowski

W swoim opracowaniu przedstawił odświętny kobiecy strój, strój paniński, płaszcz damski, żupan męski, strój młodzieńca, strój męski, ubiór dziewczynki oraz ubiory chłopców. Rekonstrukcja uzupełniona została o wzory haftów wykorzystywanych w strojach chełmińskich. Powyższy dokument dostępny jest w wersji elektronicznej na stronie internetowej www.chdk.pl/publikacje.html

W oparciu o dokładny opis przygotowany przez dr. Błachowskiego, uszyty został strój paniński i strój młodzieńca, które prezentowane były w 2011 r. podczas uroczystych obchodów Dożynek Województwa Kujawsko-Pomorskiego i Diecezji Toruńskiej w Chełmnie.

Na terenie dzisiejszego powiatu nie zachowały się zwyczaje i obrzędy ludowe kultywowane dawniej podczas różnych uroczystości rodzinnych i dorocznych świąt, np.: chrzest, wesele, Wigilia, Boże Narodzenie, Nowy Rok, Wielkanoc czy dożynki.

Pod względem kulturowym zwyczaje te były bardzo podobne do występujących na ziemi dobrzyńskiej. Oba te regiony historyczne, w przeszłości ulegały tym samym wpływom kultury osadników: Prusów, Holendrów, Niemców, repatriantów zza Buga i terenów wschodniej Polski, a także wpływom sąsiednich regionów m.in. Kujaw i Pomorza.

Bezcennym, niematerialnym dziedzictwem kultury są legendy ziemi chełmińskiej, utrwalone w kilku publikacjach oraz coraz częściej odtwarzane w formie inscenizacji przez lokalne stowarzyszenia i grupy rekonstrukcyjne.

Najpopularniejsze legendy to:

- Duch w baszcie;
- Nieukończona wieża kościoła;
- Kule armatnie w murach obronnych;
- Bochenek chleba i głodny wół;
- Cudowne źródło;
- Dzielne niewiasty;
- Kościelne dzwony;
- Panna zaklęta;
- Poganka;
- Kulmo.

W historię powiatu chełmińskiego wpisało się wiele wybitnych i zasłużonych osób, które poprzez swoją działalność miały wpływ na kształtowanie się lokalnego życia społeczno-gospodarczego, np.: Ignacy Danielewski, Józef Chociszewski, Wojciech Łożyński, Ludwik Rydygier, Walenty Fiałek, Grzegorz Gerwazy Gorczycki, gen. Józef Haller, Wojciech Łożyński, Ignacy Łyskowski, Antoni Piotrowicz, Jan Nierzwicki, Julian Prejs, Paweł Ossowski, Kurt Schumacher, Jan Ślaski i ks. Stanisław Kujot.

Pamięć o nich to swoiste dziedzictwo.

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Na terenie powiatu chełmińskiego występują trzy spośród czterech form ochrony wymienionych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

- wpis do rejestru zabytków;
- uznanie za pomnik historii;
- ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego

albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Dotychczas nie został utworzony park kulturowy.

5.3.1. Wpis do rejestru zabytków

Rejestr zabytków zlokalizowanych na terenie powiatu chełmińskiego prowadzi Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków

w Toruniu ma dwie delegatury: w Bydgoszczy i we Włocławku. Powołano również 4 miejskich konserwatorów: w Bydgoszczy, Toruniu, Grudziądzu i Chelmie.

Rejestr zabytków obejmuje:

a) Rejestr zabytków nieruchomych (księga A)**b) Rejestr zabytków ruchomych (księga B)****c) Rejestr zabytków archeologicznych (księga C)**

W powiecie chełmińskim znajduje się 159 zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych, prowadzonego przez Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.

Zabytki nieruchome		
Lp.	Gmina	Ilość obiektów
1	Miasto Chełmno	56
2	Chełmno	10
3	Kijewo Królewskie	24
4	Lisewo	12
5	Papowo Biskupie	11
6	Stolno	39
7	Unisław	7
RAZEM		

Załącznik nr 1 – rejestr zabytków nieruchomych

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu (WUOZ.T.WRD.5135.49.2015.DH z dnia 08.04.2015 r.)

Gmina Miasto Chełmno

W 1953 roku, na podstawie decyzji konserwatora nr A/1513, cała dzielnica Stare Miasto, wraz z rynkiem, w obrębie dawnych murów miejskich oraz ich otoczenia, została wpisana do rejestru zabytków nieruchomych. Jednocześnie wiele obiektów zlokalizowanych na terenie miasta zostało indywidualnie wpisanych do rejestru.

Łącznie konserwator wydał 32 decyzje o wpisie obiektów do rejestru zabytków nieruchomych.

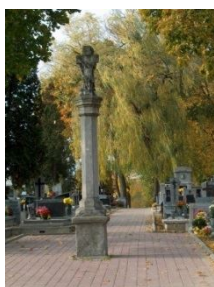
Najważniejszymi zabytkami są ratusz, mury miejskie z 6 wieżami (basztami) oraz gotyckie obiekty sakralne (6 kościołów i 1 kaplica):

- a) kościół farny pw. Wniebowzięcia NMP,
- b) kościół pw. śś. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty,
- c) kościół filialny pw. Ducha Świętego,
- d) kościół poklasztorny oo. Dominikanów pw. śś. Piotra i Pawła,
- e) kościół poklasztorny oo. Franciszkanów pw. śś. Jakuba i Mikołaja,
- f) kościół ewangelicki garnizonowy, obecnie rzymsko-katolicki garnizonowy pw. Matki Boskiej Częstochowskiej,
- g) kaplica pw. św. Marcina.

Ratusz w Chełmnie

W wyżej wymienionych obiektach sakralnych wyposażenie bądź jego elementy zostały wpisane również do rejestrzabytków ruchomych.

Cmentarz parafialny

Ponadto, do rejestru zabytków nieruchomości wpisanych jest wiele budynków i kamienic, cmentarz parafialny wraz z mauzoleami i kostnicą, spichlerz oraz zabudowania dawnej szkoły kadetów przy ul. 22 Stycznia (Koszary Fryderykowskie).

Jednym z ciekawszych obiektów są zabudowania, w których obecnie mieści się Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a'Paulo. Jest to zespół klasztorny wybudowany

w XIII wieku z inicjatywy Krzyżaków, na terenie którego znajdują się:

- a) kościół św. Jana Chrzciciela i św. Jana Ewangelisty z XIV wieku wypełniony wieloma zabytkami sztuki,
- b) Wieża Mestwina – baszta z drugiej połowy XIII wieku,
- c) dawny konwent – długi budynek z cegły (XIV wiek) przylegający z jednej strony do kościoła a z drugiej do Wieży Mestwina,
- d) Brama Merseburska – obecnie kaplica Grobu Pańskiego – jest jedną z dwóch zachowanych bram wjazdowych do Chełmna (druga to Brama Grudziądzka).

Gmina Miasto Chełmno		
Lp.	Obiekty	Ilość zabytków nieruchomości
1	kościóły / zbory / kaplice	7
2	zabudowania klasztorne	12
3	cmentarze	1
4	mury miejskie	1
5	wieże (baszty)	6
6	ratusz	1
7	budynki mieszkalne	9
8	szkoły i obiekty szkolne	12

9	kuźnia	1
10	spichlerz	1
11	hotel	1
12	szkoły kadetów	2
13	dawne seminarium	1
14	Dzielnica Starego Miasta	1
Razem		56

Na podkreślenie zasługuje również fakt, że w 2005 r. Prezydent Polski uznał Chełmno za pomnik historii (patrz pkt 5.3.2.).

Gmina Chełmno

Na terenie gminy Chełmno zostało wydanych 9 decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych, które dotyczą 10 obiektów.

Gmina Chełmno		
Lp.	Obiekty	Ilość zabytków nieruchomych
1	kościóły / zbory	1
2	cmentarze	7
3	obiekty Twierdzy Chełmno (fort i schron)	2
RAZEM		10

Pod prawną opieką znajduje się 6 cmentarzy ewangelickich i jeden cmentarz ofiar hitleryzmu z II Wojny Światowej w Klamrach. Ponadto w rejestrze zabytków nieruchomych znajdują się Fort VIII im. Piłsudskiego w Klamrach i schron amunicyjny M-1 w Starogrodzie – oba wchodzące w skład zespołu fortyfikacji Twierdzy Chełmno (patrz pkt 5.5). Wszystkie obiekty Twierdzy Chełmno, zlokalizowane również w innych gminach powiatu chełmińskiego, zostały wpisane do rejestru zabytków na podstawie decyzji z 14.02.1980 r., nr A/1511.

Najdłużej, bo od 30.11.1929 r. pod prawną ochroną znajduje się kościół pw. św. Barbary w Starogrodzie. Obecny budynek pochodzi z 1754 r. i powstał na miejscu poprzedniego gotyckiego, murowanego kościoła z końca XIII wieku. Dodatkowo elementy wyposażenia tego kościoła znajdują się w rejestrze zabytków ruchomych.

źródło mapy: www.gmina-chelmno.pl

Kościół pw. św. Barbary w Starogrodzie

Na terenie gminy Chełmno znajdują się również obszary, które są wpisane do rejestrów zabytków archeologicznych (Księga C). Są to *Góra Zamkowa* w Starogrodzie znajdująca się w rejestrze od 1960 r. oraz *Średniowieczny zespół osadniczy* w Kałdusie (patrz pkt 5.2.5 Zabytki archeologiczne).

Gmina Kijewo Królewskie

Na terenie gminy Kijewo Królewskie, we wsiach Brzozowo, Dorposz Szlachecki, Kiełp i Watorowo, znajdują się 4 schrony amunicyjne, 3 schrony piechoty i 2 forty (nr I i II) wchodzące w skład zespołu fortyfikacji Twierdzy Chełmno.

Ochroną konserwatorską są objęte również:

- a) dwa kościoły parafialne (w Kijewie Królewskim i Trzebczu Szlachecki),
- b) dwa zespoły pałacowo-parkowe (w Bajerzu i Kijewie Szlacheckim),
- c) zespół dworsko-parkowy w Trzebczu Szlacheckim,
- d) park dworski w Kosowiznie,
- e) spichlerz folwarczny w Płutowie.

Zespół pałacowo-parkowy w Bajerzu

Na podstawie ośmiu decyzji konserwatora zabytków ochroną objęto łącznie 24 obiekty.

Gmina Kijewo Królewskie		
Lp.	Obiekty	Ilość zabytków nieruchomych
1	kościóły / zbory	2
2	spichlerz	1
3	obiekty Twierdzy Chełmno (forty i schrony)	9
4	parki	1

5	zespoły pałacowo-parkowe (2), w tym - pałac (2) - park (2) - młyn (1)	5
6	zespół dworsko-pałacowy, w tym: - dwór z oficyną - park - rządcówka - spichlerz - kuźnia - podwórze gospodarcze	6
	RAZEM	24

W rejestrze zabytków ruchomych znajdują się elementy wyposażenia kościoła pw. św. Wawrzyńca w Kijewie Królewskim i kościoła pw. Wniebowzięcia NMP w Trzebczu Szlacheckim. Na terenie rezerwatu przyrody „Płutowo” wznoszą się wały wczesnośredniowiecznego grodziska Płoth zasiedlonego w 1 połowie XII wieku, identyfikowanego w literaturze jako Płutowo. Grodzisko to zostało wpisane do rejestru zabytków archeologicznych stosunkowo niedawno, bo w 2003 roku. Jest to grodzisko jednoczłonowe z wałem zaporowym na kierunku północ – południe. Na jego terenie odkryto warstwę kulturową z ceramiką naczyniową.

Gmina Lisewo

Na podstawie 11 decyzji konserwatora ochroną zostało objętych 12 obiektów znajdujących się w granicach terytorialnych gminy Lisewo.

Gmina Lisewo		
Lp.	Obiekty	Ilość zabytków nieruchomych
1	kościół	1
2	ruiny zamku	1
3	parki	8
4	zespół pałacowo-parkowy, w tym: - pałac - park typu krajobrazowego	2
	RAZEM	12

Sześć parków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych to parki dworskie z pierwszej i drugiej połowy XIX wieku (w Bartlewie, Kamlarkach, Linowcu, Piątkowie, Tytlewie i Wierzbowie), jeden park dworski z początku XX wieku (Kornatowo) oraz park typu krajobrazowego we wsi Piątkowo.

Park w Mgoszczu

Na terenie wsi Mgoszcz znajduje się zespół pałacowo-parkowy z początku XIX wieku, wpisany do rejestru w latach osiemdziesiątych XX wieku. Zespół ten obejmuje pałac z końca XIX wieku oraz przylegający park z kilkoma zachowanymi drzewami uznanymi za pomniki przyrody.

W Lipienku znajdują się ruiny zamku wybudowanego prawdopodobnie na początku XIV wieku. Zamek został jednak w części zniszczony podczas potopu szwedzkiego w XVII wieku, a następnie w XIX wieku rozebrany. Obecnie zachowany jest fragment muru i piwnicy (patrz pkt 5.5).

Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Lisewie

Najdłużej wpisany do rejestru zabytków (od 1929 r.) jest kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Lisewie (patrz pkt 5.5). Wybudowany został pod koniec XIII wieku. Jest to kościół gotycki, jednonawowy, w którym znajduje się wiele cennych zabytków sztuki wpisanych do rejestru zabytków ruchomych.

Na terenie gminy Lisewo nie występują natomiast zabytki wpisane do rejestru zabytków archeologicznych.

Gmina Papowo Biskupie

W rejestrze zabytków nieruchomych znajduje się 7 parków z XIX wieku oraz zespół pałacowo-parkowy w Jeleńcu z XIX wieku, jeden z lepiej zachowanych w gminie (patrz pkt 5.5).

Najdłużej, bo od lat 30-tych XX wieku, pod prawną ochroną znajdują się ruiny zamku oraz kościół pw. św. Mikołaja w Papowie Biskupim. Wyposażenie kościoła znajduje się również w rejestrze zabytków ruchomych. Obiekty te zostały szerzej opisane w pkt 5.5.

Kościół pw. św. Mikołaja w Papowie Biskupim

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków wydał łącznie 11 decyzji obejmując prawną ochroną 11 obiektów.

Gmina Papowo Biskupie		
Lp.	Obiekty	Ilość zabytków nieruchomych
1	kościóły / zbory	1
2	ruiny zamku	1
3	parki	7
4	zespół pałacowo-parkowy, w tym: - pałac - park	2
	RAZEM	11

Od 1965 roku pod ochroną znajdują się również dwa grodziska: w Jeleńcu i w Żyglądzie, które są wpisane do rejestru zabytków archeologicznych.

Grodzisko w Jeleńcu położone na wyspie jeziornej pochodzi z okresu późnego średniowiecza. Pozostałości tego grodu zostały zniszczone, kiedy to na przełomie XIX i XX wieku urządzono tam cmentarz.

Natomiast grodzisko znajdujące się w Żyglądzie pochodzi z okresu wczesnego średniowiecza i położone jest na szczycie wzniesienia znajdującego się w szerokiej rynnie, którą płynie Struga Papowska. Jest to obiekt kolisty o średnicy około 45 m przy podstawie wału.

Gmina Stolno

Ochroną konserwatorską zostało objętych 39 obiektów zlokalizowanych na terenie gminy Stolno, na podstawie 13 decyzji o wpisie do rejestru zabytków nieruchomych. Duża część z nich to wchodzące w skład zespołu fortyfikacji Twierdzy Chełmno schrony amunicyjne, schrony piechoty oraz 5 fortów (od nr III do VII), w miejscowościach Małe Czyste, Nałęcz zach. i wsch., Rybieniec). Ponadto pod opieką konserwatorską znajduje się 5 parków dworskich oraz zespół dworsko-parkowy w Grubnie (patrz pkt 5.5) i w Wichorzu, który obejmuje m.in. dwór z oficyną, park, gorzelnię i spichlerz.

Zespół dworsko-parkowy w Grubnie

W granicach gminy zlokalizowane są również trzy kościoły, które obecnie stanowią siedziby parafii dekanatu chełmińskiego:

- a) kościół pw. św. Marcina w Sarnowie (patrz pkt. 5.5),
- b) kościół pw. św. Bartłomieja i św. Anny w Wabczu (patrz pkt. 5.5),
- c) kościół pw. św. Katarzyny w Wielkim Czystem.

Dwa z nich, w Sarnowie i Wabczu, pochodzą z XIV wieku, natomiast budowę kościoła w Wielkim Czystem datuje się na 2. połowę XIII wieku. Wyposażenie kościoła w Sarnowie i w Wabczu jest również wpisane do rejestru zabytków ruchomych.

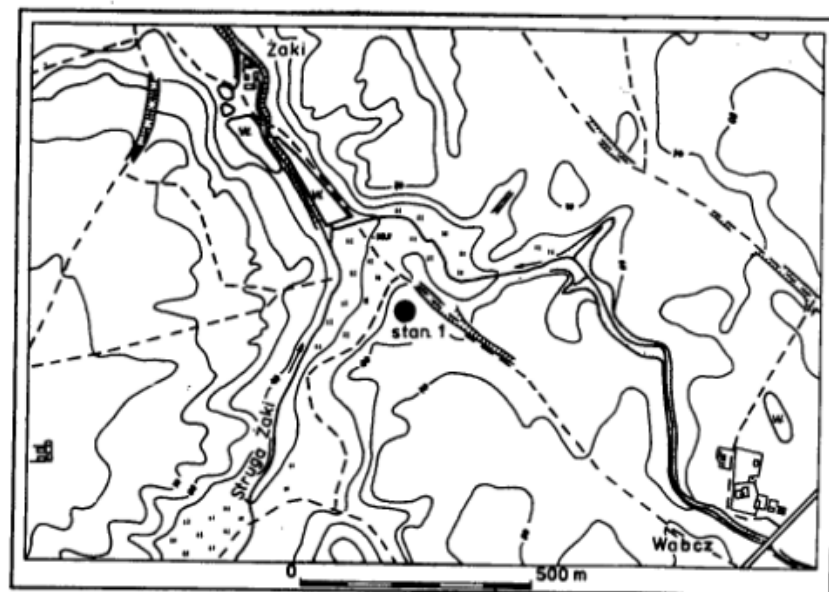

Kościół pw. św. Katarzyny w Wielkiem Czystem

Gmina Stolno		
Lp.	Obiekty	Ilość zabytków nieruchomych
1	kościóły / zbory	3
2	obiekty Twierdzy Chełmno (forty, schrony i baterie)	20
3	parki dworskie	5
4	zespół dworsko-parkowy (2), w tym: - pałac - park (2) - dwór z oficyną - gorzelnia - dom gorzelnianego - spichlerz - stajnia z oborą - lodownia - silosy - podwórze gospodarcze z zachowaną częścią muru i siecią brukowanych dróg	11
	RAZEM	39

W rejestrze zabytków archeologicznych znajdują się grodziska w Wabczu i w Sarnowie objęte ochroną w latach 60-tych XX wieku.

Grodzisko w Wabczu, które znajduje się w odległości ok. 900 m od wsi, nosi potoczną nazwę Poganka. Badania archeologiczne dowiodły, że miejsce to było zamieszkałe w drugiej połowie X wieku i na przełomie XI i XII wieku. W toku tych badań odsłonięto nawarstwienia grodu plemiennego z przełomu X i XI wieku oraz niewielkie pozostałości zabudowy w obrębie ruin grodu. Natomiast badania nad grodziskiem w Sarnowie przeprowadzone w 1989 r. wykazały, że gród ten użytkowany był od XIV wieku. Grodzisko to znajduje się na południe od kościoła, na skraju doliny rzeki Młynówka. Ma kolisty kształt i posiada ślady wału ziemnego.

Ryc. 1. Wabcz, gm. Stolno, woj. toruńskie (stan. 1). Położenie grodziska

Fig. 1. Wabcz, parish Stolno, Toruń voivodeship (site 1). Location of the stronghold

Położenie grodziska w Wabczu

Źródło: *Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej. Tom 2. UMK, Toruń 1994.*
Wczesnośredniowieczne grodzisko w Wabczu na ziemi chełmińskiej. Jacek Bojarski

Gmina Unisław

W rejestrze zabytków nieruchomych znajduje się 7 obiektów z terenu gminy Unisław, które zostały objęte ochroną na podstawie 7 decyzji konserwatora zabytków.

Do rejestru wpisane są dwa kościoły parafialne znajdujące się w Grzybnie i Unisławiu, a także kościół filialny pw. Niepokalanego Serca NMP w Kokocku (parafia w Starogrodzie - gmina Chełmno), będący w przeszłości zborem ewangelickim (patrz pkt 5.5).

Ponadto w rejestrze zabytków nieruchomych znajduje się cmentarz ewangelicki z XIX wieku w Kokocku, park dworski z końca XIX wieku w Stablewiczach oraz zespół dworsko-pałacowy w Raciniewie obejmujący park dworski i spichlerz folwarczny.

Gmina Unisław		
Lp.	Obiekty	Ilość zabytków nieruchomych
1	kościóły / zbory	3
2	cmentarze	1
3	parki dworskie	1
4	zespół dworsko-parkowy: - park dworski - spichlerz folwarczny	2
	RAZEM	7

W rejestrze zabytków ruchomych znajdują się elementy wyposażenia kościoła pw. św. Bartłomieja Apostoła w Unisławiu i kościoła pw. św. Michała Archanioła w Grzybnie.

Kościół pw. św. Michała Archanioła w Grzybnie

Wczesnośredniowieczne grodzisko w Unisławiu, położone na skraju wysoczyzny morenowej, od 1965 roku znajduje się w rejestrze zabytków archeologicznych. Jego powstanie określone jest na połowę X wieku. Zakłada się, że pierwotnie gród ten mógł należeć do Prusów, bądź od początku stanowił własność książąt mazowieckich i stanowił element systemu obronnego.

W 1891 r. na terenie grodziska został założony cmentarz ewangelicki. Najstarsze ślady pochówku datowane są na 1904 r. Cmentarz został zamknięty w 1945 r.

5.3.2. Uznanie za pomnik historii

Pomnikiem historii, zgodnie z art. 15 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, może stać się zabytek nieruchomy wpisany do rejestru, który ma szczególne znaczenie dla kultury Polski. Nadanie takiego statusu jest szczególnie ważne, gdyż uznanie za pomnik historii następuje w drodze Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. W treści rozporządzenia wymienione są najważniejsze cechy zabytku wskazujące na jego unikalność, a także określone są jego granice przedstawione dodatkowo na załączonej schematycznej mapie. Koordynacją procesu uznania za pomnik historii zajmuje się Narodowy Instytut Dziedzictwa stanowiący obecnie aparat pomocniczy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

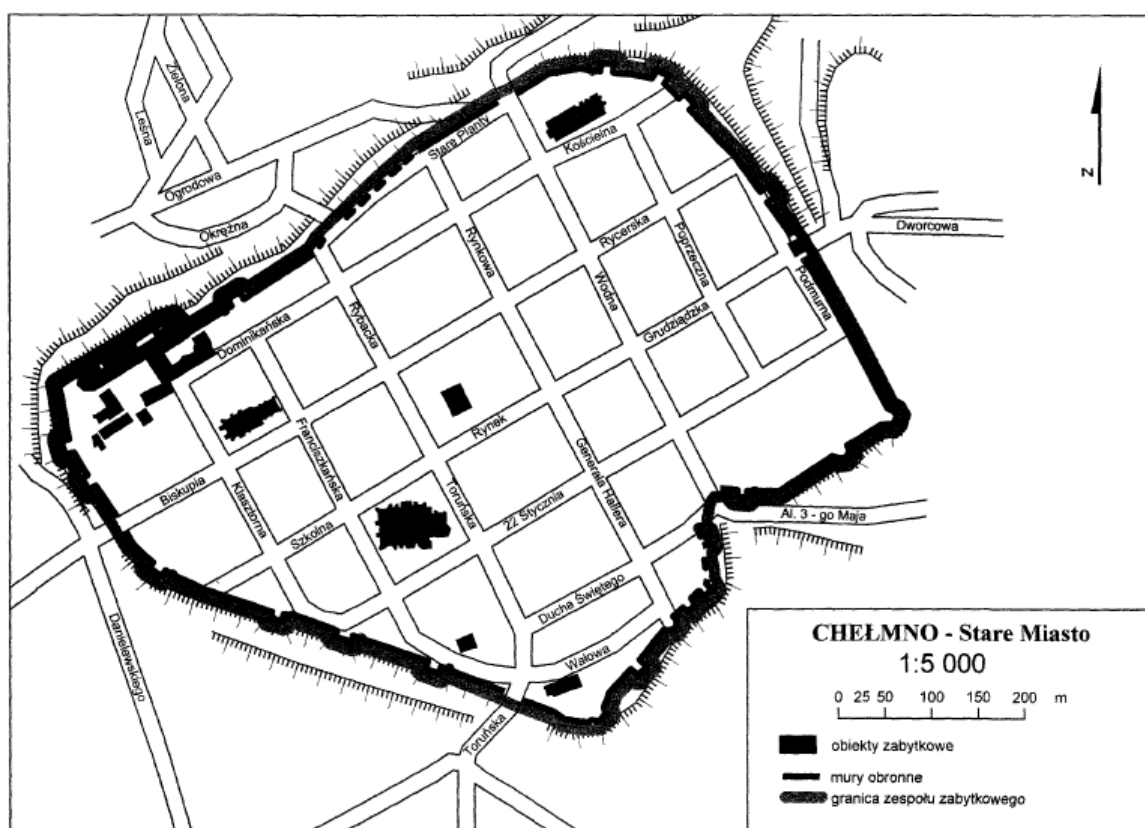
W 2005 roku, na mocy Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 kwietnia 2005 r. w sprawie uznania za pomnik historii (Dz. U. z 2005 r., Nr 64 poz. 568), do grona obiektów uznanych za pomnik historii dołączyło Chełmno - Stare Miasto położone w Chełmnie, w województwie kujawsko-pomorskim.

W § 2 rozporządzenia określono, że „celem ochrony pomnika historii *Chełmno - Stare Miasto* jest zachowanie, ze względu na wartości historyczne, urbanistyczno-architektoniczne, wartości materialne i niematerialne, średniowiecznego miasta w pierwotnym układzie przestrzennym, którego dokument lokacyjny, jako prawo chełmińskie, stał się podstawą do założenia ponad 200 miast”.

W § 3 wyznaczono granice: „zespół zabytkowy obejmuje zespół Starego Miasta i biegnie wzdłuż linii murów obronnych; na odcinkach, gdzie mury nie istnieją, granice obszaru wyznaczają ulice Podmurna i Stare Planty.”

Potwierdzenie wpisu Starego Miasta w Chełmnie na Listę Pomników Historii Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej odebrał Burmistrz Miasta Chełmna podczas Ogólnopolskich Obchodów Dnia Ochrony Zabytków w Gdańsku, w dniu 18 kwietnia 2005 r.

Załącznik do rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 kwietnia 2005 r. (poz. 588)

Granice zespołu zabytkowego Starego Miasta - Chełmna

5.3.3. Ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego jest aktem prawa miejscowego, który ustala przeznaczenie terenów oraz określa sposoby ich zagospodarowania i zabudowy. W przypadkach, gdy miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego nie został na danym terenie uchwalony, wówczas, w celu umożliwienia realizacji inwestycji, właściwy organ (Wójt, Burmistrz, Prezydent Miasta) wydaje odpowiednio: decyzję o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego (w stosunku do inwestycji celu publicznego) lub decyzję o warunkach zabudowy (w stosunku do pozostałych inwestycji).

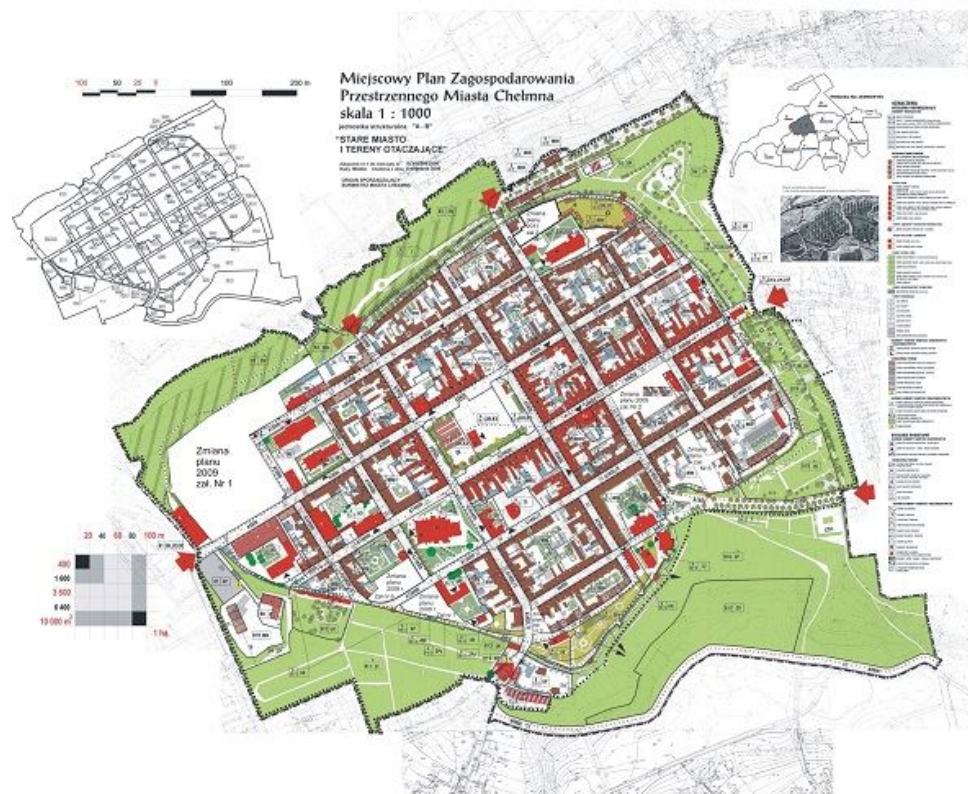
W planach miejscowych uwzględnia się obiekty wpisane do rejestru zabytków oraz obszary wpisane do rejestru zabytków, a także obiekty budowlane i obszary ujęte w ewidencji zabytków (gminnej bądź wojewódzkiej). W planach miejscowych ustanawia się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące tereny, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę zabytków znajdujących się na tym terenie.

Teren powiatu chełmińskiego nie jest obszarem, który na całej swej powierzchni posiada uchwalone plany miejscowe. Dwie gminy (Unisław i Papowo Biskupie) nie posiadają takich uchwał. W pozostałych gminach istniejące plany obejmują jedynie część obszaru. Przykładem może tu być Gmina Kijewo Królewskie, która na dzień sporządzenia niniejszego Programu posiada plany dla wsi Kijewo Królewskie i Brzozowo, w których m.in. określono zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków. Należy również dodać, że w dniu 29 czerwca 2015 r., Rada Gminy Kijewo Królewskie podjęła *Uchwałę w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego dla obszaru obejmującego część wsi Trzebcz Szlachecki, Trzebcz Królewski, Bajerze i Trzebczyk*.

Wyjątek stanowi Gmina Miasto Chełmno, która posiada miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego obejmujący prawie cały teren miasta (blisko 95 % powierzchni). Przyjęty w 2006 roku przez Radę Miasta Chełmna plan, z uwagi na zabytkowy charakter miasta, traktuje zagadnienia ochrony konserwatorskiej dość szczegółowo. Na terenie miasta zostały wyznaczone strefy ochrony konserwatorskiej:

- 1) strefa „A” — strefa pełnej ochrony konserwatorskiej historycznej struktury przestrzennej zespołu staromiejskiego, wpisanego do rejestru zabytków jako dzielnicy Starego Miasta w obrębie dawnych murów miejskich wraz z ich otoczeniem;
- 2) strefy „B1” i „B2” — strefy ochrony konserwatorskiej historycznych struktur przestrzennych i zabudowy miejskiej o wartościach kulturowych — poza zespołem staromiejskim (granice szczegółowo wyznacza miejscowy plan);
- 3) strefa „E” — strefa ochrony ekspozycji zespołu staromiejskiego;
- 4) strefa „OW” — strefa obserwacji archeologicznej, obejmująca:
 - a) obszar zespołu staromiejskiego,
 - b) obszar historycznego Przedmieścia Rybaki,
 - c) obszar stanowisk archeologicznych, które zostały zaznaczone na graficznych załącznikach do planu.

Dla każdej ze stref określono w sposób bardzo dokładny wytyczne, ograniczenia i nakazy związane z ochroną zabytków.

Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego Miasta Chełmna

(załącznik graficzny nr 1)

5.4. Ewidencja zabytków

Ewidencja zabytków jest podstawą sporządzania programów opieki nad zabytkami. Główne wytyczne co do ewidencji zabytków określa Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2011 r. Nr 113, poz. 661).

Poniżej w tabeli przedstawiono ilość zabytków znajdujących się w wojewódzkiej ewidencji zabytków nieruchomości, przy uwzględnieniu podziału na gminy i rodzaj obiektów.

Lp.	obiekty	Gmina							RAZE M wg typu obektu
		Miasto Chełmno	Chełmno	Kijew o Król.	Lisewo	Papowo Biskupi e	Unisław	Stolno	
1	budynki mieszkalne	463	98	45	87 w tym 12 poniató wek	46 w tym 14 poniató wek	73	125	937
2	obiekty wiejskie	10	49	33	31	34	42	63	262
3	obiekty sakralne	11	16	18	11	10	11	21	98
4	obiekty użyteczn. publicznej	42	22	20	12	11	32	13	152
5	obiekty Twierdzy Chełmno	0	4	7	0	0	0	21	32
6	parki (dworskie/ pałacowe), obszary i założenia przestrzenn e	5 +3 przedmieś cia	3	9	4	8	5	11	48
7	inne obiekty	14	0	7	5	4	8	9	47
RAZEM w gminie		548	192	139	150	113	171	263	1576

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu (WUOZ.T.WRD.5135.49.2015.DH z dnia 08.04.2015 r.)

W ewidencji zabytków nieruchomości zdecydowanie najwięcej znajduje się budynków mieszkalnych, wśród których znalazły się: domy, kamienice, oficyny, czworaki, sześcioraki, ośmioraki, pałace, dwory i dworki, rządówki, organistówki/pastorówki, oficyny i gajówki. Warto podkreślić, że w gminie Papowo Biskupie i gminie Lisewo jednymi z charakterystycznych budynków są „Poniatówki” datowane na lata 30. XX wieku. Te drewniane domy powstawały na bazie jednego projektu, na terenach przeznaczonych do parcelacji w ramach przedwojennej reformy rolnej, której autorem był minister rolnictwa Juliusz Poniatowski.

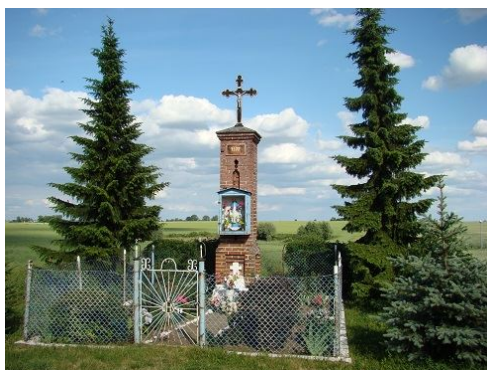
W granicach terytorialnych Miasta Chełmna, w ewidencji zabytków nieruchomości znalazły się aż 463 budynki mieszkalne. Większa część z nich znajduje się w obrębie dzielnicy Stare Miasto, która jest również wpisana do rejestru zabytków nieruchomości (patrz pkt 5.3.1.).

Do obiektów wiejskich zaliczono: budynki inwentarskie, wozownie, stodoły, magazyny, obory, bud. gospodarcze, kuźnie, cieleńniki, chlewnie, stajnie, spichlerze, stelmacharnie, młyny, kołodziejnie i owczarnie. Za wyjątkiem Miasta Chełmna, we wszystkich gminach powiatu chełmińskiego znajduje się podobna ilość tego typu obiektów.

Młyn w Plutowie

Na terenie powiatu chełmińskiego znajduje się blisko 100 obiektów sakralnych. Są to przede wszystkim kapliczki i figury, domy katolickie, cmentarze i miejsca pamięci, zbory, a także towarzyszące kościołom plebanie i domy wikariuszy. Ponadto, w ewidencji zabytków nieruchomych znajdują się obiekty należące do Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo, a także murowany ewangelicki kościół w Wielkich Łunawach z 1882 r., obecnie parafialny rzymsko - katolicki kościół pw. Wniebowzięcia NMP.

Kapliczka w Falęcinie z 1877 r.

Wśród obiektów użyteczności publicznej znajdują się szkoły, dworce i obiekty kolejnictwa, karczmy, poczty, remizy, hotele, szpitale, obiekty cukrowni (gmina Unisław), zajazdy, obiekty koszarowe, urzędy, rakarnia i budynek policji.

Remiza w Starogrodzie

Ważną grupę obiektów wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków nieruchomych stanowią obiekty Twierdzy Chełmno. Najwięcej z nich znajduje się na terenie gminy Stolno (21 obiektów), we wsiach Małe Czyste, Rybieniec i Stolno (patrz pkt. 5.5).

Oprócz obiektów, do ewidencji zabytków wpisano również parki dworskie i planty oraz założenia przestrzenne.

W wojewódzkiej ewidencji zabytków znajduje się również 2011 zabytków archeologicznych. Ilość obiektów w każdej z gmin przedstawia poniższa tabela.

Gmina	Ilość obiektów
Miasto Chełmno	25
Chełmno	244
Kijewo Królewskie	306
Lisewo	313
Papowo Biskupie	476
Stolno	380
Unisław	267
Łącznie	2011

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu (WUOZ.T.WRD.5135.49.2015.DH z dnia 08.04.2015 r.)

Szerszy opis zabytków archeologicznych znajduje się w pkt 5.2.5.

5.5 Zabytki o najwyższym znaczeniu dla powiatu

Stare Miasto w Chełmnie jest najbardziej charakterystycznym i rozpoznawalnym elementem historycznego zasobu powiatu chełmińskiego. Obejmuje swymi granicami szereg zabytków mających wysokie znaczenie dla dziedzictwa narodowego. Unikalny jest już sam trzynastowieczny układ urbanistyczny, który opiera się na systemie szachownicowym – ulice przecinają się tu pod kątem prostym,

dzięki czemu całe stare miasto podzielone jest na prostokątne parcele. W samym centrum usytuowany jest rynek należący do jednych z większych w Polsce, oraz gotycko-renesansowy ratusz z XVI wieku, który posiada wysoką i ozdobną attykę, a także wieżę zegarową. Warty podkreślenia jest również fakt, że na terenie starego miasta znajduje się 6 kościołów, wśród których pod względem wyposażenia wyróżnia się kościół farny pw. Wniebowzięcia NMP. W niedalekiej odległości od niego znajduje się zespół klasztorny prowadzony obecnie przez Siostry Miłosierdzia. W jego skład wchodzi budynek klasztorne, szpitalne, kościół oraz ogrody. Znajduje się tu również wieża Mestwina z XIII w., będąca prawdopodobnie częścią dawnej rezydencji krzyżackiej.

Cały obszar starówki okalają mury obronne o długości 2270 m, jedne z najlepiej zachowanych w Polsce. W przeszłości w ciągu murów znajdowało się około 25-27 baszt oraz 7 bram wjazdowych do miasta. Aktualnie zachowały się 3 baszty (Panieńska, Prochowa i Dominikańska) oraz 2 bramy: Grudziądzka i Merseburska.

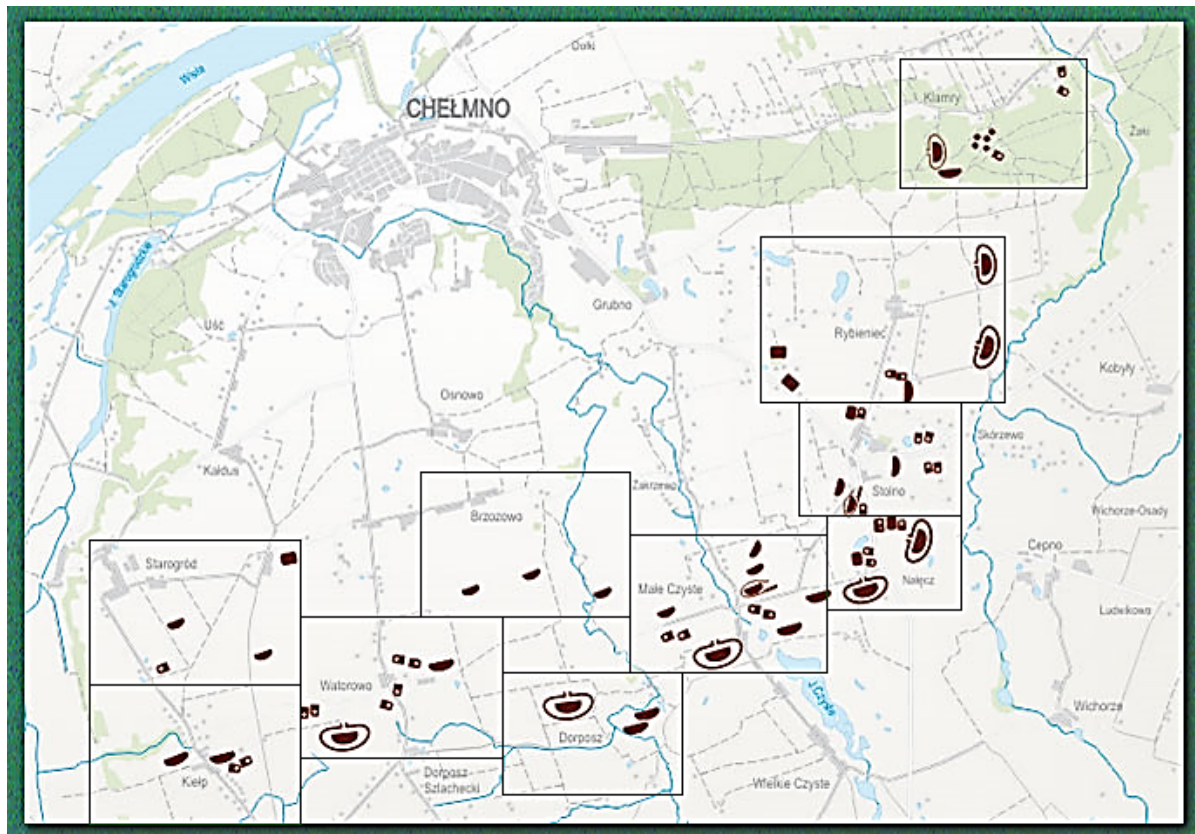

Brama Grudziądzka

Twierdza Chełmno

Na terenach położonych na południe i południowy - wschód od Chełmna zlokalizowane są obiekty Twierdzy Chełmno, które wybudowano na początku XX wieku z inicjatywy Sztabu Generalnego Cesarstwa Niemieckiego. Twierdza Chełmno stanowiła element Linii Obrony Dolnej Wisły, w skład której wchodziły także twierdze w Toruniu, Grudziądzu, Malborku oraz w Fordonie. W odróżnieniu do tych twierdz, fortyfikacje Chełmna nie ochraniały przeprawy mostowej, ponieważ głównym zadaniem Twierdzy było zabezpieczenie przeprawy promowej przez Wisłę.

Pierwszymi obiektami jakie powstały były forty w Watorowie, Nałęczu Zachód, Nałęczu Wschód i w Rybieńcu. Następnie wybudowano fort w Stolnie i schron piechoty w Dorposzu Szlach. oraz forty w Klamrach, Dorposzu Szlach. i w Małym Czystem. W latach 1906-1909 wzniesiono kolejne schrony piechoty oraz baterie składające się ze schronu dla artylerzystów, ciągu stanowisk dział oraz schronu amunicyjnego (Stolno, Małe Czyste). Tak powstała fortyfikacja rozpoczęła swoją działalność w 1910 r. Cztery lata później zdecydowano, że Twierdza zostanie rozbudowana o dodatkowe 6 schronów piechoty i 8 schronów – magazynów amunicji. Twierdzy Chełmno towarzyszyły również budynki uzupełniające, takie jak składnica sprzętu mostowego (już nieistniejąca), magazyny amunicyjne, wozownia w Starogrodzie czy składnica z wozownią i budynkiem mieszkalnym dla podoficerów w Stolnie.

Lokalizacja obiektów Twierdzy Chełmno na terenie powiatu chełmińskiego

Źródło: www.twierdzachelmno.pl

Obiekty Twierdzy umiejscowiono w odległości 5-8 km od przeprawy przez Wisłę, na długości prawie 20 km, w pasie o szerokości około 1,5 km. Mimo takiego położenia fortyfikacja nie mogła jednak spełniać swoich funkcji i skutecznie powstrzymać wojska rosyjskie. Wybudowane forty i schrony były niewielkie, a dojazd do nich utrudniała niewystarczająca sieć dróg. Po zwycięskich walkach na froncie wschodnim w 1914 r., Cesarstwo Niemieckie wycofało z Twierdzy znaczną część załogi. W 1920 r. Twierdza Chełmno została przejęta przez polską armię na podstawie traktatu wersalskiego. Kiedy rozpoczęła się II wojna światowa obiekty nie miały istotnego znaczenia, aż do 1944 r. kiedy podczas zbliżania się frontu wschodniego wojska niemieckie przebywający w Chełmnie przystąpiły do rozbudowy fortyfikacji. Pojawiły się nowe obiekty – schrony bierne przeznaczone dla kilku żołnierzy oraz lekkie schrony Ringstand 58c „Tobruk” do prowadzenia ostrzałów, a także wykopano sieć transzei. Z uwagi na to, że do walk z Rosjanami w rejonie Chełmna nie doszło, pod koniec II wojny światowej forty zostały opuszczone.

W obecnych czasach tylko niektóre z obiektów zostały wykorzystane i spełniają nowe funkcje. Towarzystwo Przyjaciół Dolnej Wisły i Zespół Parków Krajobrazowych Chełmińskiego i Nadwiślańskiego przystosowały schrony IR1 w Kiełpiu i UR4 w Rybieńcu na zimowiska dla nietoperzy. Fort w Dorposzu Szlacheckim jest udostępniany do zwiedzania, jak również odbywają się w nim imprezy i spotkania historyczno-turystyczne, którym towarzyszą degustacje lokalnych potraw i nalewek. W Fortcie w Rybieńcu znajduje się obecnie Ośrodek Szkoleń Strzeleckich, gdzie jedna część udostępniona jest turystom, a druga część została przeznaczona na strzelnicę. Fort w Klamrach został zagospodarowany przez Chełmińskie Towarzystwo Strzeleckie „Bractwo Kurkowe”, które dokonało częściowego remontu obiektu.

Fort w Dorposzu Szlacheckim

GMINA CHELMNO

Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kaldusie

Liczący ponad 20 ha obszar w pobliżu Góry św. Wawrzyńca w Kaldusie, należał w okresie wczesnego średniowiecza do największych aglomeracji na terenie Pomorza Wschodniego. Odkryta tam przez archeologów osada Culm – piastowskie Chełmno, uznawana jest za jeden z najważniejszych ośrodków administracyjno-gospodarczych Polski za czasów Mieszka I i Bolesława Chrobrego.

Góra św. Wawrzyńca

Osada usytuowana była na wysokiej krawędzi doliny Wisły, przy kopcu (Górze św. Wawrzyńca), kryjącym pozostałości grodu lużyckiego sprzed ok. 2700 lat. Przed zdobyciem osady przez Piastów, było to miejsce kultu pogańskiego oraz licznych uroczystości religijnych i zgromadzeń plemiennych, podczas których na ołtarzu kamiennym usytuowanym u podnóża Góry składano bogom i demonom krwawe ofiary.

W 2. połowie X wieku, w trakcie podboju Piastów Pomorza Wschodniego, włączono Chełmno w granice państwa piastowskiego, z zamysłem stworzenia tutaj ośrodka władzy politycznej i kościelnej. Świadczyłyby to o tym, że Chełmno w tym czasie charakteryzowało się dużym potencjałem ekonomicznym i demograficznym.

Na ówczesną chełmińską aglomerację składało się grodzisko z wałem obronnym, dwie osady, w tym podgrodowa, a także cmentarzysko. Na terenie grodziska odkryte zostały również relikty trzynawowej, murowanej bazyliki w stylu wczesnoromańskiego, wielkością odpowiadającej katedrze gnieźnieńskiej. Budowla nigdy nie została ukończona. Naukowcy przypuszczają, że świątynia miała stanowić centrum ośrodka misyjnego, z którego miała być kierowana akcja chrystianizacyjna, połączona z próbą stworzenia na tym terenie organizacji kościelnej. Niektóre źródła wskazują, że na początku XI w. do Chełmna docierali pierwsi misjonarze, i że to właśnie tutaj odbywały się masowe chrzty ludności zamieszkującej nadwiślańskie tereny.

Chrześcijańskim śladem jest bursztynowy krzyżyk znaleziony przy zmarłym pochowanym na cmentarzysku w Kałdusie lub okucie z brązu przedstawiające modlącą się kobietę, datowane na XI-XII wiek.

Dzięki korzystnemu położeniu chełmińskiego ośrodka znajdującego się na skrzyżowaniu głównych szlaków handlowych, docierali tu i mieszkali nawet wikingowie, o czym świadczą ślady pochówku typu skandynawskiego.

W okresie XI-XII wieku, Chełmno było również miejscem produkcji rzemieślniczej – garncarskiej, hutniczo-kowalskiej i bednarskiej. Mieszkańcy zajmowali się także uprawą zbóż oraz hodowlą bydła i trzody chlewnej.

Liczne znaleziska odkryte przez archeologów świadczą o niezwykłej historii tego miejsca. Część z nich została wyeksponowana na objazdowej wystawie pn. Tajemnice Góry św. Wawrzyńca. Można na niej zobaczyć makietę wczesnośredniowiecznego układu przestrzennego ówczesnego Chełmna, rekonstrukcję komory grobowej wikingów wraz z bogatym wyposażeniem oraz rekonstrukcję pochówku woja z mieczem i pogańskiego stosu ofiarnego. Ekspozycja prezentuje również licznie odnalezione w Kałdusie srebrne monety i ozdoby.

W sumie na wystawie zgromadzonych zostało ponad tysiąc przedmiotów wykonanych z gliny, żelaza, srebra, kości, poroża i kamieni półszlachetnych.

Zdjęcia: culture.pl

Kościół pw. św. Barbary w Starogrodzie zbudowany był w 1754 roku dzięki fundatorowi biskupowi chełmińskiemu Wojciechowi Stanisławowi Leskiemu, którego płyta nagrobna i epitafium znajdują się we wnętrzu kościoła. Kościół jest jednonawowy i posiada dwie kwadratowe wieże, gdzie powieszone są dzwony z 1631 i 1668 roku. Przeważa w nim wyposażenie późnobarokowe i rokokowe. Ołtarz główny pochodzący z XVIII wieku, przedstawia płaskorzeźbę św. Barbary w obłokach, a pod nią klęczącego przed aniołem św. Stanisława. Ołtarze boczne pochodzą z 1730 r. i wykonane zostały dla kościoła śś. Janów w Toruniu, skąd zostały przeniesione. Obecny kościół powstał na miejscu poprzedniego kościoła pw. św. Piotra z 1276 roku, z którego prawdopodobnie pochodzą cegły w posadzce i zakrystii.

GMINA PAPOWO BISKUPIE

Kościół pw. św. Mikołaja w Papowie Biskupim, datowany na XIII wiek, należy do grupy kościołów jednonawowych, których na ziemi chełmińskiej było 53. W 1509 rok wybudowano przy kościele kaplicę św. Huberta spełniającą również funkcję kostnicy. W XVIII wieku dokonano rozbudowy świątyni. Od strony południowej dobudowano kaplicę, gdzie przeniesiono kult św. Huberta, ponieważ kaplica cmentarna została zniszczona. W tym czasie również wzniesiono dolną część wieży – górna część z drewna powstała w 1841 roku. Większość wyposażenia pochodzi z XVII i XVIII wieku (ołtarze, obrazy i sklepienie). Najstarszymi zabytkami w kościele są trzy średniowieczne rzeźby, kropielnice z XIV wieku i drewniany relikwiarz z około XV wieku. Spiżowy dzwon datuje się na około 1370 rok. W czasie II wojny światowej kościół częściowo został zniszczony. Odnowiony został w latach 50-tych, a kolejne remonty i rozbudowę (nowa plebania, grota, kostnica) prowadzono w latach 1975 – 1987.

Na skraju **Papowa Biskupiego** znajdują się **ruiny zamku krzyżackiego**, który był kiedyś jednym z pierwszych zamków na terenie państwa krzyżackiego. Budowę zamku prowadzono w latach 1280 -1300. Podczas wojny trzynastoletniej został zniszczony i prawdopodobnie nie podjęto się jego odnowy. W XVII wieku kamienie z murów wykorzystywano do budowy seminarium diecezjalnego w Chełmży. Zamek wybudowano na planie kwadratu o boku 40,3 m i otoczono dwiema wewnętrznymi fosami (od północy i wschodu) i dwiema zewnętrznymi (od południa i zachodu).

Zespół pałacowo-parkowy w Jeleńcu zajmuje kilkuhektarowy obszar, na którym znajdują się starodrzewia oraz Jezioro Jelenieckie. Neogotycki, piętrowy pałac pochodzi z końca XIX wieku i wzniesiony został na planie prostokąta. Charakterystyczna dla budynku jest wieża oraz taras ze schodami. Od strony jeziora do pałacu przylegają pozostałości parku krajobrazowego, ale dawny układ przestrzenny jest już mało czytelny.

Pałac w Jeleńcu

GMINA LISEWO

Kościół pw. Podwyższenia Krzyża Świętego w Lisewie wybudowany został pod koniec XIII wieku. Na przełomie XV i XVI wieku dobudowano kruchtę, zamienioną w XIX wieku na kaplicę. W latach 1551-1585, z fundacji Stanisława i Jana Kostków, została dobudowana zachodnia część korpusu wraz z szesnastoboczną wieżą. Neogotycką kruchtę dobudowano w XIX wieku. Ołtarz główny z baldachimem pochodzący z XVIII wieku, w przeszłości znajdował się w kościele pw. św. Jakuba Starszego i św. Mikołaja w Chełmnie. Jednym z cenniejszych elementów wyposażenia jest średniowieczna „pancerna” skrytka na hostię znajdująca się w ścianie prezbiterium, wzmocniona dodatkowo żelazną sztabą, a także średniowieczna chrzcielnica z przełomu XIII i XIV wieku i rokokowa ambona z połowy XVIII wieku. W świątyni znajduje się również epitafium wojewody chełmińskiego Jana Kostki z 1591 r. Dzwon na wieży datowany jest na 1560 rok.

Pancerna skrytka na hostię

W **Mgoczcu** znajduje się **zespół pałacowo-parkowy** z początku XIX wieku zajmujący powierzchnię około 5 ha. Na terenie parku zachowały się okazy buka pospolitego, jesionów wyniosłych i dębów. Niektóre z nich stanowią pomniki przyrody. W pałacu funkcjonuje obecnie Dom Pomocy Społecznej.

Dom Pomocy Społecznej w Mgoszczu

W **Lipienku** znajdują się **ruiny zamku** wybudowanego prawdopodobnie na początku XIV wieku. Był to murowany, dwuczęściowy zamek, otoczony szerokimi fosami. W pierwszej części znajdowało się przedzamcze w kształcie pięciokąta, a w drugiej części - zamek, który miał długość 39 m, szerokość 33m, a wysokość 12 m. W czasach krzyżackich był siedzibą wójtów zarządzających posiadłościami zakonu. Po wojnie trzynastoletniej, kiedy ziemia chełmińska z Toruniem wróciły do Polski, zamek przeszedł we władanie Polaków. W czasie potopu szwedzkiego zamek znowu przechodził pod władanie raz Polaków, raz Szwedów. W tym okresie dokonano w nim największych zniszczeń. W 1765 r. zostały tylko 3 ściany zamku, które rozebrano w XIX wieku. Obecnie zobaczyć można krótki fragment muru, jedną piwnicę i doły po pozostałych piwnicach. W latach 50-tych XX wieku piwnicę wykorzystywano jeszcze do przechowywania produktów spożywczych.

GMINA STOLNO

Kościół pw. św. Bartłomieja i św. Anny w Wabczu to gotycki kościół, którego budowa rozpoczęła się pod koniec XIII wieku. W pierwszej połowie XIV wieku poszerzono prezbiterium oraz zbudowano wieżę z kruchtą. Kolejne większe prace prowadzono w 1706 r., kiedy dobudowano kaplicę św. Anny, oraz w latach 1835-1840, gdy dokonywano rekonstrukcji ceglanego zwieńczenia wieży. Wśród wyposażenia, które jest wpisane do rejestru zabytków ruchomych, znajdują się m.in. ołtarz główny z XVIII wieku i ołtarze boczne datowane na XVIII wiek (lewy ołtarz) i XIX wiek (prawy ołtarz), ambona, chrzcielnica, zabytkowy konfesjonał i drewniana kropielnica. Najstarszymi elementami są rzeźby św. Katarzyny i św. Barbary datowane na 1380 rok.

Kościół pw. św. Marcina Biskupa z Tours w Sarnowie wzniesiony został na przełomie XIII i XIV wieku. Pierwotnie był pod wezwaniem św. Magdaleny. Budowla dwukrotnie została zniszczona: w 1655 r. podczas potopu szwedzkiego oraz w 1938 r., kiedy to uległa spaleni. Rok później, w 1939 r., świątynię odrestaurowano dzięki dużemu zaangażowaniu gen. J. Hallera mieszkającego wówczas w pobliskim Gorzuchowie. Do dziś w kruchcie znajduje się tablica upamiętniająca jego obecność w kościele w Sarnowie.

Zespół dworsko-parkowy w Grubnie został założony w XIX wieku na powierzchni 11,5 ha. Park położony jest na zboczu, u którego podnóża znajdują się dwa jeziora. Występuje tu kilka rzadkich okazów drzew i krzewów, a cały teren charakteryzuje bogaty w gatunki stary drzewostan. Jest to jedno z najwartościowszych założeń przestrzennych na ziemi chełmińskiej. W środkowej jego części znajduje się dwukondygnacyjny pałac zbudowany w XIX wieku. Charakterystycznymi elementami są dwie wieżyczki o stożkowatych dachach. Po II wojnie światowej pałac użytkował Ośrodek Doskonalenia Kadr Spółdzielczych. W 1955 r. obiekt przejął Zespół Szkół Rolniczych. Rok później wybudowano nad zachodnim brzegiem stawu internat, który do tego czasu mieścił się w budynku pałacu.

Pałac w Grubnie

GMINA KIJEWÓ KRÓLEWSKIE

Kościół pw. św. Wawrzyńca w Kijewie Królewskim jest jednym z ciekawszych zabytków w gminie. Wybudowany na przełomie XIII i XIV wieku głównie z kamienia polnego, został zniszczony przez pożar w 1616 roku. Odbudowy i modernizacji kościoła podjęli się dominikaniec Chełmna. Dobudowano nowe prezbiterium i podwyższono zakrystię. W 1674 roku został ponownie poświęcony. Zachowała się tablica upamiętniająca to wydarzenie. Około sto lat później dobudowano drewnianą wieżę (1757 rok), na której znajduje się blaszana chorągiewka z datą. Na początku XX wieku obiekt został poddany gruntownej odnowie. Najcenniejszym zabytkiem jest naturalnych rozmiarów pieta z lat 1380-90 (rzeźba przedstawiająca Matkę Boską trzymającą na kolanach martwego Jezusa Chrystusa). Elementy wyposażenia kościoła zostały wpisane do rejestru zabytków ruchomych.

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP w Trzebczu Szlacheckim jest kościołem parafialnym, pochodzącym z przełomu XIII i XIV wieku. Na początku XIX wieku zyskał drewnianą nadbudowę wieży, a w 1876 r. rodzina Slaskich dobudowała zakrystię z rodową kaplicą grobową mieszczącą cynkowe trumny. Najstarsza w kościele jest granitowa kropielnica pochodząca z okresu budowy kościoła. Na ołtarzu głównym z XVIII wieku znajduje się obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1571 r., malowany na desce. Obok stoją rzeźby św. Piotra, Józefa, Franciszka, Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty.

GMINA UNISŁAW

Kościół pw. świętego Bartłomieja Apostoła w Unisławiu

Pierwsze zapisy archiwalne o kościele pochodzą z 1445 r. jednak nie wyklucza się, że mógł zostać wzniesiony już w XIII wieku. Kościół ten pierwotnie został zbudowany w gotyckiej formie dwuczłonowej, złożonej z nawy i wydzielonego, zamkniętego prezbiterium. Najstarsza jego część jest murowana z kamieni polnych. Kościół został zniszczony w XVII wieku w czasie wojen szwedzkich. Rozpoczęte prace remontowe skończyły się w latach dwudziestych XVIII wieku, a w 1728 r. kościół został ponownie konsekrowany pod wezwaniem świętego Bartłomieja Apostoła. W latach 1903-1904, ówczesny proboszcz ks. Ignacy Nowak dokonał gruntownej przebudowy bryły i rozbudowy kościoła. Trójkondygnacyjny ołtarz główny, z kręconymi kolumnami pochodzi z 1724 r. i ufundowany został przez biskupa chełmińskiego Feliksa Ignacego Kretkowskiego. W jego centralnej części znajduje się figura ukoronowanej Matki Bożej z Dzieciątkiem. Po bokach znajdują się dwa ołtarze boczne, pochodzące z czasów rozbudowy w 1904 r., zawierające elementy starsze, z XVII i XVIII wieku. Wśród wyposażenia kościoła znajdują się liczne obrazy i barokowa chrzcielnica zwieńczona figurą św. Jana Chrzciciela. Organy znajdujące się na drewnianym chórze datowane są na 1906 rok. Najstarszym elementem wyposażenia kościoła jest granitowa kropielnica (pierwotna chrzcielnica) pochodząca z XIII wieku. Wyposażenie kościoła jest wpisane do rejestru zabytków ruchomych.

Kościół pw. św. Michała Archaniola w Grzybnie powstał na przełomie XIII i XIV wieku i podobnie jak w Unisławiu, do jego budowy użyto kamienia polnego. Na początku XV wieku przeprowadzono jednak modernizację świątyni i do rozbudowy użyto już cegieł. Charakterystyczna jest wieża kościelna, która w dolnej części jest kamienna i posiada pierwotne schody w grubości muru, a w górnej części jest drewniana i wyróżnia się skomplikowanym układem konstrukcji szkieletowej. Ołtarz główny pochodzi z XVII wieku, na którym znajduje się późnorenesansowy obraz Matki Boskiej Śnieżnej malowany na desce, ze złotym wytłaczanym tłem. Wyposażenie kościoła jest wpisane do rejestru zabytków ruchomych.

Kościół pw. Niepokalanego Serca N.P. Marii w Kokocku datuje się na 1834 rok i był pierwotnie zborem ewangelickim. W wyniku powodzi w 1855 roku został on w dużym stopniu zniszczony. Dzięki zaangażowaniu wiernych, w 1862 roku kościół gruntownie odbudowano, a w 1864 roku otrzymał wezwanie Kościoła Zbawiciela. Zbór przetrwał do 1945 roku kiedy to został przejęty przez parafię rzymsko-katolicką. Zlikwidowano w nim elementy protestanckie i kościół uzyskał nowe wezwanie Niepokalanego Serca N.M.P. Od 1990 roku kościół jest kościołem filialnym parafii w Starogrodzie. Budynek jest bardzo charakterystyczny, ponieważ głównym budulcem jest drewno, a konstrukcja ścian jest szkieletowa z wypełnieniem z cegieł. Jest to jeden z lepiej zachowanych kościołów tego typu.

*Kościół pw. Niepokalanego Serca N.P. Marii
w Kokocku – ściana boczna*

Kościół pw. Niepokalanego Serca N.P. Marii

w Kokocku – wejście

6. OCENA STANU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO POWIATU. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ (SWOT).

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> -duża ilość i różnorodność obiektów zabytkowych -duża ilość zabytków w ewidencji zabytków świadcząca o bogactwie kulturowym powiatu -uznanie Zespołu Staromiejskiego Chełmna za pomnik historii -powołanie społecznych opiekunów zabytków -powołanie Miejskiego Konserwatora Zabytków dla Miasta Chełmna -zachowanie zespołu fortyfikacyjnego Twierdzy 	<ul style="list-style-type: none"> -zły stan większości zabytków wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków -zły stan zachowania parków dworskich -brak programów opieki nad zabytkami w większości gmin -niedostateczna weryfikacja gminnych ewidencji zabytków -brak zainteresowania gmin tworzeniem parków kulturowych -brak oznakowania zabytków wpisanych

<p>Chełmno</p> <ul style="list-style-type: none"> -dobry stan zachowania obiektów sakralnych oraz ich wyposażenia -wzrost świadomości lokalnych środowisk dotyczących pielęgnowania dziedzictwa niematerialnego -dobra promocja lokalnego dziedzictwa kulturowego w wydawnictwach powiatu, gmin i Lokalnych Grup Działania -systematyczna promocja walorów kulturowych powiatu podczas organizowanych wycieczek pieszych i rowerowych w ramach „Spacerków po Chełmnie” -dotacje powiatu na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków -ochrona dziedzictwa kulturowego poprzez dofinansowanie lokalnych przedsięwzięć w ramach powiatowych konkursów: „dziedzictwo kulturowe naszego sołectwa” i „Ekologiczne sołectwo” -adaptacja niektórych obiektów zabytkowych na cele użyteczności publicznej 	<p>do rejestru („Zabytek prawem chroniony”)</p> <ul style="list-style-type: none"> -brak wykorzystania potencjału archeologicznego na Górze św. Wawrzyńca w Kałdusie -brak dostatecznej współpracy samorządów, organizacji pozarządowych, naukowców i przedsiębiorców w zakresie ochrony i promocji dziedzictwa kulturowego powiatu (brak wspólnej wizji) -bardzo duża liczba samowoli budowlanych przy zabytkach wpisanych do ewidencji – zmiana i dewastacja substancji zabytkowej -niska świadomość właścicieli obiektów o objęciu ochroną konserwatorską zabytków ujętych w ewidencji
- Szanse	- Zagrożenia
<ul style="list-style-type: none"> -zwiększenie edukacji w zakresie opieki i ochrony zabytków -wzrost roli samorządów w zakresie ochrony zabytków -możliwość pozyskania środków zewnętrznych, w tym unijnych, na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków 	<ul style="list-style-type: none"> -brak mechanizmów prawnych dotyczących finansowania obiektów wpisanych do gminnych ewidencji zabytków -wpływ „amerykanizacji” kultury wśród młodego pokolenia -utrata wartości zabytkowej poprzez samowolne remonty przy zabytku wpisanym do ewidencji

7. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE

Priorytety „Powiatowego programu opieki nad zabytkami na lata 2016-2019”		
Priorytet I	Priorytet II	Priorytet III
<p>Ochrona dziedzictwa materialnego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu</p>	<p>Promocja walorów dziedzictwa kulturowego powiatu i działania edukacyjne</p>	<p>Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu jako element służący budowaniu tożsamości</p>

Kierunki i zadania przedstawia poniższa tabela:

PRIORYTET I	
Ochrona dziedzictwa materialnego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu	
Kierunek 1.	
Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy ich zachowania	stanu
Zadania:	
-pozyskiwanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością Powiatu	
-udzielanie dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków	
Kierunek 2.	
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych	
Zadania:	
-wspieranie projektów w zakresie rewitalizacji obiektów zabytkowych, ich adaptacji na cele kulturalne i społeczne lub projektów zwiększających atrakcyjność zabytków	
-oznakowanie zabytków wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych znakiem „Zabytek prawem chroniony”	
-podjęcie działań w celu organizacji stałej ekspozycji zabytków archeologicznych (wystawa pn. „Tajemnice Góry św. Wawrzyńca” / muzeum archeologiczne)	
-utworzenie produktu turystycznego pn. „Szlakiem Twierdzy Chełmno”	
-wspieranie rozwoju turystyki kulturowej powiatu	
-aktywizacja inicjatyw społecznych w ramach konkursów organizowanych przez Powiat, m.in. „Dziedzictwo kulturowe naszego sołectwa”	
-zwiększenie współpracy ze społecznymi opiekunami zabytków w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami oraz upowszechniania wiedzy o zabytkach.	
Kierunek 3.	
Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	
Zadania:	
-współpraca z Powiatowym Urzędem Pracy i Ochotniczym Hufcem Pracy w zakresie pozyskania pracowników sezonowych do prac porządkowych i zabezpieczających obiekty zabytkowe	
-wspieranie rzemieślników reprezentujących tzw. zanikające zawody	
-organizowanie szkoleń dla osób bezrobotnych w zawodach związanych z tradycyjną sztuką rzemieślniczą	
PRIORYTET II	
Promocja walorów dziedzictwa kulturowego powiatu i działania edukacyjne	
Kierunek 1.	
Promocja walorów kulturowych powiatu	
Zadania:	
-wdrożenie aplikacji mobilnej	
-opracowanie przewodnika po zabytkach w połączeniu z aplikacją mobilną	
-opracowanie albumu fotograficznego	
-wdrożenie na stronie internetowej powiatu modułu pn. „Wirtualny spacer po Twierdzy Chełmno”	
Kierunek 2.	
Edukacja i popularyzacja wiedzy o dziedzictwie kulturowym powiatu	
Zadania:	
-opracowanie gier terenowych	
-opracowanie i wdrożenie projektu pn. Wakacyjna Szkoła Opiekunów Zabytków	
-organizacja warsztatów edukacyjnych dla dzieci i młodzieży w zakresie wiedzy o zabytkach	
-opracowanie programu edukacyjnego na temat dziedzictwa kulturowego powiatu dla słuchaczy Uniwersytetu Trzeciego Wieku w Chełmnie.	

PRIORYTET III
Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu jako element służący budowaniu tożsamości
Kierunek 1.
Wspieranie działań zmierzających do ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu
Zadania:
-współpraca z organizacjami pozarządowymi w zakresie ochrony dziedzictwa niematerialnego
-wspieranie działań w zakresie rekonstrukcji wydarzeń historycznych, legend, przekazów i zwyczajów związanych z dziejami powiatu i historycznej ziemi chełmińskiej
-współdziałanie przy tworzeniu materiałów filmowych, multimedialnych i wydawnictw
Kierunek 2.
Promocja niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu
Zadania:
-wspieranie promocji chełmińskiego stroju ludowego i gwary chełmińskiej
-wspieranie promocji lokalnego folkloru, twórczości ludowej i rzemieślniczej
Kierunek 3.
Edukacja w zakresie lokalnego dziedzictwa niematerialnego
Zadania:
-wspomaganie działań edukacyjnych związanych z lokalną twórczością ludową i rzemieślniczą
-wspieranie projektów edukacyjnych zwiększających wśród lokalnej społeczności świadomość ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego

8. INSTRUMENTY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI

NAD ZABYTKAMI

Instrumenty prawne

Realizacja Programu będzie odbywała się za pomocą instrumentów prawnych, które wynikają z obowiązujących przepisów prawnych, o których mowa m.in. w Rozdziale 2. Jednocześnie, władze Powiatu Chełmińskiego będą miały na względzie zachowanie dziedzictwa kulturowego przy podejmowaniu aktów prawa miejscowego.

Instrumenty finansowe

Wśród instrumentów finansowych znajdują się m.in. dotacje udzielane przez Powiat Chełmiński zgodnie z *Uchwałą Rady Powiatu Chełmińskiego w sprawie określenia zasad*

i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków (patrz rozdz. 11), jak również wszelkie formy pozyskiwania przez Powiat środków finansowych z funduszy zewnętrznych.

Instrumenty koordynacji

Wszelkie działania związane z realizacją Programu będą zgodne z założeniami ujętymi w *Programie opieki nad zabytkami Województwa Kujawsko-Pomorskiego oraz Krajowym Programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami*. Ponadto podejmowane inicjatywy nie będą sprzeczne z zapisami miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Instrumenty społeczne

Powiat podejmując działania związane z niniejszym Programem będzie uwzględniał ścisłą współpracę z właścicielami zabytków, z instytucjami kultury, ze społecznymi opiekunami zabytków oraz organizacjami pozarządowymi działającymi w sferze ochrony zabytków.

Instrumenty kontrolne

Instrumenty kontrolne przewidują monitoring realizacji postanowień niniejszego Programu.

9. WSPÓŁPRACA Z WOJEWÓDZKIM I MIEJSKIM KONSERWATOREM ZABYTEKÓW

Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków został powołany przez Wojewodę Kujawsko-Pomorskiego, za zgodą Generalnego Konserwatora Zabytków.

Do zadań wykonywanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków należy w szczególności:

- 1) realizacja zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) sporządzanie, w ramach przyznanych środków budżetowych, planów finansowania ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 3) prowadzenie rejestru i wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz gromadzenie dokumentacji w tym zakresie;
- 4) wydawanie, zgodnie z właściwością, decyzji, postanowień i zaświadczeń w sprawach określonych w ustawie oraz w przepisach odrębnych;
- 5) sprawowanie nadzoru nad prawidłowością prowadzonych badań konserwatorskich, architektonicznych, prac konserwatorskich, restauratorskich, robót budowlanych i innych działań przy zabytkach oraz badań archeologicznych;
- 6) organizowanie i prowadzenie kontroli w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 7) opracowywanie wojewódzkich planów ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych oraz koordynacja działań przy realizacji tych planów;
- 8) upowszechnianie wiedzy o zabytkach;
- 9) współpraca z innymi organami administracji publicznej w sprawach ochrony zabytków.

Współpraca Starosty Chełmińskiego z Kujawsko-Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków ma miejsce m.in. przed wydaniem zezwolenia na prowadzenie robót budowlanych przy zabytku ujętym w ewidencji zabytków. Przepisy Prawa budowlanego wymagają bowiem wcześniejszego uzgodnienia projektu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W przypadku wydania zezwolenia na rozbiórkę takiego obiektu postępowanie jest analogiczne.

W przypadku robót przy obiekcie wpisanym do rejestru zabytków, Starosta Chełmiński, przed wydaniem pozwolenia, wymaga od inwestora uzyskania zezwolenia wydanego przez wojewódzkiego konserwatora zabytków.

W ramach sprawowania nadzoru Kujawsko-Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków sprawdza zgodność wszelkich działań podejmowanych przy zabytkach wpisanych do rejestru oraz prowadzonych badań archeologicznych z zakresem lub warunkami określonymi

w pozwoleniu i zatwierdzoną dokumentacją. W uzasadnionych przypadkach może żądać ustnych lub pisemnych informacji, okazania dokumentów i udostępnienia wszelkich danych mających związek z zakresem kontroli, a także dokonywać wpisy w dzienniku budowy

w zakresie określonym przepisami Prawa budowlanego.

Współpraca Powiatu Chełmińskiego z Kujawsko – Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków w tym zakresie odbywa się na poziomie Wydziału Administracji Architektoniczno-Budowlanej i Środowiska Starostwa Powiatowego w Chełmnie oraz Powiatowego Inspektora Nadzoru Budowlanego.

W dniu 24 stycznia 2012 r. zostało zawarte porozumienie między Wojewodą Kujawsko – Pomorskim a Burmistrzem Miasta Chełmna w sprawie powierzenia Gminie Miasto Chełmno prowadzenia niektórych spraw z zakresu właściwości Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Na jego mocy Burmistrz Miasta Chełmna przyjął prowadzenie w granicach administracyjnych Chełmna niektórych spraw z zakresu właściwości Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w tym wydawanie niektórych decyzji administracyjnych, postanowień, zaświadczeń oraz dokonywanie uzgodnień określonych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawie o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym i ustawie Prawo budowlane. Powołany Miejski Konserwator Zabytków wypełnia powyższe zadania, za wyjątkiem spraw

dotyczących obiektów sakralnych i należących do Gminy Miasto Chełmno. Ponadto Miejski Konserwator Zabytków wspomaga właścicieli zabytkowych obiektów

w procesie pozyskiwania dotacji na planowane prace, jak i na refundacje kosztów już poniesionych. Dzięki powołaniu Miejskiego Konserwatora Zabytków proces uzgodnień konserwatorskich przebiega sprawniej, a inwestorzy mogą skorzystać z bezpośredniej konsultacji projektu, łącznie z oględzinami obiektu zabytkowego.

W związku z realizacją niektórych zadań ujętych w niniejszym Programie, Powiat Chełmiński planuje współpracę zarówno z Kujawsko-Pomorskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, jak i z Miejskim Konserwatorem Zabytków głównie w zakresie:

- upowszechniania wiedzy o zabytkach wśród mieszkańców powiatu,
- pozyskiwania dotacji dla obiektów zabytkowych w ramach zewnętrznych dofinansowań, w tym z Unii Europejskiej,
- umieszczania znaków informujących o tym, że dany zabytek podlega ochronie (zabytek prawem chroniony).

10. ZASADY OCENY REALIZACJI POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zgodnie z art. 87 ust.5 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t.j. Dz.U. z 2014 r. poz. 1446), zarząd powiatu ma obowiązek co 2 lata sporządzić sprawozdanie z realizacji programu opieki nad zabytkami i przedstawić je radzie powiatu.

Poniżej zostały przedstawione wskaźniki zapewniające czytelną ocenę poziomu realizacji programu uwzględniającą wykonanie i efektywność zaplanowanych działań.

Priorytet I Ochrona dziedzictwa materialnego jako element rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu
<p>1)wartość pozyskanych środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością Powiatu;</p> <p>2)ilość zrewaloryzowanych obiektów;</p> <p>3)kwota wydatków z budżetu powiatu przeznaczonych na dotacje udzielone na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków;</p> <p>4)ilość wspartych projektów mających na celu rewitalizację obiektów zabytkowych;</p> <p>5)ilość wspartych projektów dotyczących adaptacji zabytków na cele kulturalne i społeczne;</p> <p>6)ilość wspartych projektów zwiększających atrakcyjność zabytków;</p> <p>7)ilość zabytków oznakowanych znakiem „Zabytek prawem chroniony”;</p> <p>8)zakres działań podjętych w celu zorganizowania wystawy pn. „Tajemnice Góry św. Wawrzyńca”;</p> <p>9)zakres działań podjętych w celu utworzenia produktu turystycznego pn.„ Szlakiem Twierdzy Chełmno”;</p> <p>10)ilość i zakres wspartych działań dotyczących rozwoju turystyki kulturowej powiatu;</p> <p>11)ilość inicjatyw społecznych podjętych w ramach konkursów organizowanych przez powiat;</p> <p>12)zakres współpracy podjętej ze społecznymi opiekunami zabytków;</p> <p>13)ilość pracowników pozyskanych do prac porządkowych i zabezpieczających obiekty zabytkowe;</p> <p>14)zakres wsparcia rzemieślników reprezentujących tzw. zanikające zawody;</p> <p>15)ilość zorganizowanych szkoleń dla osób bezrobotnych w zawodach związanych z tradycyjną sztuką rzemieślniczą;</p> <p>16)wartość środków przeznaczonych z budżetu powiatu na realizację zadań w ramach priorytetu I.</p>
Priorytet II

Promocja walorów dziedzictwa kulturowego powiatu i działania edukacyjne

- 1)zakres działań podjętych w celu wdrożenia aplikacji mobilnej;
- 2)ilość użytkowników aplikacji mobilnej;
- 3)zakres działań podjętych w celu opracowania przewodnika wraz z aplikacją mobilną;
- 4)ilość wydanych egzemplarzy przewodnika;
- 5)zakres działań podjętych w celu opracowania albumu fotograficznego;
- 6)ilość wydanych egzemplarzy albumu fotograficznego;
- 7)zakres działań podjętych w celu wdrożenia modułu pn. „Wirtualny spacer po Twierdzy Chełmno”;
- 8)ilość opracowanych gier terenowych;
- 9)zakres opracowania i wdrożenia projektu pn. Wakacyjna Szkoła Opiekunów Zabytków;
- 10)ilość projektów zrealizowanych w ramach Wakacyjnej Szkoły Opiekunów Zabytków;
- 11)ilość osób biorących udział w projektach realizowanych w ramach Wakacyjnej Szkoły Opiekunów Zabytków;
- 12)ilość zorganizowanych warsztatów edukacyjnych w zakresie wiedzy o zabytkach;
- 13)ilość uczestników warsztatów edukacyjnych;
- 14)zakres działań podjętych w celu opracowania programu edukacyjnego na temat dziedzictwa kulturowego powiatu dla słuchaczy UTW w Chełmnie;
- 15)wartość środków przeznaczonych z budżetu powiatu na realizację zadań w ramach priorytetu II.

Priorytet III

Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu jako element służący budowaniu tożsamości

- 1)zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi w celu ochrony dziedzictwa niematerialnego;
- 2)zakres wspieranych działań podjętych w celu rekonstrukcji wydarzeń historycznych, legend, przekazów i zwyczajów;
- 3)zakres współdziałania przy tworzeniu materiałów filmowych, multimedialnych i wydawnictw;
- 4)zakres i ilość wspieranych działań podjętych w celu promocji chełmińskiego stroju ludowego i gwary chełmińskiej;
- 5)zakres i ilość wspieranych działań podjętych w celu promocji lokalnego folkloru, twórczości ludowej i rzemieślniczej;
- 6)zakres i ilość wspomaganých działań edukacyjnych związanych z lokalną twórczością ludową i rzemieślniczą;
- 7)zakres i ilość wspieranych projektów edukacyjnych zwiększających wśród lokalnej społeczności świadomość ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego;
- 8)wartość środków przeznaczonych z budżetu powiatu na realizację zadań w ramach priorytetu III.

11. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA

11.1 Środki finansowe z budżetu państwa, bądź z budżetów jednostek samorządu terytorialnego

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (rozdział 7) finansowanie prac prowadzonych przy zabytku należy do posiadacza prawa własności do zabytku (dotyczy to również użytkownika wieczystego, trwałego zarządu oraz ograniczonego prawa rzeczowego). Jednakże w myśl art. 73 Ustawy *osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna będąca właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadająca taki zabytek w trwałym zarządzie, może ubiegać się o udzielenie dotacji celowej z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy tym zabytku.*

Dysponentami środków publicznych przeznaczonych na powyższe cele są:

- 1) Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
 - 2) Minister Administracji i Cyfryzacji – Fundusz Kościelny,
 - 3) Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
 - 4) organ stanowiący - gminy, powiatu, samorządu województwa.
- 1) **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego**, w ramach których finansowane są zadania z zakresu kultury:
- a) Wydarzenia artystyczne (priorytety: muzyka, teatr i taniec, film, promocja kultury polskiej, za granicą, sztuki wizualne),
 - b) Kolekcje (priorytety: zamówienia kompozytorskie, narodowe kolekcje sztuki, współczesnej, regionalne kolekcje sztuki współczesnej, kolekcje muzealne),
 - c) Promocja literatury i czytelnictwa (priorytety: literatura, czasopisma, promocja, czytelnictwa, partnerstwo publiczno-społeczne),
 - d) Edukacja (priorytety: edukacja kulturalna, edukacja artystyczna, edukacja medialna i informacyjna),
 - e) Obserwatorium kultury,
 - f) Promesa MKiDN (pokrycie wkładu własnego dla zadań, które ubiegają się o dofinansowanie w ramach programów europejskich),
 - g) **Dziedzictwo kulturowe** - priorytety:
 - **ochrona zabytków**,
 - wspieranie działań muzealnych,
 - **kultura ludowa i tradycyjna**,
 - **ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą**,
 - **ochrona zabytków archeologicznych**,
 - **ochrona i cyfryzacja dziedzictwa kulturowego**,
 - **miejsca pamięci narodowej**,
 - h) Rozwój infrastruktury kultury (priorytety: infrastruktura kultury, infrastruktura szkolnictwa artystycznego, infrastruktura domów kultury).
- 2) **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego** udzielane w trybie art. 82a ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.
- Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca prowadzić:
- roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
 - roboty ziemne lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego,
- może starać się o udzielenie dotacji od MKiDN na przeprowadzenie badań archeologicznych, w przypadku gdy ich planowany koszt i ich dokumentacja będą wyższe niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań.
- 3) **Fundusz Kościelny**, którego dysponentem jest Minister Administracji i Cyfryzacji.
- W ramach Funduszu Kościelnego można ubiegać się o dotacje wyłącznie na remonty

i konserwację zabytkowych obiektów o charakterze sakralnym i to tylko na wykonywanie podstawowych prac zabezpieczających sam obiekt (w szczególności remonty dachów, stropów, ścian i elewacji, osuszanie i odgrzybianie, izolację, remonty i wymianę zużytej stolarki okiennej i drzwiowej, instalacji elektrycznej, odgromowej, przeciwwłamaniowej i przeciwpożarowej itp.).

Z Funduszu nie finansuje się remontów i konserwacji obiektów towarzyszących (takich jak np.: dzwonnice wolnostojące, krzyże) ruchomego wyposażenia obiektów sakralnych (takich jak np.: obrazy, ikonostasy, stalle, epitafia, szaty i naczynia liturgiczne, instrumenty muzyczne, dzwony) oraz otoczenia świątyni, a także stałych elementów wystroju wewnątrz (takich jak np.: polichromie, freski, witraże i posadzki).

4) Dotacje z budżetu Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków przyznawane na podstawie art. 74 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków

i opiece nad zabytkami.

Celem rozdziału środków jest poprawa stanu zachowania zabytków poprzez:

- a) ochronę i zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego,
- b) konserwację i rewaloryzację zabytków,
- c) udostępnianie zabytków na cele publiczne.

Rodzaje kwalifikujących się zadań to prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (projekty realizowane bez udziału środków europejskich):

- a) planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dotacji, niewymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- b) planowane do przeprowadzenia w roku udzielenia dotacji, wymagające wyłonienia wykonawcy na podstawie przepisów o zamówieniach publicznych;
- c) przeprowadzone w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (tzw. refundacja).

5) Dotacje z budżetu Województwa Kujawsko-Pomorskiego przyznawane na mocy Uchwały XXV/497/08 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 8 września 2008 r. w sprawie ustalenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze Województwa Kujawsko-Pomorskiego

Celem dotacji jest ochrona krajobrazu kulturowego i dziedzictwa narodowego Województwa Kujawsko-Pomorskiego, wspieranie i uzupełnianie działań właścicieli i zarządców zabytków dla zapewnienia ochrony i konserwacji wartościowych elementów substancji zabytkowej.

6) Dotacje z budżetu Województwa Kujawsko-Pomorskiego dla organizacji pozarządowych przekazywane w ramach otwartego konkursu ofert na wykonywanie zadań publicznych związanych z realizacją zadań samorządu województwa w zakresie kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

W 2015 roku dofinansowano zadania z zakresu:

- a) wydarzenia artystyczne i kulturalne - festiwale, przeglądy, konkursy, wydarzenia artystyczne o charakterze ponadlokalnym, projekty interdyscyplinarne łączące różne dziedziny i środowiska kultury.
- b) dokumentowanie dorobku kulturalnego i artystycznego - niekomercyjne projekty wydawnicze z wykorzystaniem różnych nośników i technik zapisu poświęcone problematyce kultury oraz dziedzictwa kulturowego regionu oraz opracowywanie i digitalizacja zasobów materialnego dziedzictwa.
- c) edukacja kulturalna - różnorodne formy efektywnej edukacji kulturalnej adresowanej do różnych grup wiekowych,
- d) dziedzictwo, tradycja, tożsamość - przedsięwzięcia związane z ochroną

i popularyzacją tradycji i dziedzictwa kulturowego regionu kujawsko-pomorskiego, budowaniem i umacnianiem jego tożsamości, promocją zasłużonych dla regionu wybitnych postaci i wydarzeń historycznych.

e) wymiana międzykulturowa - projekty z udziałem twórców i wykonawców

z województwa kujawsko-pomorskiego w wydarzeniach promujących kulturę regionu.

7) **Dotacje z budżetu Powiatu Chełmińskiego** udzielane na mocy Uchwały nr III/34/2015

Rady Powiatu Chełmińskiego z dnia 17 marca 2015 w sprawie określenia zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Szczegółowy opis: Rozdział 11

8) **Dotacje z budżetu Powiatu Chełmińskiego dla organizacji pozarządowych**

Szczegółowy opis: Rozdział 11

9) **Dotacje z budżetu Powiatu Chełmińskiego dla sołectw z terenu Powiatu Chełmińskiego**

Szczegółowy opis: Rozdział 11

11.2 Środki finansowe z budżetu Unii Europejskiej

1) **Program Infrastrukturai Środowisko 2014-2020** to największy program finansowany z Funduszy Europejskich nie tylko w Polsce, ale i Unii Europejskiej. Główne obszary na które zostaną przekazane środki to: gospodarka niskoemisyjna, ochrona środowiska, przeciwdziałanie i adaptacja do zmian klimatu, transport i bezpieczeństwo energetyczne oraz ochrona zdrowia i **dziedzictwo kulturowe** (inwestycje w ochronę

i rozwój dziedzictwa kulturowego oraz zasobów kultury, np. instytucji kultury, szkół artystycznych).

2) **Program Kreatywna Europa**

Kreatywna Europa to nowy program Unii Europejskiej oferujący wsparcie finansowe dla sektorów audiowizualnych, kultury i kreatywnych. Program ten będzie realizowany w latach 2014-2020 i będzie zawierał trzy komponenty: MEDIA, KULTURA i część międzysektorową z nowym instrumentem finansowym od 2016 r.

Priorytetami są przede wszystkim: budowanie kompetencji sektorów kultury

i kreatywnych do skutecznego działania na poziomie ponadnarodowym oraz strategiczne budowanie i rozwój publiczności dla odbioru europejskich dzieł

i zwiększanie dostępu do kultury.

Komponent Kultura jest częścią programu Kreatywna Europa skierowaną do instytucji, organizacji i innych podmiotów działających w sektorach. Jego celem jest promocja europejskiej kultury i sztuki, zwiększanie mobilności artystów i dzieł europejskich, budowanie współpracy kulturalnej na poziomie ponadnarodowym, rozwijanie europejskiej publiczności oraz dostosowywanie sektorów kultury i kreatywnych do technologii cyfrowych i wdrażania innowacji.

3) **Program INTERREG EUROPA 2014-2020** (kontynuacja programu międzyregionalnego INTERREG 2007-2013)

Wspiera wymianę doświadczeń i pogłębianie wiedzy w następujących obszarach:

a) Badania i innowacje,

b) Konkurencyjność MŚP,

c) Gospodarka niskoemisyjna,

d) Środowisko i efektywne gospodarowanie zasobami, a w tym: **ochrona i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego**; wspieranie przechodzenia

do efektywnej gospodarki zasobami, „zielony wzrost” i eko-innowacje.

4) Program dla Europy Środkowej

Priorytet 4 – Poprawa konkurencyjności oraz atrakcyjności miast i regionów

Priorytet ten zawiera następujące obszary interwencji:

- 1) Rozwój policentrycznych struktur osadniczych oraz współpracy terytorialnej.
- 2) Uwzględnienie terytorialnych skutków zmian demograficzno-społecznych w rozwoju miast i regionów.
- 3) Wykorzystanie zasobów kulturowych dla uatrakcyjnienia miast i regionów.

5) Regionalny Program Operacyjny Województwa Kujawsko-Pomorskiego 2014-2020

Oś priorytetowa 4. Region przyjazny środowisku

Priorytet inwestycyjny: Zachowanie, ochrona, promowanie i rozwój dziedzictwa naturalnego i kulturowego.

- projekty infrastrukturalne (bez możliwości wsparcia budowy nowych obiektów) realizowane w instytucjach kultury, bibliotekach, archiwach, muzeach, obiektach i na obszarach zabytkowych, obszarach przemysłowych o wartościach historycznych;
- konserwacja zabytków ruchomych i materiałów archiwalnych stanowiących dziedzictwo dokumentacyjne; - wyłącznie projekty tzw. „małej skali” o całkowitej wartości projektu nieprzekraczającej 5 mln Euro;
- projekty związane z organizacją imprez kulturalnych, które wykazują znaczny wpływ na gospodarkę regionalną i znaczący wkład w osiągnięcie celów Strategii UE

dla Regionu Morza Bałtyckiego w ramach Obszaru Priorytetowego Kultura.

Obszar Priorytetowy Kultura

Priorytet w tym zakresie to rozwój instytucji kultury, a także kontynuacja działań na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego, w tym konserwacja zabytków i materiałów archiwalnych.

11.3 Inne źródła finansowania Programu

- 1) **Fundacja Bankowa im. Leopolda Kronenberga** przy Citi Handlowy - wspiera działania na rzecz dobra publicznego w zakresie edukacji i rozwoju lokalnego. W ramach Programu udzielane są dofinansowania instytucjom non-profit na przedsięwzięcia mieszczące się w ramach dwóch głównych obszarów programowych:

a) EDUKACJA

- Innowacje w edukacji
- Edukacja ekonomiczna
- **Dziedzictwo kulturowe i tradycje**
- Twórczość artystyczna dzieci i młodzieży

b) ROZWÓJ LOKALNY

- Priorytety opieki zdrowotnej
- Polityka społeczna
- Nauka przedsiębiorczości

O dotacje mogą wnioskować fundacje, stowarzyszenia, szkoły, domy kultury, biblioteki, jednostki samorządu terytorialnego działające na rzecz dobra publicznego.

- 2) **Fundacja Banku Zachodniego WBK S.A. im. Stefana Bryły**

- a) **Konkurs grantowy „TU MIESZKAM, TU ZMIENIAM”** – g ranty w konkursie przyznawane są na wsparcie projektów z zakresu: zagospodarowania lokalnej przestrzeni publicznej, poprawy jej estetyki, czystości, funkcjonalności, **ochrony zabytków, pielęgnowania i tworzenia miejsc pamięci**, ochrony i poszerzania wiedzy o środowisku naturalnym, promocji i upamiętnienia postaci, które wywarły pozytywny wpływ na lokalne środowisko i których dorobek jest żywy
- w lokalnej świadomości albo wart przywrócenia pamięci, budowania wspólnot międzypokoleniowych, pogłębiania więzi lokalnych, współpracy między organizacjami, poprawy jakości życia.

Granty przeznaczone są dla instytucji lub organizacji społecznych o charakterze non profit posiadającym osobowość prawną.

b) **ProgramBank Ambitnej Młodzieży**

Fundacja wspiera inicjatywy, w które jest zaangażowana młodzież w ramach poniższych zagadnień:

- Rozwój i edukacja,
- Aktywność gospodarcza, obywatelska, społeczna,
- **Kultura, historia i dziedzictwo narodowe** - pomoc w sfinansowaniu przedsięwzięć służących wzmocnieniu więzi młodych ludzi z Ojczyzną, podtrzymywaniu i pielęgnowaniu polskich tradycji narodowych oraz przybliżaniu wiedzy historycznej. Promocja wybitnych postaci, zasłużonych dla polskiej kultury i ważnych wydarzeń, kształtujących dzieje Polski.

3) **Muzeum Historii Polski**

Program grantowy „Patriotyzm jutra” - służy odkrywaniu i upowszechnianiu wiedzy

z zakresu historii Polski oraz wspiera inicjatywy angażujące społeczności

w działania poświęcone pielęgnowaniu i promowaniu lokalnego dziedzictwa

i kultury. W ramach Programu o dotację na realizację projektów z zakresu edukacji historycznej mogą ubiegać się organizacje pozarządowe i samorządowe instytucje kultury z całej Polski, w szczególności: stowarzyszenia, fundacje, muzea regionalne, domy i lokalne centra kultury, biblioteki.

Program „Patriotyzm Jutra” realizowany jest ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

4) **Fundacja PGNiG SA im. Ignacego Łukasiewicza** została powołana w listopadzie

2004 roku przez PGNiG SA - jedyne go założyciela i donatora.

Zakres działalności obejmuje szeroko rozumiane wspieranie kultury i dziedzictwa narodowego, działania na rzecz nauki i edukacji w zakresie nauk podstawowych

i technicznych, sportu, z uwzględnieniem rywalizacji jako narzędzia wychowawczego dzieci i młodzieży oraz ochrony zdrowia.

**12. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ POWIAT CHEŁMIŃSKI ZADAŃ
Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTKÓW**

Dla zapewnienia realizacji kierunków działań określonych w Rozdziale 7, Powiat Chełmiński będzie podejmował finansowe formy współpracy z różnymi podmiotami działającymi w sferze ochrony zabytków.

Podstawowe źródła finansowania zadań z zakresu ochrony zabytków:

- 1) dotacje z budżetu Powiatu Chełmińskiego udzielane na mocy Uchwały nr III/34/2015 Rady Powiatu Chełmińskiego z dnia 17 marca 2015 r. w sprawie określenia zasad
- i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.

Jak określono w Uchwale, Powiat Chełmiński udziela dotacji w celu ochrony dziedzictwa kulturowego powiatu chełmińskiego oraz wspierania działań właścicieli

i zarządców zabytków dla zapewnienia ochrony i konserwacji wartościowych elementów substancji zabytkowej.

Dotacja na wykonanie prac przy zabytku może być udzielona, jeżeli zabytek ten spełnia łącznie następujące kryteria:

- a) jest wpisany do rejestru zabytków;
 - b) jest położony lub znajduje się w granicach administracyjnych powiatu chełmińskiego;
 - c) jest dostępny publicznie;
 - d) posiada istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe.
- 2) dotacje z budżetu Powiatu Chełmińskiego dla organizacji pozarządowych, udzielane na mocy uchwał podejmowanych corocznie przez Zarząd Powiatu w Chełmnie
- w sprawie ogłoszenia otwartego konkursu ofert na realizację zadań publicznych z zakresu kultury, sztuki, ochrony dóbr kultury i dziedzictwa narodowego.

Główne rodzaje dofinansowywanych zadań publicznych:

- a) organizacja imprez kulturalnych (np.: festiwali, konkursów, przeglądów) oraz innych przedsięwzięć sprzyjających rozwojowi działalności kulturalnej i artystycznej na terenie powiatu chełmińskiego;
 - b) prezentacja i upowszechnianie dorobku artystycznego podczas festiwali i konkursów organizowanych na terenie Polski oraz poza jej granicami;
 - c) działania związane z ochroną dóbr kultury znajdujących się na terenie powiatu chełmińskiego;
 - d) organizacja inscenizacji, przedstawień i innych inicjatyw upowszechniających wśród społeczeństwa wiedzę o historii powiatu chełmińskiego;
 - e) inne inicjatywy służące rozwojowi kultury na terenie powiatu chełmińskiego.
- 3) dotacje z budżetu Powiatu Chełmińskiego dla sołectw z terenu powiatu, udzielane na podstawie regulaminu zatwierdzanego corocznie przez Zarząd Powiatu w Chełmnie.

Dotacje będą przekazywane w celu podejmowania przez sołectwa powiatu chełmińskiego różnorodnych działań na rzecz promocji i ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego.

Cele szczegółowe to:

- a) wyłonienie spośród uczestników konkursu, sołectw wykazujących szczególną aktywność w zakresie promocji i ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego;
- b) ukazanie różnorodności podejmowanych w powiecie działań na rzecz promocji i ochrony lokalnego dziedzictwa kulturowego;
- c) inspirowanie aktywności mieszkańców wsi w zakresie dbałości o upowszechnianie historii swojego miejsca zamieszkania oraz osób i wydarzeń z nim związanych;
- d) propagowanie wśród mieszkańców wsi potrzeby promocji i ochrony zabytków, tradycji oraz obyczajów ludowych dla przyszłych pokoleń.

Zarząd Powiatu w Chełmnie będzie również ogłaszać konkurs pn. „Sołectwo przyjazne środowisku”, w ramach którego zostaną nagrodzone przedsięwzięcia proekologiczne, zrealizowane w danym roku kalendarzowym, dotyczące m.in.:

- a) urządzania i utrzymania terenów zieleni, zadrzewień, zakrzewień oraz parków,
- b) konserwacji pomników przyrody.

ŹRÓDŁA

- 1) Folder: „Poznaj nasz region” Lokalna Grupa Działania „Vistula- Terra Culmensis – Rozwój przez Tradycję”, Stolno, 2008 r.;
- 2) Folder: „Gmina Stolno”;
- 3) Folder: „Gmina Kijewo Królewskie”;
- 4) „Chełmno przewodnik”, Wydawnictwo PWR, wyd. II, Toruń 2003 r.;
- 5) Marek G. Zieliński „Kościół Św. Jakuba Starszego i Św. Mikołaja w Chełmnie”, Wydawnictwo Diecezji Pelplińskiej „Bernardinum”, 2002 r.;
- 6) Jacek Bachanek, Ryszard Kirkowski „Lisewo i okolice. Zarys dziejów do 1946 roku”. Lisewo 1993 r.;
- 7) Leszek Pachon „Unisław Pomorski. Z dziejów parafii pod wezwaniem Świętego Bartłomieja”. Unisław Pomorski 2010 r.;
- 8) Praca zbiorowa p. red. Jolanty Tubielewicz i Roberta Goni „Przewodnik turystyczny, wędrówki po Zakolu Dolnej Wisły”. Bydgoszcz 2007 r.;
- 9) Ryszard Boguwolski, Małgorzata Kurzyńska, Archeologia północnej części ziemi chełmińskiej, Muzeum w Grudziądzu 2001;
- 10) Chełmno zabytkami malowane, Bydgoski Dom Wydawniczy MARGRAFSEN s.c., Bydgoszcz 2006;
- 11) Robert Gonia, Tomasz Budzyński, Twierdza Chełmno. Pierścień fortyfikacji – przewodnik turystyczny, Stowarzyszenie Lokalna Grupa Działania „Vistula-Terra Culmensis-Rozwój przez Tradycję”, Stolno 2008;
- 12) Powiat Chełmiński, Polskie Wydawnictwa Reklamowe, Wydanie 4/2012, Toruń
- 13) Wojciech Chudziak, Zanim powstało dzisiejsze Chełmno-wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kałdusie, Pomorze i Kujawy Nr 2/1999
- 14) Piotr Birecki, Wikingowie niedaleko Chełmna, Spotkania z zabytkami, nr 2-2006;
- 15) Dariusz Meller, Krótka historia Chełmży (Łód pirszych poczunków do dzisiaj), Wabrzeskie Zakłady Graficzne, Chełmża 2004;
- 16) Piotr Skurzyński, Zamki nad Wisłą, Wydawnictwo Region, Gdynia 2007;
- 17) Rekonstrukcja stroju chełmińskiego na podstawie badań naukowych dr. Aleksandra Błachowskiego, www.chdk.pl
- 18) Archaeologia Historica Polonia. Tom 3. Materiały z II Międzynarodowej Sesji Naukowej Uniwersyteckiego Centrum Archeologii Średniowiecza i Nowożytności. Pod red. Jerzego Olczaka. UMK, Toruń 1996 r.;
- 19) Jacek Bojarski. Studia nad osadnictwem średniowiecznym ziemi chełmińskiej. Tom 2. UMK, Toruń 1994. Wczesnośredniowieczne grodzisko w Wabczu na ziemi chełmińskiej;
- 20) Dzieje Chełmna i jego regionu. Zarys monograficzny. red. Marian Biskup, Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Toruń 1968 r.;
- 21) Historia powiatu chełmińskiego, opracowanie Marka G. Zielińskiego, www.powiat-chelmno.pl
- 22) www.nid.pl
- 23) www.odznaka.kuj-pom.bydgoszcz.pttk.pl/index2.htm
- 24) www.zabytek.gov.pl
- 25) www.chelmno.pl
- 26) www.gmina-chelmno.pl
- 27) www.lisewo.com
- 28) www.stolno.com.pl
- 29) www.unislaw.pl

- 30) www.kijewo.pl
 31) www.papowobiskupie.com.pl
 32) www.dialektologia.uw.edu.pl
 33) www.nasze.kujawsko-pomorskie.pl/etnografia/ziemia-chelminska/html
 34) www.kmdg.grudziadz.pl/publikacje/biuletyny/numer/25.330
 35) www.muzeumchelmno.pl/index.php/wystawy-stale
 36) www.culture.pl
 37) www.polskiezabytki.pl
 38) www.powiat-chelmno.pl
 39) <https://pl.wikipedia.org/wiki/Ziemia-chelminska>
 40) <https://pl.wikipedia.org/wiki/Chełminiacy>
 41) www.archeozamki.pl

ZALĄCZNIKI

Wykaz załączników:

- 1) zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków,
- 2) wykaz obiektów, których wyposażenie zostało wpisane do rejestru zabytków,
- 3) wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków,
- 4) ilość zabytków archeologicznych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
- 5) wykaz zabytków nieruchomości wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Źródło: Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Toruniu (WUOZ.T.WRD.5135.49.2015.DH z dnia 08.04.2015 r.)

ZALĄCZNIK 1: Zabytki nieruchomości wpisane do rejestru zabytków

GMINA	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	DATA DECYZJI	NR REJESTRU
CHEŁMNO	DOLNE WYMIARY		Cmentarz poewangelicki przy dawnym zborze	01.06.1987	A/227
	DOŁKI		Cmentarz ewangelicki przy dawnym zborze	01.06.1987	A/226
	KLAMRY		Cmentarz ofiar hitleryzmu z II wojny światowej wraz z nagrobkami i obeliskiem	01.06.1987	A/223
			-Cmentarz ewangelicki „stary”	01.06.1987	A/224
			-Cmentarz ewangelicki „nowy”	01.06.1987 wyjaśnienie treści decyzji z: 14.01.2008	A/225
		Zespół fortyfikacji twierdzy Chełmno: -Fort VIII im. Piłsudskiego zob. też: Starogród, Brzozowo, Dorposz Szlachecki, Kiełp, Watorowo, Małe Czyste,	14.02.1980	A/1511	

CHEŁMNO O MIASTO			Rybieńiec, Stolno		
	KOLNO		Cmentarz ewangelicki	01.06.1987	A/222
	MAŁE ŁUNAWY		Cmentarz ewangelicki	01.06.1987	A/221
	STAROGRÓD		Kościół parafialny p.w. św. Barbary	30.11.1929	A/387
			Zespół fortyfikacji Twierdzy Chełmno: -Schron amunicyjny M-1 zob. też: Klamry, Brzozowo, Dorposz Szlachecki, Kiełp, Watorowo, Małe Czyste, Rybieńiec, Stolno	14.02.1980	A/1511
			Dzielnica Starego Miasta wraz z Rynkiem w obrębie dawnych murów miejskich oraz ich otoczenia	30.04.1953	A/1513
			Kościół farny p.w. Wniebowzięcia NMP	24.10.1929 30.11.1929	A/392
		ul. Dominikańska	Kościół p.w. św. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty oraz zabudowania klasztorne po benedyktynekach, ob. Zgromadzenia ss. Miłosierdzia św. Wincentego a □ Paulo	17.12.1929	A/416
		ul. Dominikańska 40	Zabudowania Zgromadzenia ss. Miłosierdzia św. Wincentego a □ Paulo: -Dom św. Józefa-skrzydło płd. klasztoru -Dom św. Wincentego- oddział chirurgiczny szpitala z łącznikiem, ob. Dom Pomocy Społecznej -Budynek oddziału zakaźnego szpitala tzw. dom ogrodowy, ob. Dom Pomocy Społecznej -Pralnia z łącznikiem -Dom ogrodowy z cieplarnią, ob. dom mieszkalny tzw. ora et labora -Budynek gospodarczy z piekarnią, ob. archiwum z salą pamięci i pokoje mieszkalne sióstr -Kostnica -Ogrodzenie zewnętrzne na działkach nr 189/1, 189/2	04.01.2007	A/1264
				02.06.2008	A/1363
				26.04.2013	A/1632

	ul. Dominikańska 38	-Piwnice i elewacje frontowe budynków Collegium Albertinum, ob. DPS		
		Kościół filialny p.w. św. Ducha	13.07.1936	A/414
		Kościół poklasztorny oo. Franciszkanów p.w. śś. Jakuba i Mikołaja	10.12.1929	A/391
		Kościół poklasztorny oo. Dominikanów p.w. śś. Piotra i Pawła, następnie ewangelicki	30.11.1929	A/390
		Kościół ewangelicki garnizonowy, ob. rzym.-kat. garnizonowy p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej	14.03.2000	A/19
		Kaplica p.w. św. Marcina	13.07.1936	A/415
	ul. Toruńska 16	Cmentarz parafialny z: -Mauzoleami -Kostnicą	10.04.1985	A/238
		Mury miejskie z 5 wieżami: -Prochownia -Wieża przy dawnym klasztorze cysterek -Wieża przy kościele poddominikańskim -Wieża za szpitalem św. Ducha -Wieża okrągła oraz Brama Grudziądzka	18.10.1934	A/1379/1
	Rynek Główny	Ratusz	27.08.1929	A/573
	ul. Dominikańska 13	Kamienica narożna	18.11.2009	A/1541
	ul. Dominikańska 35	Zespół Królewskiego Katolickiego Gimnazjum, ob. Zespół Szkół Ogólnokształcących Nr 1: -Gmach szkoły -Budynek Sali gimnastycznej -Ogrodzenie murowane -Otoczenie w granicach działki nr 250	12.12.2007	A/1341
	ul. Grudziądzka 13	Budynek z oficyną	26.06.1992	A/155
	ul. Grudziądzka 17	Budynek z oficyną	26.06.1992	A/154
	ul. Grudziądzka 32	Kamienica -Oficyna -Budynek dawnej kuźni i warsztatu kowalskiego wraz z działką nr 104	04.12.1993	A/126
	ul. Kościuszki 11	Zespół Państwowej Szkoły Realnej, ob. Gimnazjum Nr 2 im. T.	18.02.2009	A/1493

			Kościuszki -działka nr 33: -Gmach szkoły -Dom dyrektora -Budynek toalet szkolnych -Ogrodzenie od ul. Kościuszki		
		Al. 3 Maja 2 (dawny adres ul. 1 Maja 35)	Sala ćwiczeń korpusu kadetów, tzw. Arsenał	23.09.1978	A/259
		ul. Podmurna 7 (d.nr 2)	Spichlerz	17.02.1964	A/91
		ul. Rycerska 2	Kamienica tzw. Cywińskich wraz z działką nr 350/1	30.05.1994	A/110
		Rynek 5	Kamienica	21.11.1996	A/80
		Rynek 24	Budynek z oficyną	23.01.1992	A/160
		Rynek 25	Kamienica z oficyną	10.08.2007	A/1327
		ul Rynkowa 1	Hotel „Dwór Chełmiński”	17.11.1986	A/508
		ul. 22 Stycznia 16	Zabudowania szkoły kadetów (Koszary Fryderykowskie)	30.11.1929	nr dawnego woj. toruńskiego A/15/14
		ul. Szkolna 6	Budynek d. Akademii Chełmińskiej	13.05.1991	A/167
		ul. Szkolna 14	-Budynek Symultannej Szkoły dla Chłopców oraz Przemysłowej Szkoły Dokształcającej, ob. Zespół Szkół nr 2 im. A. Mickiewicza -Brama z furtkami -Elewacja frontowa tzw. kuźni przy ul. Biskupiej	28.04.2011	A/1587
		ul. Toruńska 3	Dawne seminarium oo. Misjonarzy, ob. Sąd Rejonowy	28.04.1953	A/526
		ul. Wodna 3	Pastorówka	29.12.1992	A/150
KIJEWO KRÓLEW SKIE	BAJERZE		Zespół pałacowo- parkowy: -Pałac -Park typu krajobrazowego	04.02.1991 26.11.1984	A/942
	BRZozowo		Zespół fortyfikacji Twierdzy Chełmno: -Schron amunicyjny M-3 -Schron amunicyjny M-4 -Schron amunicyjny M-5 zob. też Klamry, Starogród, Dorposz Szlachecki, Kiełp, Watorowo, Małe Czyste, Rybieńiec, Stolno	14.02.1980	A/1511
	DORPOSZ SZLACHECKI		Zespół fortyfikacji Twierdzy Chełmno: -Fort I -Fort II	14.02.1980	A/1511

			zob. też Klamry, Starogród, Brzozowo, Kiełp, Watorowo, Małe Czyste, Rybieniec, Stolno		
	KIEŁP		Zespół fortyfikacji Twierdzy Chełmno: -Schron piechoty IR-1 -Schron piechoty IR-2 zob. też Klamry, Starogród, Brzozowo, Dorposz Szlachecki, Watorowo, Małe Czyste, Rybieniec, Stolno	14.02.1980	A/1511
	KIJEWO KRÓLEWSKIE		Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca	30.11.1929	A/389
	KIJEWO SZLACHECKIE		Zespół pałacowo- parkowy: -Pałac -Park -Młyn	16.05.1990	A/175
	KOSOWIZNA		Park dworski	26.11.1984	A/617
	PLUTOWO, ob. część miejscowości SZYMBORNO		Spichlerz folwarczny	19.02.1982	A/1163
	TRZEB CZ (Szlachecki)		Kościół parafialny p.w. Wniebowzięcia NMP	30.11.1929	A/386
			Zespół dworsko-parkowy : -Dwór z oficyną -Park -Rządcówka -Spichlerz -Kuźnia -Podwórze gospodarcze	22.10.1997	A/70
	WATOROWO		Zespół fortyfikacji Twierdzy Chełmno: -Schron piechoty UR-1 -Schron amunicyjny M-2 zob. też Klamry, Starogród, Brzozowo, Dorposz Szlachecki, Kiełp, Małe Czyste, Rybieniec, Stolno	14.02.1980	A/1511
LISEWO	BARTLEWO		Park dworski	26.11.1984	A/618
	KAMLARKI		Park dworski	09.09.1985	A/140
	KORNATOWO		Park dworski	09.09.1985	A/612
	LINOWIEC		Park dworski	09.09.1985	A/611
	LIPIENEK		Ruiny zamku	18.10.1934	nr dawnego woj. toruńskiego A/147/64
	LISEWO		Kościół parafialny p.w. Podwyższenia Krzyża Św.	30.11.1929	A/388
	MGOSZCZ		Zespół pałacowo-		A/935

			parkowy: -Pałac -Park typu krajobrazowego	27.06.1988 09.09.1985	
	PIĄTKOWO		Park typu krajobrazowego	26.11.1984	A/963
	PNIEWITE		Park dworski	26.11.1984	A/615
	TYTLEWO		Park dworski	01.07.1986	A/605
	WIERZBOWO		Park dworski	26.11.1984	A/616
PAPOWO BISKUPIE	FAŁĘCIN		Park dworski	06.03.1985	A/335
	JELENIEC		Zespół pałacowo- parkowy: -Pałac -Park	11.04.1983	A/337
				14.12.1984	A/338
	NIEMCZYK		Park dworski	17.06.1985	A/336
	NOWY DWÓR KRÓLEWSKI		Park dworski	17.06.1985	A/339
	PAPOWO BISKUPIE		Kościół parafialny p.w. św. Mikołaja	13.07.1936	A/331
			Ruiny zamku	13.04.1937	A/1377
			Park (ob. grunty wsi Wrocławki) zob. Wrocławki		
	STORLUS		Park dworski	14.12.1984	A/332
	WROCLAWKI		Park dworski	06.03.1985	A/333
			Park	17.06.1985	A/340
ZEGARTOWIC E		Park dworski	06.03.1985	A/334	
STOLNO	GORZUCHOW O		Park dworski	01.10.1985	A/293
	GRUBNO		Zespół dworsko-parkowy : -Pałac -Park	06.11.1989	A/139
	KŁĘCZKOWO		Park dworski	17.06.1985	A/294
	KOBYŁY		Park dworski	06.03.1985	A/295
	ŁYNIEC		Park dworski	06.03.1985	A/296
	MAŁE CZYSTE		Zespół fortyfikacji Twierdzy Chełmno: -Fort III -Fort IV Nałęcz zach. -Schron piechoty UR-2 -Schron piechoty UR-3 -Bateria nr 3 -Schron amunicyjny baterii nr 3 – B-3 (M) -Schron piechoty IR-3 -Schron piechoty IR-4 -Schron amunicyjny M-6 -Schron amunicyjny M-7 zob. też Klamry, Starogród, Brzozowo, Dorposz Szlachecki, Kiełp, Watorowo, Rybieniec, Stolno	14.02.1980	A/1511
		RYBIENIEC		Zespół fortyfikacji Twierdzy Chełmno:	14.02.1980

			-Fort VI -Fort VII -Schron piechoty UR-4 -Schron piechoty IR-6 -Fort VIII im. Piłsudskiego zob. też Klamry, Starogród, Brzozowo, Dorposz Szlachecki, Kiełp, Watorowo, Małe Czyste, Stolno		
	SARNOWO		Kościół parafialny p.w. św. Marcina	30.11.1929	A/291
	STOLNO		Zespół fortyfikacji Twierdzy Chełmno: -Fort V Nałęcz wsch. -Bateria nr 4 -Schron amunicyjny baterii nr 4 – B-4(M) -Schron piechoty IR-5 -Schron amunicyjny M-8 zob. też Klamry, Starogród, Brzozowo, Dorposz Szlachecki, Kiełp, Watorowo, Małe Czyste, Rybieniec	14.02.1980	A/1511
	WABCZ		Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja	30.11.1929	A/292
			Park dworski	06.03.1985	A/141
	WICHORZE		Zespół dworsko-parkowy: -Dwór z oficyną -Park -Gorzelnia -Dom gorzelnianego -Spichlerz -Stajnia z oborą -Lodownia -Silosy -Podwórze gospodarcze, z zachowaną częścią muru ogrodzeniowego i siecią brukowanych dróg	22.10.1997	A/69
	WIELKIE CZYSSTE		Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny	25.05.1984	A/121
UNISŁAW	GRZYBNO		Kościół parafialny p.w. św. Michała Archanioła	30.11.1929	A/319
	KOKOCKO		Zbór ewangelicki, ob. kościół filialny rzym.-kat. p.w. Niepokalanego Serca NMP	12.05.1982	A/245
			Cmentarz ewangelicki	01.06.1987	A/493
	RACINIEWO		Zespół dworsko- parkowy: -Park dworski -Spichlerz folwarczny	09.09.1985	A/609
				19.08.1982	A/940
STABLEWICE		Park dworski	09.09.1985	A/610	

	UNISŁAW		Kościół parafialny p.w. św. Bartłomieja	12.05.1982	A/246
--	---------	--	--	------------	-------

ZALĄCZNIK 2: Wykaz obiektów, których wyposażenie zostało wpisane do rejestru zabytków

Gmina	Miejscowość	Obiekt	Data decyzji o wpisie do rejestru zabytków	Nr rejestru zabytków	
CHELMNO	CHELMNO	Ratusz – Muzeum Ziemi Chełmińskiej: szafa	10.04.1953.	B/12	
		Ratusz – Muzeum Ziemi Chełmińskiej: malowidło ściennie	01.12.1986.	B/155	
		Kościół p.w. ŚŚ. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty z wyposażeniem wnętrza Elementy wyposażenia	17.12.1929. 01.07.1985.	A/416 B/45/1-7	
		Kościół pofranciszkański p.w. ŚŚ. Jakuba i Mikołaja z wyposażeniem wnętrza	10.12.1929.	A/391	
		Kościół poddominikański p.w. ŚŚ. Piotra i Pawła z wyposażeniem wnętrza Elementy wyposażenia – polichromia	30.11.1929. 26.03.1981.	A/390 B/69	
		Kościół farny p.w. Wniebowzięcia NMP z wyposażeniem wnętrza Elementy wyposażenia	30.11.1929. 27.03.1981. 02.07.1991.	A/392 B/37/2 B/37/1	
		Kościół p.w. Ducha Świętego - malowidło	10.12.1955.	B/16	
		STAROGRÓD	Kościół p.w. Św. Barbary z wyposażeniem wnętrza Elementy wyposażenia	30.11.1929. 30.12.1985.	A/387 B/47/1-2
	KIJEWO KRÓLEWSKIE	KIJEWO KRÓLEWSKIE	Kościół p.w. Św. Wawrzyńca – elementy wyposażenia	02.10.1984. 27.10.2005.	B/56/1-2 B/177/1-43
		TRZEB CZ SZLACHECKI	Kościół p.w. Wniebowzięcia NMP z wyposażeniem wnętrza Elementy wyposażenia	30.11.1929. 05.10.1984.	A/386 B/58/1-2
LISEWO	LISEWO	Kościół p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego z wyposażeniem wnętrza Elementy wyposażenia - epitafium	30.11.1929. 07.11.1985.	A/388 B/51	
		PAPOWO BISKUPIE	PAPOWO BISKUPIE	Kościół p.w. Św. Mikołaja – elementy wyposażenia	06.07.1983. 02.04.2007.
STOLNO	SARNOWO	Kościół p.w. Św. Marcina Biskupa z Tours z wyposażeniem wnętrza Elementy wyposażenia	30.11.1929. 24.09.2010. 30.11.2011.	A/291 B/254/1-35 B/291/1-9	
WABCZ	WABCZ	Kościół p.w. Św. Bartłomieja Apostoła z wyposażeniem wnętrza	30.11.1929.	A/292	
UNISŁAW	GRZYBNO	Kościół p.w. Św. Michała Archanioła – elementy wyposażenia	30.12.1985. 08.07.1998. 21.10.1998.	B/49/1-2 B/26/1-2 B/25/1-8	

	UNISŁAW	Kościół p.w. Św. Bartłomieja Apostoła – elementy wyposażenia	05.04.2011 06.12.2011	B/274 B/293/1-60
--	---------	--	--------------------------	---------------------

ZALĄCZNIK 3: Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

NUMER REJESTRU	MIEJSCOWOŚĆ	gmina	przedmiot wpisu	data WPISU
C/150	Kałdus	Chełmno	Średniowieczny zespół osadniczy	29.12.1965 21.10.1997
C/4	Starogród	Chełmno	Góra Zamkowa	04.04.1930
C/156	Szymborno-Płutowo	Kijewo Królewskie	grodzisko	27.08.2003
C/24	Jeleniec	Papowo Biskupie	grodzisko	15.09.1965
C/32	Żygląd	Papowo Biskupie	grodzisko	16.09.1965
C/85	Sarnowo	Stolno	grodzisko	11.12.1968
C/12	Wabcz	Stolno	grodzisko	14.09.1965
C/18	Unisław	Unisław	grodzisko	15.09.1965

ZALĄCZNIK 4: Ilość zabytków archeologicznych ujętych w wojewódzkiej ewidencji zabytków

GMINA	ILOŚĆ OBIEKTÓW
Miasto Chełmno	25
Chełmno	244
Kijewo Królewskie	306
Lisewo	313
Papowo Biskupie	476
Stolno	380
Unisław	267
Łącznie	2011

ZALĄCZNIK 5: Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków**MIASTO CHEŁMNO**

LP	MIEJSCOWOŚĆ	ULICA	NR	OBIEKT
1	Chełmno			Przedmieście Grudziądzkie
2	Chełmno			Przedmieście Wikliny
3	Chełmno			Przedmieście Rybaki
4	Chełmno	22 Stycznia	2	Dom
5	Chełmno	22 Stycznia	3	Dom
6	Chełmno	22 Stycznia	4	Królewskie Katolickie Gimnazjum, nast. Szkoła dla Dziewcząt
7	Chełmno	22 Stycznia	5	Kamienica
8	Chełmno	22 Stycznia	6	Budynek mieszkalny
9	Chełmno	22 Stycznia	7	Dawna plebania kościoła ewangelickiego
10	Chełmno	22 Stycznia	8	Dom
11	Chełmno	22 Stycznia	9	Dom
12	Chełmno	22 Stycznia	10	Dom
13	Chełmno	22 Stycznia	11	Dom
14	Chełmno	22 Stycznia	12	Dom
15	Chełmno	22 Stycznia	13	Dom
16	Chełmno	22 Stycznia	14	Dom
17	Chełmno	22 Stycznia	15	Budynek mieszkalny
18	Chełmno	22 Stycznia	17	Dom
19	Chełmno	22 Stycznia	18	Dom
20	Chełmno	22 Stycznia	19	Dom

21	Chełmno	22 Stycznia	20	Dom
22	Chełmno	22 Stycznia	21	Dom
23	Chełmno	22 Stycznia	22	Dom
24	Chełmno	22 Stycznia	23	Dom
25	Chełmno	22 Stycznia	24	Dom
26	Chełmno	22 Stycznia	25	Dom
27	Chełmno	22 Stycznia	26	Dom
28	Chełmno	22 Stycznia	27	Dom
29	Chełmno	22 Stycznia	28	Dom
30	Chełmno	22 Stycznia	29	Dom
31	Chełmno	22 Stycznia	30	Budynek mieszkalny
32	Chełmno	22 Stycznia	31	Dom
33	Chełmno	22 Stycznia	32	Dom
34	Chełmno	22 Stycznia	33	Dom
35	Chełmno	22 Stycznia	34	Dom
36	Chełmno	22 Stycznia	35	Dom
37	Chełmno	22 Stycznia	36	Budynek mieszkalny
38	Chełmno	22 Stycznia	37	Dom
39	Chełmno	22 Stycznia	38	Dom
40	Chełmno	22 Stycznia	39	Dom
41	Chełmno	22 Stycznia	40	Dom
42	Chełmno	22 Stycznia	41	Dom
43	Chełmno	22 Stycznia	42	Dom
44	Chełmno	22 Stycznia	43	Dom
45	Chełmno	22 Stycznia	44	Kamienica
46	Chełmno	22 Stycznia	45	Dom
47	Chełmno	22 Stycznia	46	Dom
48	Chełmno	22 Stycznia	47	Dom
49	Chełmno	22 Stycznia	48	Budynek mieszkalny
50	Chełmno	22 Stycznia	49	Dom
51	Chełmno	22 Stycznia	50	Dom
52	Chełmno	22 Stycznia	51	Dom
53	Chełmno	Aleja 3 Maja	5	Szkoła w zespole szkoły kadetów
54	Chełmno	Aleja 3 Maja	3	Kasyno oficerskie szkoły kadetów
55	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 1 koszar
56	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 2 koszar
57	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 3 sztab, biura
58	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 4 koszar
59	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 5 koszar
60	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 6 koszar kuchnia, jadalnia
61	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 7 z wieżą zegarową kuchnia, jadalnia
62	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 8
63	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 9 koszar ogólnowojskowy
64	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 10 koszar izba chorych
65	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 11 koszar magazyn
66	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 14 techniczno-eksploatacyjny
67	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 15 warsztat
68	Chełmno	Aleja 3-go Maja	2-4	Budynek nr 16 warsztat
69	Chełmno	Aleja 3-go Maja	3	Kamienica
70	Chełmno	Aleja 3-go Maja/Plac Wolności 4	5	Kamienica
71	Chełmno	Aleja 3-go Maja	6	Willa
72	Chełmno	Aleja 3-go Maja		Cmentarz żydowski
73	Chełmno	Aleja 3-go Maja		Cmentarz wojenny

74	Chełmno	Biskupia	1	Kamienica
75	Chełmno	Biskupia	2	Kamienica
76	Chełmno	Biskupia	2a	Kamienica
77	Chełmno	Biskupia	3	Spichlerz
78	Chełmno	Biskupia	4	Kamienica
79	Chełmno	Biskupia	5	Kamienica
80	Chełmno	Biskupia	6	Kamienica
81	Chełmno	Biskupia	7	Kamienica
82	Chełmno	Biskupia	8	Kamienica
83	Chełmno	Biskupia	9	Budynek mieszkalny
84	Chełmno	Biskupia	10	Kamienica
85	Chełmno	Biskupia	10	Kamienica
			11-	
86	Chełmno	Biskupia	13	Kamienica
87	Chełmno	Biskupia	15	Chełmińska fabryka urządzeń szpitalnych
88	Chełmno	Biskupia		Obszar jednostki wojskowej
89	Chełmno	Biskupia	16	Zespół koszar - budynek koszar (oficerski)
90	Chełmno	Biskupia	16 A	Zespół koszar - budynek mieszkalny
91	Chełmno	Biskupia	16 B	Zespół koszar - budynek mieszkalny
92	Chełmno	Biskupia	16 C	Zespół koszar - budynek mieszkalny
93	Chełmno	Biskupia	16 D	Zespół koszar - budynek mieszkalny
94	Chełmno	Biskupia	17	Kamienica
95	Chełmno	Danielewskiego	23	Budynek mieszkalny w zespole browaru
96	Chełmno	Danielewskiego	23a	Budynek w zespole browaru
97	Chełmno	Dominikańska	1	Dom
98	Chełmno	Dominikańska	2	Dom
99	Chełmno	Dominikańska	3	Kamienica
100	Chełmno	Dominikańska	4	Kamienica
101	Chełmno	Dominikańska	6	Kamienica
102	Chełmno	Dominikańska	7	Kamienica
103	Chełmno	Dominikańska	8	Kamienica
104	Chełmno	Dominikańska	10	Kamienica
105	Chełmno	Dominikańska	10a	Mur z przejazdem
106	Chełmno	Dominikańska	11	Dom
107	Chełmno	Dominikańska	12	Kamienica
108	Chełmno	Dominikańska	14	Kamienica
109	Chełmno	Dominikańska	15	Kamienica
110	Chełmno	Dominikańska	16	Kamienica
111	Chełmno	Dominikańska	18	Kamienica
112	Chełmno	Dominikańska	19	Kamienica
113	Chełmno	Dominikańska	20	Ogrodzenie z przejazdem
114	Chełmno	Dominikańska	21	Dom mieszkalny

4				
11				
5	Chełmno	Dominikańska	22	Kamienica
11				
6	Chełmno	Dominikańska	23	Kamienica
11				
7	Chełmno	Dominikańska	24	Dom
11				
8	Chełmno	Dominikańska	25	Kamienica
11				
9	Chełmno	Dominikańska	26	Kamienica
12				
0	Chełmno	Dominikańska	27	Dom mieszkalny
12				
1	Chełmno	Dominikańska	28	Dom
12				
2	Chełmno	Dominikańska	29	Kamienica
12				
3	Chełmno	Dominikańska	30	Dom mieszkalny
12				
4	Chełmno	Dominikańska	31	Dom mieszkalny
12				
5	Chełmno	Dominikańska	33	Kamienica
12				
6	Chełmno	Dominikańska	34	Dom
12				
7	Chełmno	Dominikańska	40	Zabudowania Zgromadzenia ss. Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo - chlewnia
12				
8	Chełmno	Dominikańska	40	Zabudowania Zgromadzenia ss. Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo- stodoła
12				
9	Chełmno	Dworcowa	1	Starostwo Powiatowe
13				
0	Chełmno	Dworcowa	3	Starostwo Powiatowe
13				
1	Chełmno	Dworcowa	4	Budynek mieszkalny
13				
2	Chełmno	Dworcowa	5	Kamienica
13				
3	Chełmno	Dworcowa	5b	Budynek mieszkalny
13				
4	Chełmno	Dworcowa	6	Kamienica
13				
5	Chełmno	Dworcowa	7	Dom
13				
6	Chełmno	Dworcowa	8	Kamienica
13				
7	Chełmno	Dworcowa	9	Dom
13				
8	Chełmno	Dworcowa	9a	Budynek mieszkalny
13				
9	Chełmno	Dworcowa	11	Kamienica
14				
0	Chełmno	Dworcowa	13	Dom z ogrodzeniem
14				
1	Chełmno	Dworcowa	14	Budynek mieszkalny
14				
14	Chełmno	Dworcowa	15	Kamienica

2				
14				
3	Chełmno	Dworcowa	17	Kamienica
14				
4	Chełmno	Dworcowa	18	Budynek mieszkalny
14				
5	Chełmno	Dworcowa	19	Kamienica
14			20-	
6	Chełmno	Dworcowa	22	Szkoła/Gimnazjum Specjalne nr 3
14				
7	Chełmno	Dworcowa	21	Kamienica
14				
8	Chełmno	Dworcowa	23	Hotel "Dworcowy"
14				
9	Chełmno	Dworcowa	23a	Budynek biurowy
15				
0	Chełmno	Dworcowa	24	Kamienica
15				
1	Chełmno	Dworcowa	26	Kamienica
15				
2	Chełmno	Dworcowa	27	Kamienica
15				
3	Chełmno	Dworcowa	28	Kamienica
15				
4	Chełmno	Dworcowa	29	Kamienica
15				
5	Chełmno	Dworcowa	30	Budynek mieszkalny
15				
6	Chełmno	Dworcowa	31	Dom z ogrodzeniem
15				
7	Chełmno	Dworcowa	32	Przedszkole
15				
8	Chełmno	Dworcowa	33	Kamienica
15				
9	Chełmno	Dworcowa	34	Budynek mieszkalny
16				
0	Chełmno	Dworcowa	35	Kamienica
16				
1	Chełmno	Dworcowa	36	Budynek mieszkalny
16				
2	Chełmno	Dworcowa	37	Dom
16				
3	Chełmno	Dworcowa	38	Budynek bractwa strzeleckiego
16				
4	Chełmno	Dworcowa	39b	Budynek mieszkalny pracowników kolei
16				
5	Chełmno	Dworcowa	41	Dworzec kolejowy
16				
6	Chełmno	Dworcowa	41	Magazyn kolejowy
16				
7	Chełmno	Dworcowa		Cmentarz ewangelicki -> patrz Park Miejski tzw. Nowe Planty
16				
8	Chełmno	Franciszkańska	1	Kamienica
16				
9	Chełmno	Franciszkańska	2	Budynek mieszkalny
17	Chełmno	Franciszkańska	4	Budynek mieszkalny

0				
17				
1	Chełmno	Franciszkańska	6	Dom
17				
2	Chełmno	Franciszkańska	8	Cmentarz przykościelny
17				
3	Chełmno	Franciszkańska	8	Plebania
17				
4	Chełmno	Franciszkańska	10	Budynek mieszkalny w zespole plebanii
17				
5	Chełmno	Franciszkańska	12	Kamienica
17				
6	Chełmno	Franciszkańska	14	Budynek mieszkalny
17				
7	Chełmno	Franciszkańska	16	Budynek mieszkalny
17				
8	Chełmno	Grudziądzka	1	Kamienica
17				
9	Chełmno	Grudziądzka	2	Kamienica
18				
0	Chełmno	Grudziądzka	3	Kamienica
18				
1	Chełmno	Grudziądzka	4	Kamienica
18				
2	Chełmno	Grudziądzka	5	Kamienica
18				
3	Chełmno	Grudziądzka	7	Kamienica
18				
4	Chełmno	Grudziądzka	8	Dom mieszkalny
18				
5	Chełmno	Grudziądzka	9	Zajazd
18				
6	Chełmno	Grudziądzka	9a	Kamienica
18				
7	Chełmno	Grudziądzka	10	Kamienica
18				
8	Chełmno	Grudziądzka	11	Kamienica
18				
9	Chełmno	Grudziądzka	12	Kamienica
19				
0	Chełmno	Grudziądzka	14	Kamienica
19				
1	Chełmno	Grudziądzka	15	Kamienica
19				
2	Chełmno	Grudziądzka	16	Budynek mieszkalny
19				
3	Chełmno	Grudziądzka	17	Spichlerz
19				
4	Chełmno	Grudziądzka	18	Kamienica
19				
5	Chełmno	Grudziądzka	18	Oficyna
19				
6	Chełmno	Grudziądzka	19	Kamienica
19				
7	Chełmno	Grudziądzka	20	Kamienica
19				
19	Chełmno	Grudziądzka	21	Kamienica

8				
19				
9	Chełmno	Grudziądzka	22	Kamienica
20				
0	Chełmno	Grudziądzka	23	Kamienica
20				
1	Chełmno	Grudziądzka	24	Kamienica
20				
2	Chełmno	Grudziądzka	25	Kamienica
20				
3	Chełmno	Grudziądzka	26	Budynek mieszkalny
20				
4	Chełmno	Grudziądzka	27	Kamienica
20				
5	Chełmno	Grudziądzka	28	Kamienica
20				
6	Chełmno	Grudziądzka	29	Kamienica
20				
7	Chełmno	Grudziądzka	30	Budynek mieszkalny
20				
8	Chełmno	Grudziądzka	31	Kamienica
20				
9	Chełmno	Grudziądzka	33	Kamienica
21				
0	Chełmno	Grudziądzka	34	Kamienica
21				
1	Chełmno	Grudziądzka	36	Kamienica
21				
2	Chełmno	Hallera	1	Kamienica
21				
3	Chełmno	Hallera	2	Budynek mieszkalny
21				
4	Chełmno	Hallera	3	Kamienica
21				
5	Chełmno	Hallera	4	Budynek mieszkalny
21				
6	Chełmno	Hallera	6	Dom
21				
7	Chełmno	Hallera	7	Dom
21				
8	Chełmno	Hallera	8	Budynek mieszkalny
21				
9	Chełmno	Hallera	9	Kamienica
22				
0	Chełmno	Hallera	10	Dom
22				
1	Chełmno	Hallera	11	Szkoła kadetów - skrzydło zachodnie
22				
2	Chełmno	Hallera	12	Dom
22				
3	Chełmno	Hallera	13	Szkoła kadetów - budynek mieszkalny koszar
22				
4	Chełmno	Hallera	16	Dom
22				
5	Chełmno	Hallera	18	Dom
22				
22	Chełmno	gen. Jastrzębskiego		Cmentarz komunalny

6				
22				
7	Chełmno	gen. Jastrzębskiego	14	Magazyn
22				
8	Chełmno	Kilińskiego	6	Dom
22				
9	Chełmno	Kilińskiego	2	Dworek
23				
0	Chełmno	Kamionka	1	Dom
23				
1	Chełmno	Kamionka	2	Dom
23				
2	Chełmno	Kamionka	3	Biurowiec w zespole gazowni miejskiej
23				
3	Chełmno	Kamionka	3	Stolarnia w zespole gazowni miejskiej
23				
4	Chełmno	Kamionka	3a	Budynek mieszkalny
23				
5	Chełmno	Kamionka	6	Kamienica z ogrodzeniem
23				
6	Chełmno	Kamionka	10	Kamienica z ogrodzeniem
23				
7	Chełmno	Kamionka	12	Kamienica
23				
8	Chełmno	Kamionka	14	Budynek mieszkalny
23				
9	Chełmno	Kamionka	18	Kamienica
24				
0	Chełmno	Kamionka	20	Kamienica
24				
1	Chełmno	Kilińskiego	9	Dom
24				
2	Chełmno	Kilińskiego	9	Dom
24				
3	Chełmno	Klasztorna	1	Budynek mieszkalny
24				
4	Chełmno	Klasztorna	2	Budynek mieszkalny
24				
5	Chełmno	Klasztorna	3	Budynek mieszkalny
24				
6	Chełmno	Klasztorna	4	Budynek mieszkalny
24				
7	Chełmno	Klasztorna	6	Dom
24				
8	Chełmno	Klasztorna	8	Budynek mieszkalny
24				
9	Chełmno	Klasztorna	10	Budynek mieszkalny
25				
0	Chełmno	Klasztorna	12	Dom (przedszkole)
25				
1	Chełmno	Kościelna	2	Dom
25				
2	Chełmno	Kościelna	4	Dom
25				
3	Chełmno	Kościelna	5	Dom
25				
6	Chełmno	Kościelna	6	Dom

4				
25				
5	Chełmno	Kościelna	12	Kamienica
25				
6	Chełmno	Kościelna	14	Kamienica
25				
7	Chełmno	Kościuszki	1	Willa z ogrodzeniem Dom i pracownia malarza A. Piotrowicza
25				
8	Chełmno	Kościuszki	1a	Willa
25				
9	Chełmno	Kościuszki	2	Willa
26				
0	Chełmno	Kościuszki	3	Willa
26				
1	Chełmno	Kościuszki	4	Willa
26				
2	Chełmno	Kościuszki	5	Willa
26				
3	Chełmno	Kościuszki	6	Willa
26				
4	Chełmno	Kościuszki	7	Willa
26				
5	Chełmno	Kościuszki	9	Willa
26				
6	Chełmno	Kościuszki	10	Willa z ogrodzeniem
26				
7	Chełmno	Kościuszki	12	Willa
26				
8	Chełmno	Kościuszki	14	Willa
26				
9	Chełmno	Leśna	5/7	Chałupa
27				
0	Chełmno	Łożyńskiego	3	Kamienica
27				
1	Chełmno	Łunawska	7	Dom
27				
2	Chełmno	Młyńska	1	Kamienica
27				
3	Chełmno	Młyńska	2	Kamienica
27				
4	Chełmno	Młyńska	3	Kamienica
27				
5	Chełmno	Młyńska	4	Kamienica
27				
6	Chełmno	Młyńska	5	Kamienica
27				
7	Chełmno	Młyńska	5b	Oficyna
27				
8	Chełmno	Młyńska	6	Kamienica
27				
9	Chełmno	Młyńska	8	Kamienica
28				
0	Chełmno	Młyńska	10	Dom
28				
1	Chełmno	Młyńska	12	Kamienica
28	Chełmno	Młyńska	16	Kamienica

2				
28				
3	Chełmno	Młyńska	22	Kamienica
28				
4	Chełmno	Młyńska	24	Dom
28				
5	Chełmno	Młyńska	26	Kamienica
28				
6	Chełmno	Młyńska	28	Dom
28				
7	Chełmno	Nad Groblą	1	Dom
28				
8	Chełmno	Nowe Planty		Kaplica cudownego źródła "Studzienka"
28				
9	Chełmno	Ogrodowa	5	Dom
29				
0	Chełmno	Ogrodowa	6	Kamienica
29				
1	Chełmno	Ogrodowa	9	Dom
29				
2	Chełmno	Okężna	2	Dom
29				
3	Chełmno	Parkowa	1	Willa z ogrodzeniem
29				
4	Chełmno	Parkowa	2	Kamienica czynszowa
29				
5	Chełmno	Parkowa	3	Kamienica czynszowa
29				
6	Chełmno	Parkowa	4	Kamienica
29				
7	Chełmno	Parkowa	5	Lazaret garnizonu
29				
8	Chełmno	Plac Wolności		Cmentarz miejsce pamięci narodowej
29				
9	Chełmno	Planty Kolejowe		Budynek kolejowy
30				
0	Chełmno	Planty Kolejowe		Budynek gospodarczy przy bud. kolejowym
30				
1	Chełmno	Podgórna	4	Dom
30				
2	Chełmno	Podgórna	8	Dom
30				
3	Chełmno	Podgórna	18	Dom
30				
4	Chełmno	Podgórna	27	Dom
30				
5	Chełmno	Podgórna	32	Dom
30				
6	Chełmno	Podmurna	1	Kamienica
30				
7	Chełmno	Polna	1	Kamienica
30				
8	Chełmno	Polna	2	Dom
30				
9	Chełmno	Polna	3	Kamienica
31	Chełmno	Polna	5	Kamienica

0				
31 1	Chełmno	Polna	7	Kamienica
31 2	Chełmno	Polna	9	Kamienica
31 3	Chełmno	Polna	11	Kamienica
31 4	Chełmno	Polna	13	Kamienica
31 5	Chełmno	Polna	13a	Oficyna
31 6	Chełmno	Polna	15	Kamienica
31 7	Chełmno	Polna	15a	Oficyna
31 8	Chełmno	Polna	17	Kamienica
31 9	Chełmno	Polna	19	Kamienica
32 0	Chełmno	Poprzeczna	1	Dom
32 1	Chełmno	Poprzeczna	2	Kamienica
32 2	Chełmno	Poprzeczna	3	Kamienica
32 3	Chełmno	Poprzeczna	5	Kamienica
32 4	Chełmno	Poprzeczna	6	Dom
32 5	Chełmno	Poprzeczna	7	Dom
32 6	Chełmno	Poprzeczna	8	Dom
32 7	Chełmno	Poprzeczna	9	Dom
32 8	Chełmno	Poprzeczna	11	Dom
32 9	Chełmno	Poprzeczna	13	Kamienica
33 0	Chełmno	Poprzeczna	14	Spichlerz
33 1	Chełmno	Poprzeczna	15	Dom
33 2	Chełmno	Poprzeczna	16	Magazyn (d. oficyna)
33 3	Chełmno	Poprzeczna	17	Dom
33 4	Chełmno	Poprzeczna	19	Dom
33 5	Chełmno	Poprzeczna	21	Dom
33 6	Chełmno	Poprzeczna	24, 24 A	Dom
33 7	Chełmno	Poprzeczna	26	Budynek mieszkalny
33	Chełmno	Poprzeczna	35	Budynek mieszkalny (d. oficyna)

8				
33				
9	Chełmno	Portowa	4	Dom
34				
0	Chełmno	Powisłe	3A	Dom mieszkalny
34				
1	Chełmno	Plac Powstańców Wielkopolskich	1	Budynek mieszkalny
34				
2	Chełmno	Plac Powstańców Wielkopolskich	2	Budynek mieszkalny
34				
3	Chełmno	Plac Powstańców Wielkopolskich	3	Budynek mieszkalny
34				
4	Chełmno	Plac Powstańców Wielkopolskich	4	Budynek mieszkalny
34				
5	Chełmno	Plac Powstańców Wielkopolskich	5	Budynek mieszkalny
34				
6	Chełmno	Plac Powstańców Wielkopolskich	6	Budynek mieszkalny
34				
7	Chełmno	Plac Powstańców Wielkopolskich	8	Budynek mieszkalny
34				
8	Chełmno	Plac Powstańców Wielkopolskich	10	Budynek mieszkalny
34				
9	Chełmno	Plac Powstańców Wielkopolskich	12	Budynek mieszkalny
35				
0	Chełmno	Rybacka	1	Dom
35				
1	Chełmno	Rybacka	2	Poczta
35				
2	Chełmno	Rybacka	3	Dom
35				
3	Chełmno	Rybacka	5	Dom
35				
4	Chełmno	Rybacka	5a	Dom
35				
5	Chełmno	Rybacka	6	Dom
35				
6	Chełmno	Rybacka	7	Kamienica
35				
7	Chełmno	Rybacka	8	Dom
35				
8	Chełmno	Rybacka	9	Dom
35				
9	Chełmno	Rybacka	10	Dom
36				
0	Chełmno	Rycerska	1	Dom
36				
1	Chełmno	Rycerska	3	Dom
36				
2	Chełmno	Rycerska	4	Kamienica
36				
3	Chełmno	Rycerska	5	Kamienica
36				
4	Chełmno	Rycerska	7	Dom
36				
5	Chełmno	Rycerska	9	Kamienica
36				
6	Chełmno	Rycerska	10	Dom

6				
36				
7	Chełmno	Rycerska	11	Dom
36				
8	Chełmno	Rycerska	12	Dom
36				
9	Chełmno	Rycerska	13	Kamienica
37				
0	Chełmno	Rycerska	14	Kamienica
37				
1	Chełmno	Rycerska	15	Kamienica
37				
2	Chełmno	Rycerska	17	Kamienica
37				
3	Chełmno	Rycerska	21	Kamienica
37				
4	Chełmno	Rycerska	22	Magazyn
37				
5	Chełmno	Rycerska	24	Dom
37				
6	Chełmno	Rycerska	25	Dom
37				
7	Chełmno	Rycerska	27	Kamienica
37				
8	Chełmno	Rycerska	29	Dom
37				
9	Chełmno	Rycerska	31	Dom
38				
0	Chełmno	Rycerska	35	Spichlerz
38				
1	Chełmno	Plac Rydygiera		Park szpitalny
38				
2	Chełmno	Plac Rydygiera	1	Budynek główny w zespole szpitala
38				
3	Chełmno	Plac Rydygiera	1a	Przychodnie- budynek w zespole szpitala
38				
4	Chełmno	Rynek	1	Kamienica
38				
5	Chełmno	Rynek	2	Kamienica
38				
6	Chełmno	Rynek/Hallera 2b	2	Budynek mieszkalny z oficyną
38				
7	Chełmno	Rynek	3	Kamienica
38				
8	Chełmno	Rynek	4	Kamienica
38				
9	Chełmno	Rynek	6	Kamienica
39				
0	Chełmno	Rynek	7	Kamienica
39				
1	Chełmno	Rynek	8	Kamienica
39				
2	Chełmno	Rynek	9	Kamienica
39				
3	Chełmno	Rynek	10	Kamienica
39				
39	Chełmno	Rynek	11	Kamienica

4				
39				
5	Chełmno	Rynek	12	Kamienica
39				
6	Chełmno	Rynek	13	Kamienica
39				
7	Chełmno	Rynek	14	Kamienica
39				
8	Chełmno	Rynek	15	Kamienica
39				
9	Chełmno	Rynek	16	Kamienica
40				
0	Chełmno	Rynek	17	Kamienica
40				
1	Chełmno	Rynek	18	Kamienica
40				
2	Chełmno	Rynek	19	Kamienica
40				
3	Chełmno	Rynek	20	Kamienica
40				
4	Chełmno	Rynek	21	Kamienica
40				
5	Chełmno	Rynek	22	Kamienica
40				
6	Chełmno	Rynek	23	Kamienica
40				
7	Chełmno	Rynek	26	Kamienica
40				
8	Chełmno	Rynkowa	2	Dom
40				
9	Chełmno	Rynkowa	3	Kamienica
41				
0	Chełmno	Rynkowa	4	Dom
41				
1	Chełmno	Rynkowa	5	Kamienica
41				
2	Chełmno	Rynkowa	6	Dom
41				
3	Chełmno	Rynkowa	7	Kamienica
41				
4	Chełmno	Rynkowa	8	Kamienica
41				
5	Chełmno	Rynkowa	9	Kamienica
41				
6	Chełmno	Rynkowa	10	Kamienica
41				
7	Chełmno	Rynkowa	11	Dom
41				
8	Chełmno	Rynkowa	12	Kamienica
41				
9	Chełmno	Skargi	2	Budynek mieszkalny
42				
0	Chełmno	Stare Planty		Park miejski tzw. Stare Planty
42				
1	Chełmno	Stare Planty	2	Kamienica
42	Chełmno	Stare Planty	5a	Mur

2				
42				
3	Chełmno	Stare Planty	6	Kamienica
42				
4	Chełmno	Stare Planty	8	Dom
42				
5	Chełmno	Studzienna		Park miejski tzw. Nowe Planty
42				
6	Chełmno	Studzienna	1	Dom
42				
7	Chełmno	Szkolna	1	Dom
42				
8	Chełmno	Szkolna	2	Dom
42				
9	Chełmno	Szkolna	3	Budynek mieszkalny
43				
0	Chełmno	Szkolna	8	Budynek mieszkalny
43				
1	Chełmno	Szkolna	10	Budynek mieszkalny
43				
2	Chełmno	Szkolna	12	Budynek mieszkalny
43				
3	Chełmno	Św. Ducha	1	Dom
43				
4	Chełmno	Św. Ducha	2	Dom
43				
5	Chełmno	Św. Ducha	3	Dom
43				
6	Chełmno	Św. Ducha	4	Kamienica
43				
7	Chełmno	Św. Ducha	5	Dom
43				
8	Chełmno	Św. Ducha	6	Dom
43				
9	Chełmno	Św. Ducha	7	Dom
44				
0	Chełmno	Św. Ducha	8	Dom
44				
1	Chełmno	Św. Ducha	9	Dom
44				
2	Chełmno	Św. Ducha	10	Dom
44				
3	Chełmno	Św. Ducha	11	Dom
44				
4	Chełmno	Św. Ducha	12	Dom
44				
5	Chełmno	Św. Ducha	13	Dom
44				
6	Chełmno	Św. Ducha	15	Dom
44				
7	Chełmno	Św. Ducha	16	Dom
44				
8	Chełmno	Św. Ducha	17	Dom
44				
9	Chełmno	Św. Ducha	19	Dom
45	Chełmno	Św. Ducha	21	Dom

0				
45				
1	Chełmno	Św. Ducha	23	Kamienica
45				
2	Chełmno	Świętojerska	1	Willa lekarza powiatowego
45				
3	Chełmno	Świętojerska	2	Budynek mieszkalny
45				
4	Chełmno	Świętojerska	3	Ewangelicki dom towarzystw
45				
5	Chełmno	Świętojerska	5	Gmach policji (d. kamienica)
45				
6	Chełmno	Świętojerska	6	Budynek mieszkalny
45				
7	Chełmno	Świętojerska	8	Budynek mieszkalny
45				
8	Chełmno	Świętojerska	10	Budynek mieszkalny
45				
9	Chełmno	Świętojerska	11	Budynek mieszkalny
46				
0	Chełmno	Toruńska	1	Kamienica
46				
1	Chełmno	Toruńska	2	Dom
46				
2	Chełmno	Toruńska	4	Kamienica
46				
3	Chełmno	Toruńska	5	Dom
46				
4	Chełmno	Toruńska	6	Kamienica
46				
5	Chełmno	Toruńska	7	Dom
46				
6	Chełmno	Toruńska	8	Kamienica
46				
7	Chełmno	Toruńska	9	Dom
46				
8	Chełmno	Toruńska	10	Dom
46				
9	Chełmno	Toruńska	11	Dom
47				
0	Chełmno	Toruńska	12	Oficyna
47				
1	Chełmno	Toruńska	13	Kamienica
47				
2	Chełmno	Toruńska	14	Dom
47				
3	Chełmno	Toruńska	15	Dom
47				
4	Chełmno	Toruńska	16	Budynek mieszkalny
47				
5	Chełmno	Toruńska	17	Dom
47				
6	Chełmno	Toruńska	18	Budynek mieszkalny
47				
7	Chełmno	Toruńska	19	Dom
47				
47	Chełmno	Toruńska	22	Budynek mieszkalny

8				
47				
9	Chełmno	Toruńska	23	Dawna rogatka
48				
0	Chełmno	Toruńska	24	Budynek mieszkalny
48				
1	Chełmno	Toruńska	26	Zespół rzeźni - budynek mieszkalny dyrektora
48				
2	Chełmno	Toruńska	26	Zespół rzeźni - budynek rzeźni
48				
3	Chełmno	Toruńska	26	Zespół rzeźni - budynek gospodarczy
48				
4	Chełmno	Toruńska	26	Zespół rzeźni - ogrodzenie
48				
5	Chełmno	Toruńska	27	Budynek mieszkalny
48				
6	Chełmno	Toruńska	28	Budynek mieszkalny
48				
7	Chełmno	Toruńska	29	Budynek mieszkalny
48				
8	Chełmno	Toruńska	30	Budynek mieszkalny
48				
9	Chełmno	Toruńska	32	Budynek mieszkalny
49				
0	Chełmno	Toruńska	33	Budynek mieszkalny
49				
1	Chełmno	Toruńska	36	Budynek mieszkalny
49				
2	Chełmno	Toruńska	66	Budynek mieszkalny
49				
3	Chełmno	Wałowa	1	Magazyn
49				
4	Chełmno	Wałowa	2	Budynek mieszkalny
49				
5	Chełmno	Wałowa	4	Budynek mieszkalny
49				
6	Chełmno	Wałowa	8	Dom
49				
7	Chełmno	Wodna	1	Dom
49				
8	Chełmno	Wodna	2	Kamienica
49				
9	Chełmno	Wodna	4	Kamienica
50				
0	Chełmno	Wodna	5	Kamienica
50				
1	Chełmno	Wodna	6	Kamienica
50				
2	Chełmno	Wodna	7	Kamienica
50				
3	Chełmno	Wodna	8	Kamienica
50				
4	Chełmno	Wodna	9	Dom
50				
5	Chełmno	Wodna	10	Spichlerz
50				
50	Chełmno	Wodna	11	Kamienica

6				
50				
7	Chełmno	Wodna	12	Kamienica
50				
8	Chełmno	Wodna	13	Dom
50				
9	Chełmno	Wodna	14	Oficyna
51				
0	Chełmno	Wodna	15	Dom
51				
1	Chełmno	Wodna	16	Kamienica
51				
2	Chełmno	Wodna	17	Dom
51				
3	Chełmno	Wodna	18	Dom
51				
4	Chełmno	Wodna	19	Kamienica
51				
5	Chełmno	Wodna	20	Dom
51				
6	Chełmno	Wodna	21	Kamienica
51				
7	Chełmno	Wodna/Rycerska	22	Kamienica
51				
8	Chełmno	Wodna	23	Kamienica
51				
9	Chełmno	Wodna	24	Spichlerz
52				
0	Chełmno	Wodna	25	Kamienica
52				
1	Chełmno	Wodna/Grudziądzka	26	Kamienica
52				
2	Chełmno	Wodna	26a	Kamienica
52				
3	Chełmno	Wodna	26b	Kamienica
52				
4	Chełmno	Wodna	27	Kamienica
52				
5	Chełmno	Wodna	28	Dom z oficyną
52				
6	Chełmno	Wodna	29	Budynek mieszkalny z oficyną
52				
7	Chełmno	Wodna	31	Kamienica
52				
8	Chełmno	Wodna	32	Budynek mieszkalny
52				
9	Chełmno	Wodna	33	Dom
53				
0	Chełmno	Wodna	35	Dom
53				
1	Chełmno	Wodna	34	Koszary - w zespole koszar fryderycjańskich
53				
2	Chełmno	Wodna	36	Koszary- w zespole koszar fryderycjańskich
53				
3	Chełmno	Wodna	37- 39	Budynek mieszkalny
53				
53	Chełmno	Wojska Polskiego	5	Budynek mieszkalny

4				
53				
5	Chełmno	Wojska Polskiego	7	Budynek mieszkalny
53				
6	Chełmno	Wojska Polskiego	9	Budynek mieszkalny
53				
7	Chełmno	Wojska Polskiego	11	Budynek mieszkalny
53				
8	Chełmno	Wojska Polskiego	13	Budynek mieszkalny
53				
9	Chełmno	Wojska Polskiego	15	Budynek mieszkalny
54				
0	Chełmno	Wojska Polskiego	17	Budynek mieszkalny
54				
1	Chełmno	Plac Wolności	1	Gmach Inspekcji Wodnej
54				
2	Chełmno	Plac Wolności	2	Kamienica
54				
3	Chełmno	Plac Wolności	3	Kamienica
54				
4	Chełmno	Plac Wolności	4	Kamienica
54				
5	Chełmno	Zielona	3	Kamienica
54				
6	Chełmno	Zielona	6	Dom
54				
7	Chełmno	Żeglarska	2	Dawna karczma

GMINA CHELMNO

LP	MIEJSCOWOŚĆ	NR	OBIEKT - funkcja pierwotna	NR EWID DZ	DATOWANIE
1	Bieńkówka	18	Dom	210/2	1937 r.
2	Bieńkówka	20	Szkoła	103/1	ok. 1900
3	Bieńkówka	20	Budynek gospodarczy przy szkole	103/1	początek XX w.
4	Bieńkówka	22	Dom	216/2	początek XX w.
5	Bieńkówka	26	Gospodarczy	225	początek XX w.
6	Bieńkówka	37	Dom	273/1	ok. 1918 r.
7	Bieńkówka	38	Dom	212	ok. 1902 r.
8	Bieńkówka	41	Dom	141/2	ok. 1917 r.
9	Bieńkówka	43	Dom	194/3	początek XX w.
					1 poł. XIX w., przebudowana pocz. XX w.
10	Bieńkówka	46	Dom	136/1	
11	Bieńkówka	46	Dom	136/1	1 poł. XX w.
12	Bieńkówka	61	Dom	32/1	1 poł. XX w.
13	Borówno	8	Dom	32/2	koniec XIX w.
14	Borówno	8	Gospodarczy	32/3	koniec XIX w.
15	Borówno	8	Gospodarczy	32/3	koniec XIX w.
16	Borówno	10	Dom	60/5	1 poł. XX w.
17	Borówno	17	Dom	30/2	początek XX w.
18	Dolne Wymiary	27	Budynek mieszkalny	38/2, 39	pocz. XX w.
19	Dolne Wymiary	28	Dom	40	1879 r.
20	Dolne Wymiary	30	Dom	44	koniec XIX w.
			Dom wraz z budynkiem inwentarskim		
21	Dolne Wymiary	32		198/1	ok. 1900 r.
22	Dolne Wymiary	33	Szkoła	43/13	ok. 1908 r.

23	Dolne Wymiary	37	Dom	142/2	2 poł. XIX w.
24	Dorposz Chełm.	3	Budynek mieszkalny w zagrodzie	95	pocz. XX w.
25	Dorposz Chełm.	3	Budynek gospodarczy w zagrodzie	95	pocz. XX w.
26	Dorposz Chełm.	17	Szkoła	61/1	ok. 1912 rok
27	Dorposz Chełm.	22	Budynek mieszkalny z inwentarskim	24	XIX/XX w.
28	Dorposz Chełm.	25	Budynek mieszkalny z inwentarskim	43/1	XIX/XX w.
29	Górne Wymiary		Cmentarz parafialny		poł. XIX w.
30	Górne Wymiary	3B	Dom wraz z budynkiem gospodarczym	89/2	koniec XIX w.
31	Górne Wymiary	34	Dom z budynkiem gospodarczym	85	koniec XIX w.
32	Gutlin	14	Dwór		ok. 1914 r.
33	Gutlin		Park dworski		XIX w.
34	Kałdus	35	Dwór		pocz. XX w.
35	Kałdus	1	Dom	30/1	koniec XIX w.
36	Kałdus	3	Dom	42/10	początek XX w.
37	Kałdus	8	Dom	42/27, 42/28	połowa XIX w., przebudowany
38	Kałdus	11	Dom	50/14, 50/19	2 poł. XIX w.
39	Kałdus	12	Karczma	41	połowa XIX w., przebudowany w XX w.
40	Kałdus	12	Budynek gospodarczy przy dawnej karczmie	41	połowa XIX w., przebudowany w XX w.
41	Kałdus	15	Dom	54	koniec XIX w.
42	Kałdus	15	Budynek inwentarski	54	koniec XIX w.
43	Kałdus	15	Budynek inwentarski	54	koniec XIX w.
44	Kałdus	18	Dom	56/2	koniec XIX w.
45	Kałdus	20 A	Dom	58	początek XX w.
46	Kałdus	22	Dom i budynek inwentarski	63	koniec XIX w.
47	Kałdus	32	Dom	27/6	1 poł. XX w.
48	Kałdus	32	Inwentarski	27/6	1 poł. XX w.
49	Kałdus	35	Dom	97/5	początek XX w.
50	Kałdus		Kuźnia	119/2	2 poł. XIX w.
51	Klamry	12	Szkoła	44	1989 r.
52	Klamry	12	Budynek gospodarczy przy szkole nr 12	44	1898 r.
53	Klamry	53 A	Szkoła	185	1889 r.
54	Klamry	53	Szkoła	185	1911
55	Klamry	54	Budynek mieszkalny z inwentarskim	186/1	przeł. XIX/XX w.
56	Klamry	71	Budynek mieszkalny z inwentarskim	138	przeł. XIX/XX w.
57	Klamry	88	Dom - gajówka	298	ok. 1900
58	Klamry		Rakarnia	64	1916-1917
59	Klamry		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 30 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	LP 3165	1944 r.
60	Klamry		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 31 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	43	1944 r.
61	Klamry		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku -	44	1944 r.

			obiekt nr 32 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"		
62	Kolno	27	Szkoła	44/3	ok. 1913 rok
63	Kolno	52	Dom	119	ok. 1900 r., przebudowany
64	Kolno	63	Dom	150	lata 30. XX w.
65	Kolno	80	Szkoła	59/5	ok. 1900 r.
66	Łęg	36	Budynek mieszkalny z inwentarskim	106	pocz. XX w.
67	Łęg	38	Dom wraz z salą taneczną	148/1	2 poł. XIX w., XX w.
68	Łęg	47	Szkoła	30/6	ok. 1912 r.
69	Łęg	47	Budynek gospodarczy przy dawnej szkole	30/6	ok. 1912 r.
70	Małe Łunawy	16	Dom wraz z obiektem gospodarczym	113	około 1900 r.
71	Małe Łunawy	21	Szkoła	21/2	ok. 1913 r.
72	Małe Łunawy	33	Dom wraz z budynkiem gospodarczym	90/7	lata 30. XX w.
73	Małe Łunawy	34	Dom	105/9	1936 r.
74	Małe Łunawy	35	Dom wraz z budynkiem gospodarczym	106/7	2 poł. XIX w.
75	Nowawieś Chełmińska		Cmentarz ewangelicki		k. XIX w.
76	Nowawieś Chełmińska	5	Budynek mieszkalny z inwentarskim	11/3	pocz. XX w.
77	Nowawieś Chełmińska	6A	Budynek gospodarczy	23/5	pocz. XX w.
78	Nowawieś Chełmińska	8	Dom	36/1	początek. XX w.
79	Nowawieś Chełmińska	8	Budynek gospodarczy	37/7	pocz. XX w.
80	Nowawieś Chełmińska	9	Dom	57/5	XIX w.
81	Nowawieś Chełmińska	12	Dom	41/4	XIX w.
82	Nowawieś Chełmińska	13	Szkoła	153/1	początek XX w.
83	Nowawieś Chełmińska	13	Budynek gospodarczy przy dawnej szkole	153/1	początek XX w.
84	Nowe Dobra		Cmentarz ewangelicki i miejsce pamięci narodowej		poł. XIX w., 1939 r.
85	Nowe Dobra	7	Dom	146/1	koniec XIX w.
86	Nowe Dobra	9	Dom	140	ok. 1900
87	Nowe Dobra	14	Dom	132/3	koniec XIX w.
88	Nowe Dobra	43	Dom	131	1 ćw. XX w.
89	Nowe Dobra	44	Dom	105-1, 105-3	1935 r.
90	Nowe Dobra	59	Dom	235	1876 r.
91	Nowe Dobra	61	Szkoła	230/1	ok. 1913 r.
92	Nowe Dobra	65	Dom	227-1	koniec XIX w.
93	Nowe Dobra	69	Dom wraz z budynkiem inwentarskim	245/1	ok. 1900 r.
94	Osnowo		Cmentarz choleryczny		2 poł. XIX w.
95	Ostrów Świecki		Cmentarz ewangelicki		poł. XIX w.
96	Ostrów Świecki	16	Dom wraz z budynkiem gospodarczym	136	ok. 1900 r.
97	Ostrów Świecki	49	Szkoła	153/2	ok. 1913 r.

98	Podwiesk		Cmentarz ewangelicki		pocz. XIX w.
99	Podwiesk		Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1946 r.
100	Podwiesk		Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1947 r.
101	Podwiesk	17	Dom	17/7	koniec XIX w.
102	Podwiesk	29	Poczta	180	początek XX w.
103	Podwiesk	29	Budynek gospodarczy w zespole poczty	180	początek XX w.
104	Podwiesk	43	Szkoła	84/3	ok. 1909 r., przebudowany
105	Podwiesk	44	Budynek mieszkalny	87/2	1928 r.
106	Podwiesk	53	Dom wraz z budynkiem gospodarczym	109	1912 rok
107	Rożnowo		Park dworski		XIX w.
108	Starogród		Cmentarz parafialny		poł. XVIII w.
109	Starogród		Cmentarz ewangelicki		XIX w.
110	Starogród	34	Dwór	466/8	XIX w., rozbudowany po 1908 r.
111	Starogród	11	Dom	534	koniec XIX w.
112	Starogród	12	Dom	624	XIX/XX w., przebudowany
113	Starogród	13	Dom	629/1	koniec XIX w.
114	Starogród	13	Inwentarski	629/1	koniec XIX w.
115	Starogród	15	Dom	554	XIX/XX w.
116	Starogród	16	Dom	629/1	koniec XIX w.
117	Starogród	17	Dom	630	początek XX w.
118	Starogród	17	Inwentarski	630	koniec XIX w.
119	Starogród	18	Dom	568	początek XX w.
120	Starogród	20	Dom	631	1 poł. XX w.
121	Starogród	33	Szkoła	473	pocz. XX w., rozbudowana
122	Starogród	35	Dom z budynkiem gospodarczym	543, 545	XIX w., rozbudowany w XX w.
123	Starogród		Dom mieszkalno-gospodarczy	545	XIX w.
124	Starogród	36	Dom	556	po 1910 r.
125	Starogród	38	Gospodarczy	563	koniec XIX w.
126	Starogród	39	Dom	546	koniec XIX w., przebudowany
127	Starogród	40	Dom	565, 564	koniec XIX w.
128	Starogród	41	Dworzec kolejowy	78/6	ok.. 1900 r.
129	Starogród	41	Budynek gosp. w zespole stacji kolejowej	78/6	ok.. 1900 r.
130	Starogród	47	Dom	559	XIX/XX w., przebudowany
131	Starogród	49	Plebania	456	po 1910 r., możliwe wcześniejsze fundamenty
132	Starogród	49	Budynek inwentarski przy plebanii	456	połowa XIX w.
133	Starogród	51	Dom	579	po 1910 r.
134	Starogród	53	Dom	677, 678	przełom XIX /XX w.
135	Starogród	55	Czworak	674, 675	początek XX w.
136	Starogród	60A	Dom	643	pocz. XX w.
137	Starogród	64	Dom	688	koniec XIX w.

138	Starogród	66	Szkoła	423/2	początek XX w.
139	Starogród	78	Dom	468	1 poł. XX w.
140	Starogród		Kuźnia	544	początek XX w.
141	Starogród		Remiza	538	początek XX w.
142	Starogród Górny	63	Budynek mieszkalno-gospodarczy	682	pocz. XX w.
143	Starogród Górny	63	Dom wraz z budynkiem gospodarczym	682	1 ćw. XX w.
144	Starogród Górny		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 1 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	216	1944 r.
145	Starogród Dolny	15	Budynek mieszkalny	158/1	pocz. XX w.
146	Starogród Dolny	17A	Budynek mieszkalny	157/15	pocz. XX w.
147	Starogród Dolny	83	Stodoła	342	1 poł. XX w.
148	Starogród Dolny	83	Dom wraz z częścią gospodarczą	342	1 poł. XX w.
149	Wielkie Łunawy		Kościół ewangelicki Decyzją nr WUOZ.T.WRD.5140.48.2015.DJ z dnia 07.12.2015 r. kościół został wpisany do rejestru zabytków nieruchomości pod nr A/1689.		1882 r.
150	Wielkie Łunawy		Cmentarz parafialny		1952 r.
151	Wielkie Łunawy		Cmentarz ewangelicki		poł. XIX w.
152	Wielkie Łunawy		Cmentarz mennonicki		poł. XVIII w.
153	Wielkie Łunawy		Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1939 r.
154	Wielkie Łunawy		Park dworski		XIX w.
155	Wielkie Łunawy	1	Budynek gospodarczy	36/1	przełom XIX/XX w.
156	Wielkie Łunawy	1	Budynek gospodarczy	36/1	przełom XIX/XX w.
157	Wielkie Łunawy	1	Dom	36/1	1916 r.
158	Wielkie Łunawy	3	Obora	40/1	1892 r.
159	Wielkie Łunawy	4	Mleczarnia, ob. Budynek mieszkalny	276	pocz. XX w.
160	Wielkie Łunawy	6	Dom	44/15, 44/16, 44/1	koniec XIX w.
161	Wielkie Łunawy	6	Budynek gospodarczy	44/13	k. XIX w.
162	Wielkie Łunawy	8	Dom część drewniana	45	2 poł. XIX w.
163	Wielkie Łunawy	10	Budynek mieszkalny	100	przeł. XIX/XX w.
164	Wielkie Łunawy	11	Pastorówka	188/15	2 poł. XIX w.
165	Wielkie Łunawy	11	Budynek gospodarczy przy pastorówce	188/15	1880-1882 r.
166	Wielkie Łunawy	14	Dom		ok. 1914 r.
167	Wielkie Łunawy	16	Budynek mieszkalny	125/4, 125/3	ok.. 1902 r.
168	Wielkie Łunawy	17	Dom	dom	Ok.1904
169	Wielkie Łunawy	18	Zespół młynarza - młyn	201/1	ok. 1900, przebudowany
170	Wielkie Łunawy	18	Zagroda młynarza - dom	201/1	1924 rok
171	Wielkie Łunawy	18	Zagroda młynarza - budynek gospodarczy	201/1	początek XX w.
172	Wielkie Łunawy	19	Dom	204	2 poł. XIX w.
173	Wielkie Łunawy	27	Budynek mieszkalny	38/2, 39	pocz. XX w.

GMINA KIJEWÓ KRÓLEWSKIE

LP	MIEJSCOWOŚĆ/	NR	OBIEKT	NR EWID	DATOWANIE
----	--------------	----	--------	---------	-----------

	ULICA			DZ	
1	Bągart		Budynek stacji kolejowej	53/5	1902 r.
2	Bągart		Budynek toalety kolejowej	53/5	ok. 1902 r.
3	Bągart	7	Budynek kolejowej strażnicy drogowej	5	1902 r.
4	Bągart	14	Czworak	20/2, 20/3	1914 r., przebudowany
5	Bągart	15	Czworak	18, 16/1	1914 r., przebudowany
6	Bągart	22	Czworak	32	1914 r., przebudowany
7	Brzozowo		Cmentarz ewangelicki		poł. XIX w.
8	Brzozowo		Młyn mechaniczny	73/1 KW 9192	1927 r.
9	Brzozowo		Remiza straży pożarnej/kuźnia przy szkole	174/2 KW138 85	ok. 1900 r.
10	Brzozowo	5	Dom	43/9	pocz. XX w.
11	Brzozowo	10	Dom	3/3	XIX/XX w., przebudowa XX w.
12	Brzozowo	27/28	Zespół stacji kolejowej - Dom mieszkalny tornistrzów	52/9, 52/10	ok. 1902 r.
13	Brzozowo	30	Zespół stacji kolejowej - Dom kolejowy	40/16	1903 r.
14	Brzozowo	31	Zespół stacji kolejowej - Budynek stacji kolejowej	40/17	ok. 1902 r.
15	Brzozowo	48	Dom	39/2	pocz. XX w.
16	Brzozowo	76	Mleczarnia	29/5, 29/6	ok. 1900 r.
17	Brzozowo	82	Dom	24/1	pocz. XX w.
18	Brzozowo	88	Kuźnia przy szkole	174/2	pocz. XX w.
19	Brzozowo	94	Dom	164/3	1. poł. XX w.
20	Brzozowo	121	Dom	150/3	przełom XIX/XX w., przebudowany
21	Brzozowo	126	Dom	148/1	1. poł. XX w.
22	Brzozowo	126	Budynek inwentarski	148/1	1936 r.
23	Brzozowo		Kapliczka przy drodze do Osnowa	60/1	1 ćw. XX w.
24	Dorposz Szlachecki		Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1939 r.
25	Dorposz Szlachecki		Park dworski		XIX w.
26	Dorposz Szlachecki	9	Dwór	90	pocz. XX w.
27	Dorposz Szlachecki	15	Dom z zespołu folwarcznego	14/3	XIX/XX w., rozbudowany
28	Dorposz Szlachecki	15	Stajnia z zespołu folwarcznego	15	XIX/XX w., przebudowany
29	Dorposz Szlachecki	14	Kuźnia z zespołu folwarcznego	17	XIX/XX w., rozbudowana
30	Dorposz Szlachecki	10	Obora z zespołu folwarcznego	47	pocz. XX w.

	i				
31	Dorposz Szlachecki	3	Dom	11	XIX/XX w.
32	Dorposz Szlachecki	19	Dom	85	pocz. XX w.
33	Kiełp		Cmentarz ewangelicki		ok. 1910 r.
34	Kiełp	3	Dom z budynkiem gospodarczym	214/2	pocz. XX w.
35	Kiełp	10	Dom	209	kon. XIX w.
36	Kiełp		Budynek inwentarski		pocz. XX w.
37	Kiełp	21	Dom	196,197	1906 r.
38	Kiełp	29	Zajazd	194	l.ów. XX w., rozbudowany
39	Kiełp	44	Dom	180	kon. XIX w., przebudowany
40	Kiełp	44	Budynek inwentarski	180	kon. XIX w.
41	Kiełp		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 2 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	293	1944 r.
42	Kiełp		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 3 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	191/2	1944 r.
43	Kijewo Królewskie		Cmentarz parafialny		pocz. XIX w.
44	Kijewo Królewskie Ul. Szlachecka	7	Dom	30/6	ok.. 1900 r.
45	Kijewo Królewskie Ul. Szlachecka	16	Zespół mleczarni - Budynek mleczarni	23/3 KW 16742	1898 r.
46	Kijewo Królewskie Ul. Szlachecka	16	Zespół mleczarni - Budynek magazynowo-biurowy	23/3 KW 16742	1898 r.
47	Kijewo Królewskie ul. św. Wawrzyńca	9	Dom	53	ok. 1911 r.
48	Kijewo Królewskie ul. św. Wawrzyńca	13	Brama wjazdowa	58/36	
49	Kijewo Królewskie ul. św. Wawrzyńca	21	Poczta (ob. budynek mieszkalny)	49 KW 7707	kon. XIX w.
50	Kijewo Królewskie ul. św. Wawrzyńca	59	Szkoła	60 KW 20807	kon. XIX w., rozbudowa lata 30. XX w.
51	Kijewo Królewskie ul. św. Wawrzyńca	63	Plebania	63/4	pocz. XX w.

52	Kijewo Królewskie	85	Dom	122	pocz. XX w.
53	Kijewo Szlacheckie		Cmentarz ewangelicki		poł. XIX w.
54	Kijewo Szlacheckie		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		XIX/XX w.
55	Kijewo Szlacheckie	14	Szkoła	50	ok. 1905 r.
56	Kijewo Szlacheckie	21	Dom	167/1	1906 r.
57	Kijewo Szlacheckie	34	Dom	148	pocz. XX w.
58	Napole		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		2. poł. XIX/XX w.
59	Napole		Park dworski	2/13	XIX w.
60	Napole		Dwór	2/19	2. poł. XIX w. - 3. dekada XX w.
61	Napole		Obora w zespole folwarcznym	2/21	kon. XIX w; przebud. XX w
62	Napole		Kurnik w zespole folwarcznym	2/20	kon. XIX w.
63	Napole		Obora w zespole folwarcznym	2/21	kon. XIX w.
64	Napole		Piwnica ziemna w zespole folwarcznym	2/21	poł. XIX w.
65	Napole		Chlewnia w zespole folwarcznym	2/21	poł. XIX w.
66	Napole		Budynek inwentarski, ob. dom mieszkalny w zespole folwarcznym	2/17	kon. XIX w.
67	Napole		Dom robotników folwarcznych w zespole folwarcznym	2/7	k. XIX w; przebud. XX w
68	Napole		Dom robotników folwarcznych w zespole folwarcznym	4/20	k. XIX w; przebud. XX w
69	Napole		Dom robotników folwarcznych w zespole folwarcznym	4/3	k. XIX w; przebud. XX w
70	Płutowo		Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1947 r.
71	Płutowo		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		XIX/XX w.
72	Płutowo		Park dworski		poł. XIX w.
73	Płutowo	19	Rządcówka w zespole folwarcznym	304	1. dekada XX w.
74	Płutowo		Budynek gospodarczy (12) w zespole folwarcznym	304	XIX / XX w.
75	Płutowo		Stodoła i magazyn w zespole folwarcznym	235/2	1920 r.
76	Płutowo		Kuźnia w zespole folwarcznym	306/1	1887 r.
77	Płutowo		Chlewnia (5) w zespole folwarcznym	235/2	1910 r.
78	Płutowo		Chlewnia (6) w zespole folwarcznym	235/2	1910 r.
79	Płutowo		Budynek inwentarski w zespole folwarcznym (stajnia)	235/2	1. dek. XX W.
80	Płutowo	17	Dom mieszkalny w zespole folwarcznym	282	XIX / XX w.
81	Płutowo		Budynek gospodarczy (22) w zespole folwarcznym	282	XIX / XX w.
82	Płutowo	3	Dom mieszkalny w zespole folwarcznym	273	XIX / XX w.
83	Płutowo	5	Dom mieszkalny w zespole	289	XIX / XX w.

			folwarcznym		
84	Płutowo		Stodoła polna w zespole folwarcznym	299	XIX / XX w.
85	Płutowo		Stacja transformatorowa w zespole folwarcznym	303	lata 30-te XX w.
86	Płutowo		Figura Matki Bożej w zespole folwarcznym	301	kon. XIX w.
87	Płutowo	2/4	Ewangelicki dom modlitwy (dawna szkoła)	301 KW 19962	1885 r.
88	Płutowo	2/4	Zespół szkoły - budynek gospodarczy	301 KW 19962	1885 r.
89	Płutowo	24	Budynek stacji kolejowej	143/12	ok. 1902 r.
90	Płutowo	23	Budynek kolejowej strażnicy drogowej	143/10	ok. 1902 r, 1931 r.
91	Płutowo		Punkt nadzoru rampy kolejowej	143/17	ok.. 1902 r.
92	Szymborno		Park dworski		1. poł. XIX w.
93	Szymborno	31	Dwór w zespole folwarcznym	5/15	XIX/XX w., rozbudowany
94	Szymborno	31	Kurnik-gołąb w zespole folwarcznym	5/15	przełom XIX/XX w.
95	Szymborno		Obora (3) w zespole folwarcznym		1909 r.
96	Szymborno		Obora (4) w zespole folwarcznym	5/16	1910 r.
97	Szymborno		Kołodziejnia w zespole folwarcznym	5/16	1909r.
98	Szymborno		Przepompownia	11/10	pocz. XX w.
99	Szymborno	29	Dom mieszkalny (20) w zespole folwarcznym	5/6	1912 r.
100	Szymborno		Budynek gospodarczy (21) w zespole folwarcznym	5/6	pocz. XX w.
101	Szymborno	18	Dom	120	pocz. XX w.
102	Szymborno	32	Czworak	11/5	ok.. 1913 r.
103	Trzebcz Królewski		Park dworski	28/5	XIX w.
104	Trzebcz Królewski	18	Dom w zespole folwarcznym	28/5	pocz. XX w.
105	Trzebcz Królewski	15-17	Obora i stajnia ob. budynek mieszkalny w zespole folwarcznym	28/5	ok. 1890 r.
106	Trzebcz Królewski		Stodoła w zespole folwarcznym	28/5	ok. 1900 r.
107	Trzebcz Królewski	1	Dom	43/1	koniec XIX w.
108	Trzebcz Królewski	2	Dom	42	pocz. XX w., przebudowany
109	Trzebcz Królewski	3	Dom	40/2	ok. 1900 r.
110	Trzebcz Królewski	8	Dom	52	pocz. XX w., przebudowany
111	Trzebcz Królewski	10	Dom	36/1	pocz. XX w.
112	Trzebcz		Kapliczka	20/1	ok. 1900 r.

	Królewski				
113	Trzebcz Szlachecki		Cmentarz przykościelny		pocz. XIX w.
114	Trzebcz Szlachecki		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		poł. XIX w.
115	Trzebcz Szlachecki	18-19	Czworaki	77/3	ok. 1900 r.
116	Trzebcz Szlachecki	4	Plebania	13/3	1914 r.
117	Trzebcz Szlachecki	34	Dom	76/1	XIX/XX w.
118	Trzebcz Szlachecki		Kapliczka	167/2	kon. XIX w.
119	Trzebcz Szlachecki		Krzyż przydrożny	336	ok.. 1900 r.
120	Trzebczyk		Cmentarz ewangelicki		kon. XIX w.
121	Trzebczyk		Kościół ewangelicki ob. rzym.-kat. filialny p.w. św. Józefa Robotnika	23/3	1892 r.
122	Trzebczyk	4	Poczta	21	ok. 1905 r.
123	Watorowo	23	Dom	8/3, 9/1	kon. XIX w.
124	Watorowo		Budynek inwentarski	14/3	XIX/XX w.
125	Watorowo	41	Budynek stacji kolejowej	78/6 KW 20169	ok. 1902 r.
126	Watorowo	44	Budynek kolejowej strażnicy drogowej	78/1	ok. 1902 r.
127	Watorowo		Budynek toalety kolejowej	78/6	ok. 1902 r.
128	Watorowo		Cmentarz ewangelicki		pocz. XX w.
129	Watorowo		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 4 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	22	1944 r.
130	Watorowo		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 5 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	28/2	1944 r.
131	Watorowo		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 6 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	33/6	1944 r.
132	Watorowo		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 7 schron typ	54/6	1944 r.

			RINGSTAND RS 58C "Tobruk"		
133	Watorowo		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 8 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	54/6	1944 r.

GMINA LISEWO

L P	MIEJSCOWOŚĆ	NR	OBIEKT - PIERWOTNA FUNKCJA	NR EWID DZ	DATOWANIE
1	Bartlewo	56	Pałac	21/1	ok. poł. XIX w.
2	Bartlewo		Spichlerz i stajnia w zespole podworskim	21/ 7	1868 r.
3	Bartlewo		Stodoła w zespole podworskim	21/18, 21/24	4 ćw. XIX w.
4	Bartlewo	57	Rządówka w zespole podworskim		I poł. XIX w
5	Bartlewo		Kuźnia w zespole podworskim	21/2	2 poł. XIX w
6	Bartlewo	53	Czworak w zespole podworskim	58/8	4 ćw. XIX w.
8	Błachta	22	Pałac w zespole podworskim	14/17	k. XVIII w., II poł. XIX w.
7	Błachta		Park dworski		XIX w.
9	Błachta		Spichlerz w zespole podworskim		koniec XIX w.
10	Kamlarki	1	Dwór	32/3	pocz. XX w.
11	Kornatowo	12	Dworzec kolejowy w zespole stacji PKP	64/1	lata 30-te XX w.
12	Kornatowo		Budynek gospodarczy w zespole stacji PKP	64/1	kon. XIX w., przeb. XX w.
13	Kornatowo		Magazyn w zespole stacji PKP	64/1	kon. XIX w., przeb. XX w.
14	Kornatowo		Magazyn z rampą, ob. budynek mieszkalny w zespole stacji PKP	64/1	ok.. 1882 r., przeb. pocz. XXI w.
15	Kornatowo	6	Budynek mieszkalny wraz z zabudową gospodarczą w zespole stacji PKP	64/1	ok. 1882 r.
16	Kornatowo	7	Budynek mieszkalny wraz z zabudową gospodarczą w zespole stacji PKP	64/1	ok. 1882 r.
23	Kornatowo		Wodociągowa wieża ciśnień	64/1	ok. 1900
20	Kornatowo	15	Dom	13	początek XX w., przebudowany 1927 r.
19	Kornatowo	18	Dom	43	początek XX w.
22	Kornatowo	21	Dom	14/2	II ćwierć XX w.
21	Kornatowo	23	Dom	22/4	początek XX w.
17	Kornatowo	57	Dom	77	początek XX w., przebudowany w II poł XX w.
18	Kornatowo	57	Budynek inwentarski	77	1 połowa XX w.
24	Krajęcín	6	Szkoła	59/4	początek XX w.
25	Krusin		Park dworski		XIX w.
26	Krusin	10	Dom tzw. Poniatówka	35/1	lata 30. XX w.
27	Krusin	12	Dom tzw. Poniatówka	34/5	lata 30. XX w.
28	Krusin	20	Budynek mieszkalny w zespole stacji PKP	95	koniec XIX w.
29	Krusin	21	Budynek mieszkalny w zespole stacji PKP	95	koniec XIX w.
31	Linowiec	4	Dwór	49/16	ok. poł XIX w, XIX - XX w.
32	Linowiec	21	Dom mieszkalny kowala w zespole podworskim	27/1	4 ćw. XIX w.
33	Linowiec	39	Dom mieszkalny pracowników sezonowych w zespole podworskim	48/9	4 ćw. XIX w.
34	Linowiec	38	Dom mieszkalny ogrodnika w zespole podworskim	48/10	4 ćw. XIX w.
35	Linowiec		Spichlerz w zespole podworskim	48/6	k. XIX w

30	Linowiec	2	Dom tzw. Poniatówka	12/2	lata 30. XX w.
39	Lipienek		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		XIX w.
40	Lipienek		Park dworski		XIX w.
41	Lipienek		Dwór	4/16	ok. poł. XIX w., rozbud. XIX / XX w.
42	Lipienek	58	Rządcówka w zespole podworskim	15/20	1912 r.
43	Lipienek		Garaż i magazyn w zespole podworskim	4/17	4 ćw. XIX w.
44	Lipienek		Stajnia i spichlerz w zespole podworskim	4/19	4 ćw. XIX w.
45	Lipienek		Stajnia, wozownia, kuźnia w zespole podworskim	4/10, 4/11, 4/12, 4/13	4 ćw. XIX w.
46	Lipienek		Kurnik	4/19	4 ćw. XIX w.
47	Lipienek	46	Dom robotników	15/18	1909 r.
48	Lipienek	47	Czworak w zespole podworskim	15/13, 15/14, 15/15, 15/16	4 ćw. XIX w.
49	Lipienek	51	Czworak w zespole podworskim	170, 171, 172, 173	
50	Lipienek	52	Czworak w zespole podworskim	178	
51	Lipienek		Figura św. Jana		pocz. XX w
52	Lipienek		Fontanna w zespole podworskim	4/19	pocz. XX w
38	Lipienek	34	Dom tzw. Poniatówka	101/3	lata 30. XX w.
36	Lipienek	36	Dom	15/20	1919 r.
37	Lipienek	58	Dom tzw. Poniatówka	104/2	lata 30. XX w.
53	Lisewo ul. Toruńska		Dawny zbór ewangelicki	385/2	koniec XIX w.
54	Lisewo ul. Chełmińska/ Wybudowanie Wąbrzeskie	1	Ogrodzenie kościoła parafialnego	157/2	2 poł. XIX w.
55	Lisewo		Cmentarz parafialny		1912 r.
56	Lisewo		Cmentarz przykościelny		XIV w., poł. XIX w.
57	Lisewo		Cmentarz ewangelicki		poł. XIX w.
59	Lisewo ul. Chełmińska	3	Kamienica	368/3, 368/4	1 poł. XX w., przebudowany w 2 poł. XX w.
60	Lisewo ul. Chełmińska	6	Dawny szpital	151/2, 151/3	XIX/XX w
61	Lisewo ul. Chełmińska	10	Kamienica	151/4, 150/3	pocz. XX w.
62	Lisewo ul. Chełmińska	11	Dwór	273/21	początek. XX w.
	Lisewo ul. Chełmińska	11	Budynek gospodarczy 1 przy dworze	273/21	początek. XX w.
	Lisewo ul. Chełmińska	11	Budynek gospodarczy 2 przy dworze	273/21	początek. XX w.
63	Lisewo ul.	13	Dom	145/8	przełom XIX/XX w.

	Chelmińska				
64	Lisewo ul. Chelmińska	16	Kamienica	165 ?	4 ćwierć XIX w.
	Lisewo ul. Chelmińska	18	dawny Hotel Jordan	265	przeł. XIX/XX w.
65	Lisewo ul. Chelmińska	19	Kamienica	142/5, 142/6	ok.1900 r.
66	Lisewo ul. Chelmińska	21	Kamienica	117/1, 133 ?	koniec XIX w., późniejsza rozbudowa
67	Lisewo ul. Chelmińska	24	Budynek mieszkalny	115/3	pocz. XX w.
68	Lisewo ul. Chelmińska	23	Dom	116	k. XIX w.
69	Lisewo ul. Chelmińska	26	Dom	239/2	ok. 1900 r.
70	Lisewo ul. Chelmińska	28	Kamienica	113	przełom XIX/XX w.
71	Lisewo ul. Chelmińska	28A	Budynek mieszkalny	113	pocz. XX w.
72	Lisewo ul. Chelmińska	30	Dom	112	początek XX w.
73	Lisewo ul. Chelmińska	31	Budynek mieszkalny	111	pocz. XX w.
74	Lisewo ul. Chelmińska	34	Dom	236	przełom XIX/XX w.
75	Lisewo ul. Chelmińska	35	Budynek mieszkalny	109/1, 109/2	pocz. XX w.
76	Lisewo ul. Chelmińska	40	Budynek mieszkalny	228	przeł. XIX/XX w.
77	Lisewo ul. Chelmińska	42	Dom	227/2, 232/1	3 ćw. XIX w.
78	Lisewo ul. Chelmińska	45	Budynek mieszkalny	107	lata 30-te XX w.
79	Lisewo ul. Chelmińska	46	Dom	106/1	2 ćw. XX w.
80	Lisewo ul. Chelmińska	48	Mleczarnia	75/1	1904 r.
81	Lisewo	23	Budynek mieszkalny	247	k. XIX w.

	ul. gen. Hallera				
82	Lisewo ul. gen. Hallera	27	Budynek mieszkalny	264	pocz. XX w.
83	Lisewo ul. gen. Hallera	35	Budynek gospodarczy	140	pocz. XX w.
84	Lisewo ul. gen. Hallera		Kapliczka przydrożna z figurą NMP	132/5	
86	Lisewo ul. Mikołaja z Ryńska	1	Organistówka	371/1	ok. 1890 r.
87	Lisewo ul. Mikołaja z Ryńska	1	Budynek gospodarczy przy organistówce	374/5	koniec XIX w.
88	Lisewo ul. Mikołaja z Ryńska	2	Dom wikariuszy	322/2	ok. 1900 r.
89	Lisewo ul. Mikołaja z Ryńska	3	Kamienica	374/6	początek XX w.
90	Lisewo ul. Mikołaja z Ryńska	10	Dom	324/1	ok. 1900 r.
91	Lisewo ul. Mikołaja z Ryńska	11	Szkoła	375/5	3 ćwierć XIX w., rozbudowana ok. 1900 r.
92	Lisewo ul. Mikołaja z Ryńska	26	Budynek mieszkalny	338/6	przeł. XIX/XX w.
93	Lisewo ul. Mikołaja z Ryńska	29	Budynek mieszkalny	383	przeł. XIX/XX w.
94	Lisewo	43	Dom tzw. Poniatówka	547/1	lata 30. XX w.
95	Lisewo ul. Toruńska	15	Pastorówka	384/6	1 poł. XX w.
85	Lisewo ul. Toruńska	26	Dwór	389/5, 388/2	początek XX w.
	Lisewo ul. Toruńska	25- 26	Budynek gospodarczy w zespole dworu	388/2	początek XX w.
96	Lisewo Wybudowanie Wąbrzeskie	1	Plebania	158/5	1930 r.
97	Lisewo Wybudowanie Wąbrzeskie	1	Ogrodzenie plebanii	157/5	2 poł. XIX w./pocz. XX w.
98	Lisewo		Dom		przełom XIX/XX w.
101	Malankowo	6	Dom z częścią inwentarzową	88/1	początek XX w.
99	Malankowo	16	Szkoła	110/6	przełom XIX/XX w.
100	Malankowo	24	Dróżnicówka	14	początek XX w.
102	Malankowo	47	Dom	146/1	przełom XIX/XX w.

11 0	Mgoszcz		Spichlerz w zespole podworskim	40/6	koniec XIX w.
11 1	Mgoszcz	49	Rządówka w zespole podworskim	40/9	koniec XIX w.
11 2	Mgoszcz		Wielofunkcyjny budynek gospodarczy w zespole podworskim	40/6	koniec XIX w.
11 3	Mgoszcz	50	Ośmiorak w zespole podworskim	86, 67/3, 67/4	koniec XIX w.
11 4	Mgoszcz	51	Ośmiorak w zespole podworskim	86, 150	k. XIX w.
11 5	Mgoszcz	52	Ośmiorak w zespole podworskim	86, 150	k. XIX w.
11 6	Mgoszcz	53	Ośmiorak w zespole podworskim	86, 150	k. XIX w.
10 7	Mgoszcz	1	Dom tzw. Poniatówka	17/8	lata 30. XX w.
10 9	Mgoszcz	19	Dom tzw. Poniatówka	29/3	lata 30. XX w.
10 8	Mgoszcz	32	Szkoła	73/1	początek XX w.
10 3	Mgoszcz	38	Dom tzw. Poniatówka	75	lata 30. XX w.
10 4	Mgoszcz	40	Dom tzw. Poniatówka	552/1, 552/3	lata 30. XX w.
10 5	Mgoszcz	42	Dom tzw. Poniatówka	547/1	lata 30. XX w.
10 6	Mgoszcz	43	Dom tzw. Poniatówka	551/1	lata 30. XX w.
13 2	Pniewite		Cmentarz ewangelicki		2 poł. XIX w.
12 1	Pniewite		Dwór	207/6	1907 r.
12 2	Pniewite		Spichlerz, stajnia, obora w zespole podworskim	206/4	4 ćw. XIX w.
12 3	Pniewite		Stodoła w zespole podworskim		4 ćw. XIX w.
12 4	Pniewite		Piekarnia w zespole podworskim	207/6	4 ćw. XIX w.
12 5	Pniewite		Kuźnia w zespole podworskim	207/6, 206/4	4 ćw. XIX w.
12 6	Pniewite		Dom mieszkalny pracowników folwarku w zespole podworskim	207/3	4 ćw. XIX w.
12 7	Pniewite	85 a	Dom mieszkalny pracowników folwarku w zespole podworskim	206/4	4 ćw. XIX w.
12 8	Pniewite	85 a	Dom mieszkalny pracowników folwarku w zespole podworskim	206/4	4 ćw. XIX w.
12 9	Pniewite	90	Czworak w zespole podworskim	215/4	4 ćw. XIX w.
13 0	Pniewite	99	Czworak w zespole podworskim	215/5	4 ćw. XIX w.
13 1	Pniewite		Figura Chrystusa w zespole podworskim		po 1925 r.
11 7	Pniewite	13	Dom	36	1 połowa XX w.
11 9	Pniewite		Dom	58	początek XX w.

120	Pniewite	53	Dróżnicówka	183	II ćwierć XX w.
118	Pniewite	71	Dom	59/4, 59/5, 59/6	początek XX w.
137	Strucfoń		Cmentarz ewangelicki		1 poł. XIX w.
133	Strucfoń	2	Budynek mieszkalny	59/10	pocz. XX w.
134	Strucfoń	4	Budynek mieszkalny	48	pocz. XX w.
135	Strucfoń	18	Budynek mieszkalny	3, 2/1	pocz. XX w.
136	Strucfoń	23	Szkoła	10	początek XX w.
138	Tytlewo		Dwór		I poł XIX w, i XIX /XX w.

GMINA PAPOWO BISKUPIE

LP	MIEJSCOWOŚĆ	NR	OBIEKT	NR EWID DZ	DATOWANIE
1	Dubielno		Cmentarz ewangelicki		2. poł. XIX w.
2	Dubielno	73	Dwór	141/7	1936 r.
3	Dubielno	83	Zespół dworca-dom kolejowy	55/1	
4	Dubielno	85	Zespół dworca - dom kolejowy	55/1	
5	Dubielno		Dom tzw. poniatówka	35/2	lata 30. XX wieku.
6	Dubielno		Dom tzw. poniatówka	132/1	lata 30. XX wieku.
7	Dubielno		Dom tzw. poniatówka		lata 30. XX wieku.
8	Dubielno		Dom tzw. poniatówka		lata 30. XX wieku.
9	Dubielno		Dom tzw. poniatówka		lata 30. XX wieku.
10	Fałęcin	11	Dwór		kon. XIX w.
11	Fałęcin		Budynek inwentarski w zespole dworsko-folwarcznym	11/110	pocz. XX w.
12	Fałęcin		Budynek inwentarski w zespole dworsko-folwarcznym	11/94	pocz. XX w.
13	Fałęcin		Budynek inwentarski w zespole dworsko-folwarcznym	11/110	pocz. XX w.
14	Fałęcin		Budynek gospodarczy w zespole dworsko-folwarcznym	11/110	pocz. XX w.
15	Fałęcin		Spichlerz w zespole dworsko-folwarcznym	11/110 KW 13017	kon. XIX w.
16	Fałęcin		Kapliczka	24	1887
17	Firlus	24	Zespół dworca kolejowego - dom kolejowy	17/3	ok. 1900 r.
18	Firlus	23	Zespół dworca kolejowego - dom kolejowy	17/3	ok. 1900 r.
19	Firlus	22	Zespół dworca kolejowego - dom kolejowy	17/3	lata 20.30. XX w.
20	Folgowo		Dom	50/5	pocz. XX w.
21	Folgowo	12	Budynek inwentarski	50/5	pocz. XX w.
22	Jeleniec		Cmentarz rodowy		2. poł. XIX w.
23	Jeleniec		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		kon. XIX w.

24	Jeleniec		Rządcówka w zespole podworskim	92/55	4. ćw. XIX w.
25	Jeleniec		Sześciorak w zespole podworskim	94/18	4. ćw. XIX w.
26	Jeleniec		Szkoła w zespole podworskim	94/20	4. ćw. XIX w.
27	Jeleniec		Kuźnia i wozownia w zespole podworskim	92/28	4. ćw. XIX w.
28	Jeleniec		Obora w zespole podworskim	92/24	4. ćw. XIX w.
29	Jeleniec		Stajnia w zespole podworskim	92/23	4. ćw. XIX w.
30	Jeleniec	56	Czworak w zespole podworskim	94/15	4. ćw. XIX w.
31	Jeleniec	57	Czworak w zespole podworskim	92/58	4. ćw. XIX w.
32	Jeleniec	58	Czworak w zespole podworskim	94/8	4. ćw. XIX w.
33	Jeleniec	59	Czworak w zespole podworskim		
34	Jeleniec	8	Dom tzw. poniatówka	22/6	lata 30. XX w.
35	Jeleniec	16	Dom tzw. poniatówka	73/4	lata 30. XX w.
36	Jeleniec	24	Dom tzw. poniatówka	14	lata 30. XX w.
37	Jeleniec	34	Dom tzw. poniatówka	25/6	lata 30. XX w.
38	Jeleniec	41	Dom	34	2. ćw. XX w.
39	Jeleniec	44	Dom tzw. poniatówka	69/2	lata 30. XX w.
40	Jeleniec		Dom tzw. poniatówka	15/3	lata 30. XX w.
41	Jeleniec		Dom tzw. poniatówka	41	lata 30. XX w.
42	Jeleniec		Dom tzw. poniatówka	27/2	lata 30. XX w.
43	Jeleniec		Dom tzw. poniatówka	70/3	lata 30. XX w.
44	Kucborek		Park dworski	34/1	XIX w.
45	Kucborek	2	Dworek	34/1	1908 r.
46	Młyńsk		Park dworski		XIX w.
47	Niemczyk	9	Pałac	41/1	ok. 1880r.
48	Niemczyk		Szkoła	7/1 KW 20564	ok. 1910 r., przebudowa lata 60. XX w.
49	Nowy Dwór (Królewski)	13	Dom/ Pałacyk	49/1	ok. 1875 r.
50	Nowy Dwór (Królewski)		Budynek inwentarski	34	1. poł. XX w.
51	Papowo Biskupie		Cmentarz parafialny		kon. XIX w.
52	Papowo Biskupie		Cmentarz przykościelny		XIII w., 1. poł. XIX w.
53	Papowo Biskupie		Park dworsko-zamkowy	171, 173, 174, 175	XIX w.
54	Papowo Biskupie	3	Dom zarządcy domeny	175	kon. XIX w., przebudowany 1913 r.
55	Papowo Biskupie	4	Dom	115/5, 115/6, 115/7, 115/8	XIX/XX w., przebudowany w 2. poł. XX w.
56	Papowo Biskupie	8	Młyn z budynkiem gospodarczym i mieszkalnym	118/1, 119	kon. XIX w.
57	Papowo Biskupie	14	Plebania	130/3 KW 22576	1911 r.
58	Papowo Biskupie	37	Czworak z budynkiem gospodarczym	35/2	ok. 1900 r.
59	Papowo Biskupie	44	Czworak	92/8, 92/9, 92/10	pocz. XX w.
60	Papowo Biskupie	45	Dom	135	pocz. XX w.
61	Papowo Biskupie		Spichlerz	99/3	kon. XIX w.
62	Papowo Biskupie	13 2	Budynek inwentarski	130/3	ok.. 1900 r.
63	Papowo Biskupie		Dom katolicki	131	pocz. XX w.

64	Papowo Biskupie		Dom	87	pocz. XX w.
65	Papowo Biskupie		Kapliczka	192	lata 30-te XX w.
66	Staw	16	Dwór	14/9	ok. 1870 r.
67	Staw		Park dworski		XIX w.
68	Staw		Budynek inwentarski	14/15	1. poł. XX w.
69	Staw		Budynek inwentarski	14/15	1. poł. XX w.
70	Staw	1	Dom	7/2	1. poł. XX w.
71	Staw	1	Obora	7/2	pocz. XX w.
72	Staw		Szkoła	1/3	1. poł. XX w.
73	Storlus		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		1. ćw. XIX w.
74	Storlus	10	Pałac z oficyną	116	1. ćw. XIX w. i kon. XX w.
75	Storlus		Kuźnia w zespole podworskim	20/3	1891 r.
76	Storlus		Chlewnia w zespole podworskim	110	4. ćw. XIX w.
77	Storlus		Stelmacharnia w zespole podworskim	110	kon. XIX w.
78	Storlus		Budynek gospodarczy w zespole podworskim	117	pocz. XX w.
79	Storlus	2	Sześciorak w zespole podworskim	53	kon. XIX w.
80	Storlus	5	Czworak w zespole podworskim	54	kon. XIX w.
81	Storlus	7	Czworak w zespole podworskim	54	kon. XIX w.
82	Storlus		Obora		
83	Storlus		Obora (przebudowana)		
84	Storlus		Trafostacja		
85	Wrocławki	1	Dwór	5/9	2. poł. XVIII w.
86	Wrocławki		Spichlerz w zespole dworsko-parkowym	5/17	kon. XIX w.
87	Wrocławki		Spichlerz w zespole dworsko-parkowym	5/17	1938 r.
88	Wrocławki		Obora w zespole dworsko-parkowym	5/17	2 poł. XIX w.
89	Wrocławki		Zespół dworca kolejowego - nastawnia	137/4	ok. 1882 r.
90	Wrocławki		Zespół dworca kolejowego - strażnica kolejowa	197 KW 10392	ok. 1900 r.
91	Wrocławki	78	Zespół dworca kolejowego - dom kolejowy	137/6	ok. 1900 r.
92	Zegartowice		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		XIX w.
93	Zegartowice	1	Pałac	204/16	ok. 1890
94	Zegartowice		Rządcówka w zespole podworskim	150	XIX / XX w.
95	Zegartowice		Stajnia (ob. obora) w zespole podworskim	204/18	1878-99 r.
96	Zegartowice		Obora (ob. owczarnia) w zespole podworskim	204/23	1887 r.
97	Zegartowice		Spichlerz (ob. magazyn) w zespole podworskim	204/20, 204/21	XIX / XX w.
98	Zegartowice		Ośmiorak w zespole podworskim	94	XIX / XX w.
99	Zegartowice		Ośmiorak w zespole podworskim	94	XIX / XX w.
100	Zegartowice		Ośmiorak w zespole podworskim	94	XIX / XX w.
101	Zegartowice		Budynek gospodarczy, magazyn w zespole podworskim	204/18	XIX / XX w.
102	Zegartowice		Stodoła w zespole podworskim	204/23	

10 3	Zegartowice		Kapliczka w zespole podworskim	62	pocz. XX w.
10 4	Żygląd		Park dworski		kon. XIX w.
10 5	Żygląd		Cielętnik		
10 6	Żygląd		Dom	109	XIX/XX w.
10 7	Żygląd		Kapliczka	55	lata 30-te XX w.

GMINA STOLNO

L P	MIEJSKO WOŚĆ	NR	OBIEKT - FUNKCJA PIERWOTNA	NR EWID	DATOWAN IE
1	Cepno	8	Dworzec kolejowy	13	ok. 1883 r.
2	Cepno		Spichlerz zbożowy w zespole podworskim	38/15	1920 r.
3	Cepno		Obora w zespole podworskim	38/15	1920 r.; przebud. l. 70. XX w.
4	Cepno		Magazyn środków chemicznych w zespole podworskim	38/15	1880 r.
5	Cepno		Rządówka w zespole podworskim	38/15	1890r.
6	Cepno	2	Dom mieszkalny w zespole podworskim	84	1880 r.
7	Cepno	4	Dom mieszkalny w zespole podworskim	92	1890 r.
8	Cepno	7	Dom mieszkalny w zespole podworskim	97, 98	1890 r.
9	Cepno	5	Dom mieszkalny w zespole podworskim	12/1	1870 r.
10	Gorzuchowo	12	Dwór w zespole podworskim		ok. 1880 r.
11	Gorzuchowo		Rządówka w zespole podworskim		k. XIX w.
12	Gorzuchowo		Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1939 r.
13	Gorzuchowo		Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1940 r.
14	Gorzuchowo	22	Dworzec kolejowy w zespole stacji PKP	113	lata 30-te XX w.
15	Gorzuchowo	15	Budynek mieszkalny w zespole stacji PKP	113	k. XIX w.
16	Gorzuchowo	15	Budynek gospodarczy	113	k. XIX w.
17	Gorzuchowo	16 A	Budynek mieszkalny w zespole stacji PKP	113	k. XIX w.
18	Gorzuchowo	16 A	Budynek gospodarczy	113	k. XIX w.
19	Gorzuchowo	20	Budynek mieszkalny w zespole stacji PKP	113	k. XIX w.
20	Gorzuchowo	21	Budynek mieszkalny w zespole stacji PKP	113	k. XIX w.
21	Gorzuchowo	28	Budynek mieszkalny	41	k. XIX w.
22	Grubno	17	Dom TZW. Poniatówka	13/1	lata 30. XX w.
23	Grubno		Założenie przestrzenne zespołu pałacowego		k. XIX w.
24	Grubno		Pałac	100/23	k. XIX w.
25	Grubno		Kuźnia i magazyn w zespole podworskim	100/30	1880 r.
26	Grubno		Spichlerz zbożowy w zespole podworskim	100/30	1900 r.
27	Grubno	39	Oficyna pałacowa w zespole podworskim	100/27	k. XIX w.
28	Grubno	55	Dom mieszkalny w zespole podworskim	127/10	1890 r.
29	Kłęczkowo		Dwór w zespole podworskim	11/4	XVIII w.
30	Kobyły		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		1 ćw. XIX w.
31	Kobyły		Dwór w zespole podworskim	3/17	1870 r.
32	Kobyły	9	Oficyna dworska w zespole podworskim	3/17	1880 r.
33	Kobyły		Spichlerz, stajnia i chlewnia w zespole podworskim	3/17	1884 r.
34	Kobyły		Owczarnia w zespole podworskim	3/17	1884 r.

35	Kobyły		Stacja transformatorowa	3/17	1884 r.
36	Kobyły		Garaż	3/17	
37	Kobyły	3	Dom mieszkalny w zespole podworskim	7/20, 7/21, 7/22	1910 r.
38	Kobyły	8	Dom mieszkalny w zespole podworskim	7/16, 7/17	1920 r.
39	Kobyły	7	Dom mieszkalny w zespole podworskim	7/16	1920 r.
40	Kobyły	6	Dom mieszkalny w zespole podworskim	7/15	1887 r.
41	Kobyły		Budynek gospodarczy w zespole podworskim	3/17	k. XIX w
42	Ludwikowo		Owczarnia w zespole podworskim	49	pocz. XX w
43	Ludwikowo		Stodoła w zespole podworskim	49	1900 r.
44	Ludwikowo		Stodoła polna w zespole podworskim	49	pocz. XX w
45	Łyniec	19	Dwór w zespole podworskim	36/21	1879 r.
46	Łyniec		Stodoła w zespole podworskim	36/20	1899 r.
47	Łyniec		Obora w zespole podworskim	36/20	1890 r.
48	Łyniec	17	Dom mieszkalny w zespole podworskim	36/19	1880 r.
49	Małe Czyste	42	Dom	463	koniec XIX w., przebudowa ny
50	Małe Czyste	42	Inwentarski	463	1909 r.
51	Małe Czyste	35	Dom	291	koniec XIX w.
52	Małe Czyste	8	Dom	67/10	koniec XIX w.
53	Małe Czyste	46	Dom	540	koniec XIX w.
54	Małe Czyste	23	Dom	243	XIX w.
55	Małe Czyste	12	Inwentarski	217	przełom XIX./XX w.
56	Małe Czyste	12	Dom	217	przełom XIX/XX w.
57	Małe Czyste	29	Dom	280/7	2 poł. XIX w., przebudowa ny
58	Małe Czyste	33	Szkoła	394/1	początek XX w.
59	Małe Czyste	1	Dom	501-1	XIX w., przebudowa ny
60	Małe Czyste	45	Dom	539	początek XX w.
61	Małe Czyste	10	Gospodarczy	551	2 poł. XIX w.
62	Małe Czyste	10	Dom przy plebanii	551	przełom XIX/XX w.
63	Małe Czyste		Dom	567	XIX w.
64	Małe Czyste	8	Dom	554	1 po. XIX w.
65	Małe Czyste	3	Dom	507/1	XIX w.
66	Małe Czyste	7	Dom	553	1 poł. XIX w.
67	Małe Czyste	4,4 A	Dom	547/1, 548/1	k. XIX w., przebudowa ny
68	Małe Czyste	10	Plebania	551	2 poł. XIX w.

69	Małe Czyste		Cmentarz ewangelicki		poł. XIX w.
70	Małe Czyste		Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1939 r.
71	Małe Czyste		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 9 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	183	1944 r.
72	Małe Czyste		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 10 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	183	1944 r.
73	Małe Czyste		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 11 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	228	1944 r.
74	Małe Czyste		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 12 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	229	1944 r.
75	Nałęcz		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 17 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	489/4	1944 r.
76	Nałęcz		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 18 schron bierny typ 668	489/4	1944 r.
77	Nałęcz		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 19 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	489/4	1944 r.
78	Obory	5	Dom	37	przełom XIX/XX w.
79	Obory	7	Dom wraz z budynkiem inwentarskim	26/5	początek XX w.
80	Obory	8	Dom	71/2	początek XX w.
81	Obory	13	Budynek mieszkalny z gospodarczym	118/4	pocz. XX w.
82	Obory	17	Kuźnia	53/2	1 poł. XIX w., przebudowany;
83	Obory	17	Budynek mieszkalny	53	pocz. XX w.
84	Obory	19	Szkoła	59/2	początek XX w.
85	Obory	19	Budynek gospodarczy przy dawnej szkole	59/3	początek XX w.
86	Obory	21	Mieszkalno-Inwentarski	54/2	k. XIX w., przebudowany
87	Obory	23	Dom	69	koniec XIX w.
88	Obory	24	Dom	56	początek XX w.
89	Obory	24	Budynek inwentarski	56	koniec XIX w.
90	Obory	25	Dom	45/1	pocz. XX w.
91	Obory	26	Budynek mieszkalny	44	pocz. XX w.
92	Obory	27	Dom	121/1	1 poł. XX w.
93	Obory	31	Dom	66/2	1 ćw. XX w.
94	Obory	32	Dom	65/4	początek XX w.
95	Obory	33	Dom	50/1	1908 r.
96	Obory		Budynek gospodarczy	68	1 poł. XX w.,

					przebudowa ny
97	Obory	34	Budynek mieszkalny	66/6	pocz. XX w.
98	Obory	37	Dom	78/19	początek XX w.
99	Obory		Budynek świetlicy	68	pocz. XX w.
10 0	Paparzyn		Park dworski		XIX w.
10 1	Paparzyn		Gorzelnia - Młyn	231/2	3 ćw. XIX w.
10 2	Paparzyn	17	Dom w zespole gorzelni	233	3 ćw. XIX w.
10 3	Paparzyn	17	Dom w zespole gorzelni	233	3 ćw. XIX w.
10 4	Paparzyn		Cmentarz rodowy		k. XIX w.
10 5	Paparzyn		Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1964 r.
10 6	Pilewice		Park dworski		XIX w.
10 7	Robakowo	1	Dom	137	lata 20. XX w.
10 8	Robakowo	2	Budynek mieszkalny	138	przeł. XIX/XX w.
10 9	Robakowo	11	Budynek mieszkalny	147	pocz. XX w.
11 0	Robakowo	14	Dom	199	pocz. XX w.
11 1	Robakowo	17	Budynek mieszkalny	120	pocz. XX w.
11 2	Robakowo	18	Budynek mieszkalny	120	pocz. XX w.
11 3	Robakowo	9	Budynek gospodarczy przy szkole	69/3	pocz. XX w.
11 4	Robakowo	9	Szkoła	69/3	pocz. XX w.
11 5	Robakowo	4	Dom	141	pocz. XX w.
11 6	Robakowo	32	Dom	120	pocz. XX w.
11 7	Robakowo	32	Budynek mieszkalny z częścią inwentarską	219	pocz. XX w.
11 8	Robakowo	31	Dom	218/1	1 poł. XX w.
11 9	Robakowo	16	Dom wraz z częścią inwentarską	207	pocz. XX w.
12 0	Robakowo	10	Dom	146	pocz. XX w.
12 1	Robakowo	28	Dom	131/2	pocz. XX w.
12 2	Robakowo	20	Dom	209	pocz. XX w.
12 3	Robakowo	41	Budynek mieszkalny	159	pocz. XX w.
12 4	Robakowo		Park dworski		XIX w.

12 5	Robakowo	51	Dwór w zespole podworskim		2 ćw. XIX w
12 6	Rybiec		Park dworski		1 poł. XIX w.
12 7	Rybiec	12	Pałac w zespole podworskim	35/42	ok. 1880 r.
12 8	Rybiec		Obora i cielećnik w zespole podworskim	35/41	XIX / XX w.
12 9	Rybiec		Owczarnia w zespole podworskim	33/3	1 dek. XX w
13 0	Rybiec	50 c	Dom mieszkalny	33/7	pocz. XX w.
13 1	Rybiec	14	Dom mieszkalny w zespole podworskim	27/6	XIX/XX w
13 2	Rybiec	15	Dom mieszkalny w zespole podworskim	26	XIX /XX w.
13 3	Rybiec	16	Dom mieszkalny w zespole podworskim	25	XIX /XX w
13 4	Rybiec	17	Dom mieszkalny w zespole podworskim	56/4, 57/1	XIX /XX w
13 5	Rybiec	13	Dom mieszkalny w zespole podworskim	58	XIX /XX w.
13 6	Rybiec		Budynek gospodarczy w zespole podworskim	60/3	pocz. XX w.
13 7	Rybiec	11	Dom mieszkalny w zespole podworskim	32/3	XIX /XX w.
13 8	Rybiec	10	Dom mieszkalny w zespole podworskim	32/1	XIX /XX w.
13 9	Rybiec		Kapliczka w zespole podworskim		pocz. XX w.
14 0	Rybiec		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 24 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	100/3	1944 r.
14 1	Rybiec		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 25 schron bierny typ 668	100/3	1944 r.
14 2	Rybiec		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 26 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	100/3	1944 r.
14 3	Sarnowo		Budynek mieszkalny	77/1	pocz. XX w.
14 4	Sarnowo	4	Budynek mieszkalny	84	przeł. XIX/XX w.
14 5	Sarnowo	6	Dom wraz z budynkiem inwentarskim	89	koniec XIX w.
14 6	Sarnowo	7	Budynek mieszkalny z gospodarczym	98/2	pocz. XX w.
14 7	Sarnowo	10	Budynek mieszkalny z gospodarczym	101/2	pocz. XX w.
14 8	Sarnowo	12	Budynek mieszkalny	69	1912 r.
14 9	Sarnowo	13	Budynek mieszkalny z gospodarczym	105/1	pocz. XX w.
15 0	Sarnowo	15	Budynek mieszkalny	105/1	pocz. XX w.
15 1	Sarnowo	17	Szkoła	41	XIX/XX w.

15 2	Sarnowo	17	Budynek gospodarczy przy szkole	41	przełom XIX/XX w.
15 3	Sarnowo	24	Budynek mieszkalny	121	pocz. XX w.
15 4	Sarnowo	26	Dom	44	pocz. XX w.
15 5	Sarnowo	25	Plebania	123	2 poł. XIX w.
15 6	Sarnowo	21	Młyn	141	2 poł. XIX w.
15 7	Sarnowo		Cmentarz przykościelny		XIX w.
15 8	Stolno	22	Zespół dworca kolejowego - kuźnia	71/11 KW 22203	ok. 1900 r.
15 9	Stolno	22	Zespół dworca kolejowego - Magazyn	71/11	ok. 1912 r.
16 0	Stolno	3	Zespół dworca kolejowego - Dom kolejowy	71/5	przeł. XIX/XX w.
16 1	Stolno	22	Zespół dworca kolejowego - Dom kolejowy	71/11 KW 22203	ok. 1900 r.
16 2	Stolno	22	Zespół dworca kolejowego - Budynek dworca	71/11 KW 22203	1883 r., rozbudowa ny 1912 r.
16 3	Stolno	24	Budynek mieszkalny	76/5	przeł. XIX/XX w.
16 4	Stolno	4	Mleczarnia	124/7 KW 16263	pocz. XX w., przebudowa ny
16 5	Stolno		Park dworski		XIX w.
16 6	Stolno		Spichlerz w zespole podworskim	146/16	k. XIX w.
16 7	Stolno		Chlewnia w zespole podworskim	146/16	k. XIX w.
16 8	Stolno		Chlewnia, ob.. Budynek mieszkalny w zespole podworskim	146/11	k. XIX w.
16 9	Stolno	73	Dom mieszkalny w zespole podworskim	186/1	k. XIX w.
17 0	Stolno	76	Dom mieszkalny w zespole podworskim	156/1	k. XIX w.
17 1	Stolno	77	Dom mieszkalny w zespole podworskim	156/1	k. XIX w.
17 2	Stolno		Budynek gospodarczy w zespole podworskim		k. XIX w.
17 3	Stolno	75	Dom mieszkalny w zespole podworskim	156/7	k. XIX w.
17 4	Stolno		Budynek gospodarczy w zespole podworskim	156/7	k. XIX w.
17 5	Stolno		Cmentarz rodowy		k. XIX w.
17 6	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 13 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	72/2	1944 r.
17 7	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 14 schron typ RINGSTAND RS 69	234/3	1944 r.

17 8	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 15 schron bierny typ 668	234/3	1944 r.
17 9	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 16 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	234/3	1944 r.
18 0	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 20 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	169	1944 r.
18 1	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 21 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	169	1944 r.
18 2	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 22 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	160/1	1944 r.
18 3	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 23 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	159/5	1944 r.
18 4	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 27 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	64/2	1944 r.
18 5	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 28 schron bierny typ 668	113	1944 r.
18 6	Stolno		Twierdza Chełmno - zespół fortyfikacji polowych z 1944 roku - obiekt nr 29 schron typ RINGSTAND RS 58C "Tobruk"	63/2	1944 r.
18 7	Trzebiełuch		Park dworski		XIX w.
18 8	Trzebiełuch		Cmentarz ewangelicki		pocz. XX w.
18 9	Trzebiełuch	25	Dwór	10/6	XVIII/XIX w.
19 0	Trzebiełuch	14	Dom	94	początek XX w.
19 1	Trzebiełuch	24	Budynek gospodarczy w zagrodzie	18/3	przeł. XIX/XX w.
19 2	Trzebiełuch	25	Budynek mieszkalny drewniany z werandą	10/6	2 poł. XX w.
19 3	Trzebiełuch		Budynek gospodarczy w zagrodzie	10/8	przeł. XIX/XX w.
19 4	Trzebiełuch-Zalesie	21	Dom	65/4	koniec XIX w.
19 5	Trzebiełuch-Zalesie	18	Dwór	77/3	początek XIX w.
19 6	Wabcz		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		poł. XIX w.
19 7	Wabcz		Dwór w zespole podworskim	87/16	poł. XIX w.
19 8	Wabcz		Oficyna dworska w zespole podworskim	87/16	pocz. XX w.
19 9	Wabcz		Oficyna dworska w zespole podworskim	87/16	pocz. XX w.
20 0	Wabcz	14	Dom	42/1	początek XIX w.
20 1	Wabcz	15	Organistówka	38	4 ćw. XIX w.
20 20	Wabcz	60	Stajnia w zespole podworskim	87/28	1900 r.

2					
20					
3	Wabcz		Stodoła w zespole podworskim	87/28	1889 r.
20					
4	Wabcz		Spichlerz zbożowy w zespole podworskim	87/26	1889 r.
20					
5	Wabcz		Gorzelnia, karczma, sklep w zespole podworskim	87/28	3 ćw. XIX w.
20					
6	Wabcz	60	Gorzelnia w zespole podworskim	87/28	1909 r.
20					
7	Wabcz	63	Dom mieszkalny w zespole podworskim		1890 r.
20	Wabcz		Kuźnia w zespole podworskim	87/28	1900 r., przebud. L. 70 - te XX w.
20	Wabcz		Obora w zespole podworskim	87/26	1889 r., przebud. W l. 70 tych XX w.
21					
0	Wabcz		Obora II w zespole podworskim	87/28	1889 r.
21					
1	Wabcz		Dom mieszkalny i stołówka w zespole podworskim	87/25	1899 r.
21					
2	Wabcz	60	Stajnia, ob. magazyn w zespole podworskim	87/28	ok. 1900 r.
21					
3	Wabcz	78	Obora robotników folwarcznych w zespole podworskim		1900 r.
21					
4	Wabcz	60	Ogrodzenie w zespole podworskim	87/28	przeł. XIX/XX w.
21					
5	Wabcz	60	Brama secesyjna w zespole dworsko-folwarcznym	87/28	pocz. XX w.
21					
6	Wabcz	61	Budynek mieszkalny w zespole podworskim	87/25	przeł. XIX/XX w.
21					
7	Wabcz	65	Budynek mieszkalny w zespole podworskim	87/15	k. XIX w.
21					
8	Wabcz	78	Budynek mieszkalny w zespole podworskim	87/15	k. XIX w.
21					
9	Wabcz		Figura na kolumnie	80/1	2 poł. XIX w.
22					
0	Wabcz	57	Dawna szkoła		pocz. XX w.
22					
1	Wabcz		Cmentarz parafialny		k. XIX w.
22					
2	Wabcz		Kaplica cmentarna rodziny Slaskich	20/1	2 poł. XIX w.
22					
3	Wabcz		Cmentarz przykościelny		pocz. XIX w.
22					
4	Wabcz Kolonia	1	Dom TZW. Poniatówka	4/8	lata 30. XX w.
22					
5	Wichorze		Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		XIX w.
22					
6	Wichorze	6 (4?)	Dom mieszkalny w zespole podworskim	41	1 dek. XX w.
22					
7	Wichorze	10 (9?)	Dom mieszkalny w zespole podworskim	43	1910 r.
22					
8	Wichorze		Wozownia i stelmacharnia w zespole podworskim	106	k. XIX w.

8					
22					
9	Wichorze		Kuźnia w zespole podworskim	106	1890 r.
23	Wichorze	20	Dom ogrodnika w zespole podworskim	106	k. XIX w; przebud. W l. 70 te XX w.
23	Wichorze	1	Dom mieszkalny w zespole podworskim	34/35	1880 r.
23	Wichorze	2	Dom mieszkalny w zespole podworskim	36/37	1890 r.
23	Wichorze	7 (6)	Dom mieszkalny w zespole podworskim	42	pocz. XX w.
23	Wichorze		Budynek gospodarczy w zespole podworskim	42	k. XIX w.
23	Wichorze	15	Dom mieszkalny w zespole podworskim	45	pocz. XX w.
23	Wichorze	16	Dom mieszkalny w zespole podworskim	46	pocz. XX w.
23	Wichorze	17	Dom mieszkalny w zespole podworskim	47	pocz. XX w
23	Wichorze		Cmentarz rodowy		2 ćw. XIX w.
23	Wichorze		Cmentarz ewangelicki		pocz. XX w.
24	Wielkie Czyste	10	Ogrodzenie kościoła parafialnego	551	przeł. XIX/XX w.
24	Wielkie Czyste	8	Dom		I poł. XIX w.
24	Wielkie Czyste		Cmentarz parafialny		pocz. XX w.
24	Wielkie Czyste		Cmentarz przykościelny		XIV w.
24	Wielkie Czyste		Cmentarz choleryczny		k. XIX w.
24	Zakrzewo	10	Dom	92/2	koniec XIX w.
24	Zalesie	19	Park dworski	77/3	XIX w.

GMINA UNISŁAW

L P	MIEJSCOWO ŚĆ	ULICA	NR	OBIEKT - funkcja pierwotna	NR EW	DATOWAN IE
1	Błota			Cmentarz mennonicki		poł. XIX w.
2	Błoto			Szkoła	139	pocz. XX w.
3	Bruki I		43	Dom wraz z budynkiem gospodarczym	245	XIX/XX w.
4	Bruki I			Mleczarnia	73/6	pocz. XX w.
5	Bruki I			Szkoła	78	pocz. XX w.
6	Bruki Kokocka			Cmentarz mennonicki		I poł. XIX w.
7	Bruki Kokocka			Szkoła	5	pocz. XIX w.
8	Bruki Unisławskie			Cmentarz mennonicki		I poł. XIX w.
9	Bruki Unisławskie			Cmentarz ewangelicki		pocz. XX w.

10	Głazewo		18	Park dworski	5,8	2. poł. XIX w.
11	Głazewo		12	Dwór	5	1. poł. XIX w.
12	Głazewo		12	Oficyna dworu	8	po poł. XIX w.
13	Głazewo		12	Budynek gospodarczy	8	2. poł. XIX w.
14	Głazewo			Dom	44	kon. XIX w.
15	Głazewo		5	Dom (ob. budynek gospodarczy)	85	XIX w.
16	Głazewo		16 (22)	Dom	35/5	2. ćw. XX w.
17	Głazewo		17	Dom	92	pocz. XX w.
18	Głazewo		19	Dom	97	pocz. XX w.
19	Głazewo			Przepust wodny na linii kolejowej Toruń-Uniśław	46	ok. 1900 r.
20	Gołoty			Dwór	47	XIX/XX w.
21	Gołoty		14	Park dworski	47	kon. XIX w.
22	Grzybno			Cmentarz przykościelny		poł. XIX w.
23	Grzybno			Dwór	237/34	ok. 1880 r.
24	Grzybno		67	Budynek gospodarczy przy dworze	237/64	1869 r. (przebud.)
25	Grzybno		85	Park dworski	237/28, 237/29, 237/30, 237/31, 237/32, 237/33, 237/34	XIX w.
26	Grzybno			Dom zarządcy domeny (ob. szkoła)	110	pocz. XX w.
27	Grzybno		71	Park przy domu zarządcy domeny	110	XIX w.
28	Grzybno		46	Dom (organistówka)	234	pocz. XX w.
29	Grzybno		46	Budynek gospodarczy przy organistówce	234	pocz. XX w.
30	Grzybno		46	Stodoła przy organistówce	234	pocz. XX w.
31	Grzybno		61	Dom	107/5, 107/4	pocz. XX w.
32	Grzybno		143	Plebania	157/1	po poł. XIX w.
33	Grzybno			Strażnica drogowa na linii Uniśław - Chełmża	130/2	kon. XIX w.
34	Grzybno			Strażnica drogowa II na linii Uniśław - Chełmża	189/1	kon. XIX w.
35	Kokocko		15	Dawna karczma	314/1	kon. XIX w.
36	Kokocko			Poczta	498/3	pocz. XX w.
37	Kokocko			Szkoła	330	pocz. XX w.
38	Kokocko		59	Dom	335/3	XIX w.
39	Kokocko		94	Dom	295/5	XIX w.
40	Kokocko			Obora i stajnia	163/1	kon. XIX w.
41	Kokocko			Obora i stajnia	106/1	1897 r.
42	Kokocko			Mleczarnia	382/1	pocz. XX w.

43	Kokocko			Dom	362/2	kon. XIX w.
44	Raciniewo			Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		XIX w.
45	Raciniewo			Dwór w zespole podworskim	966/11	ok. 1850 r.
46	Raciniewo			Pozostałości ogrodzenia zespołu dworskiego	966/12	kon. XIX w.
47	Raciniewo			Stodoła w zespole podworskim(3)	966/13	1883 r.
48	Raciniewo			Chlewnia w zespole podworskim (6)	966/14	1939 r.
49	Raciniewo			Obora w zespole podworskim (7)	966/15	1880 r.
50	Raciniewo			Kuźnia w zespole podworskim (8)	966/16	kon. XIX w.
51	Raciniewo			Budynek gospodarczy w zespole podworskim (9)	966/17	kon. XIX w.
52	Raciniewo			Obora w zespole podworskim (10)	966/18	1880 r.
53	Raciniewo			Budynek inwentarski w zespole podworskim (12)	966/19	kon. XIX w.
54	Raciniewo			Gorzelnia w zespole podworskim (13)	966/20	1902 r.
55	Raciniewo			Obora w zespole podworskim(15)	966/21	1881 r.
56	Raciniewo			Obora w zespole podworskim (16)	966/22	1881 r.
57	Raciniewo			Stajnia w zespole podworskim(17)	966/23	1927 r.
58	Raciniewo			Dom mieszkalny w zespole podworskim (18)	966/24	kon. XIX w.
59	Raciniewo			Budynek gospodarczy w zespole podworskim (19)	966/25	kon. XIX w.
60	Raciniewo			Wieża obserwacyjna w zespole podworskim (20)	966/26	1898-1902 r.
61	Raciniewo			Stodoła drewniana w zespole podworskim (21)	966/27	kon. XIX w.
62	Raciniewo			Piwnica ziemna w zespole podworskim (22)	966/28	kon. XIX w.
63	Raciniewo			Dom mieszkalny w zespole podworskim (26)	877/14	kon. XIX w.
64	Raciniewo			Budynek gospodarczy w zespole podworskim (27)	877/14	kon. XIX w.
65	Raciniewo		22	Dom mieszkalny w zespole podworskim (28)	877/14	kon. XIX w.
66	Raciniewo		20	Dom mieszkalny w zespole podworskim	877/14	kon. XIX w.

				(29)		
67	Raciniewo		19	Dom mieszkalny w zespole podworskim (30)	877/14	kon. XIX w.
68	Raciniewo		18	Dom mieszkalny w zespole podworskim (31)	877/14	kon. XIX w.
69	Raciniewo		17	Dom mieszkalny w zespole podworskim (32)	877/14	kon. XIX w.
70	Raciniewo		16	Dom mieszkalny w zespole podworskim (33)	877/14	kon. XIX w.
71	Raciniewo			Dom mieszkalny w zespole podworskim (34)	854/6	kon. XIX w.
72	Raciniewo		10	Stacja kolejowa, ob. budynek mieszkalny	853/4	ok.. 1900 r.
73	Raciniewo		12	Kolejowa strażnica drogowa, ob.. Budynek mieszkalny	853/1	ok.. 1900 r.
74	Raciniewo	Bydgoska	2	Kolejowa strażnica drogowa wraz z ziemianką	864/2	ok. 1900 r.
75	Raciniewo			Dom kolejowy	865/7	I. 30. XX w.
76	Raciniewo			Cmentarz miejsce pamięci narodowej		1939 r.
77	Stablewice			Założenie przestrzenne zespołu podworskiego		poł. XIX w.
78	Stablewice			Dwór w zespole podworskim	29/24	1842 r, rozbud. XIX/XX w.
79	Stablewice		2	Oficina dworska w zespole podworskim (8)	29/24	kon. XIX w. ?
80	Stablewice			Stodoła w zespole podworskim (2)	29/24	1886 r.
81	Stablewice			Stodoła w zespole podworskim (3)	29/24	kon. XIX w. ?
82	Stablewice			Kuźnia i stelmacharnia w zespole podworskim (4)	29/24	kon. XIX w. ?
83	Stablewice			Stodoła w zespole podworskim (5)	29/24	1928 r.
84	Stablewice			Obora w zespole podworskim (6)	29/24	kon. XIX w, przebud. I. 70 XX w.
85	Stablewice			Stajnia i magazyn w zespole podworskim (7)	29/24	kon. XIX w. ?
86	Stablewice			Budynek gospodarczy w zespole podworskim (9)	29/24	kon. XIX w.
87	Stablewice			Spichlerz zbożowy w zespole podworskim (10)	29/24	kon. XIX w.
88	Stablewice		9	Dom mieszkalny w zespole podworskim (22)	29/4	kon. XIX w.

89	Stablewice		10	Dom mieszkalny w zespole podworskim (23)	29/4	kon. XIX w.
90	Stablewice		11	Dom mieszkalny w zespole podworskim (24)	29/4	kon. XIX w.
91	Stablewice		12	Dom mieszkalny w zespole podworskim (25)	29/4	kon. XIX w.
92	Stablewice		5	Dom mieszkalny w zespole podworskim (26)		kon. XIX w.
93	Stablewice		7	Dom mieszkalny w zespole podworskim (13)		kon. XIX w.
94	Unisław			Cmentarz parafialny stary		XV w., XIX w.
95	Unisław			Cmentarz parafialny nowy		1945 r.
96	Unisław			Cmentarz ewangelicki		poł. XIX w.
97	Unisław			Park dworski		poł. XIX w.
98	Unisław	Chelmińska	1	Portiernia w zespole cukrowni	842/4	pocz. XX w.
99	Unisław	Chelmińska	1	Budynek w zespole cukrowni	842/1	pocz. XX w.
100	Unisław	Chelmińska	4	Budynek przemysłowy w zespole cukrowni, ob. mieszkalny	197/4	1911 r.
101		Chelmińska	37	Młyn, ob.. budynek handlowy	132/1	1948 r.
102	Unisław	Chelmińska	41	Dom	125/1	poł. XIX w.
103	Unisław	Chelmińska		Dom	126	XIX/XX w., przebudowany
104	Unisław	Chelmińska		Dom	114	XIX/XX w.
105		Chelmińska	46	Kapliczka z ogrodzeniem	1145/1	ok.. 1900 r.
106	Unisław	Chelmińska	68	Budynek mieszkalny	573/2, 573/3, 573/4,	XIX/XX w.
107	Unisław	Chelmińska	73	Budynek mieszkalny	38/11	pocz. XX w.
108	Unisław	Chelmińska	75	Budynek mieszkalny	38/10	XIX/XX w.
109	Unisław	Chelmińska		Dom	659/10	pocz. XX w.
110	Unisław	Dworcowa	4	Dworzec wraz z magazynem ekspedycji towarowej	314/9	dworzec 1912 r, magazyn ok. 1902 r., przebudowa l. 30. XX w.
111	Unisław	Dworcowa	5	Budynki należące do zespołu dworca	314/7	ok. 1900 r.

				kolejowego		
11 2	Unisław	Dworcowa		Magazyn kolejowy	314/9	ok. 1900 r.
11 3	Unisław	Dworcowa	6	Dom wielorodzinny	313/13	1. poł. XX w.
11 4	Unisław	Dworcowa	6	Budynek inwentarsko-gospodarczy	313/13	1. poł. XX w.
11 5	Unisław	Dworcowa	8	Dom	313/14	1. poł. XX w.
11 6	Unisław	Dworcowa	8	Budynek inwentarsko-gospodarczy	313/14	1. poł. XX w.
11 7	Unisław	Dworcowa		Wodociągowa kolejowa wieża ciśnień	314/9	1910 r.
11 8	Unisław	Dworcowa/Chełmińska		Szkoła (mieszkania pracowników poczty?)	175	kon. XX w.
11 9	Unisław	Głazewska		Dróżnicówka	314/3	XIX/XX w.
12 0	Unisław	Grudziądzka		Dom	417/12	pocz. XX w.
12 1	Unisław	Lipowa	9	Dom	560/5	ok. 1913 r.
12 2	Unisław	Lipowa	18	Dom, ob. budynek handlowy	557/8	1913-1914 r.
12 3	Unisław	Lipowa	18	Budynek gospodarczy, ob. budynek handlowy	557/5	1914 r.
12 4	Unisław	Lipowa	19	Dom	744	1914 r.
12 5	Unisław	Lipowa	24	Dom	556/10	1. poł. XX w.
12 6	Unisław	Lipowa	26	Dom	555	1939 r.
12 7	Unisław	Lipowa	26	Budynek gospodarczy	555	1939 r.
12 8	Unisław	Lipowa	28	Dom	554	1930 r.
12 9	Unisław	Lipowa	29	Dom	741/4	1913-1914 r.
13 0	Unisław	Lipowa	45	Dom	614	pocz. XX w.
13 1	Unisław	Lipowa	47	Dom	609/2	pocz. XX w.
13 2	Unisław	Lipowa	48	Dom	542	1914 r.
13 3	Unisław	Lipowa	49	Kamienica	748/4	1930 r.
13 4	Unisław	Lipowa		Szkoła	740	1914 r.
13 5	Unisław	Parkowa	22	Dwór	762/3	ok. 1900 r.
13 6	Unisław	Parkowa	22	Stodoła	762/1, 762/2	poł. XIX w.
13 7	Unisław	Parkowa	24	Dom	764	pocz. XX w.
13 8	Unisław	Rynkowa	9-11	Dom	712/2, 713, 714/1,	1906 r.

					714/2	
13 9	Unisław	Wiślana (Rynkowa)		Dom	676	1907 r.
14 0	Unisław	Wiślana	1	Dom	702/1	kon. XIX w.
14 1	Unisław	Wiślana	2	Dom	753	XIX/XX w.
14 2	Unisław	Wiślana	3	Czworak	705/1, 706/1, 707/1	kon. XIX w.
14 3	Unisław	Wiślana	5	Czworak	709/5, 709/3, 709/4, 709/6	kon. XIX w.
14 4	Unisław	Wiślana	5	Budynek gospodarczy	709/3, 707/1, 709/5	kon. XIX w.
14 5	Unisław	Wiślana	7	Czworak	711/2, 710, 711/3	kon. XIX w.
14 6	Unisław	Wiślana	7	Budynek gospodarczy	711/5, 711/4, 711/2, 710	kon. XIX w.
14 7	Unisław	Wiślana	15-17	Dom	732, 733/2	kon. XIX w.
14 8	Unisław	Wiślana	19	Dom	734/2	1912 r.
14 9	Unisław	Wiślana	26	Dom	313/7	ok. 1893 r.
15 0	Unisław	Wiślana	26	Budynek gospodarczy	313/7	ok. 1893 r.
15 1	Unisław	Wiślana	28	Dom	313/8	1. poł. XX w.
15 2	Unisław	Wiślana	30	Dom	313/9	pocz. XX w.
15 3	Unisław	Wiślana	31	Dom	559/3	pocz. XX w.
15 4	Unisław	Wiślana	33	Dom	558/2	1. ćw. XX w.
15 5	Unisław	Wiślana	33	Kuźnia	558/2	kon. XIX w., otwory przebud.
15 6	Unisław	Żwirki i Wigury	1	Dom z zespołu cukrowni	38/6	pocz. XX w.
15 7	Unisław	Żwirki i Wigury	3	Cukrowania (bud. użyteczności publicznej)	38/4	pocz. XX w.
15 8	Unisław	Żwirki i Wigury	7-9	Budynek starej suszarni z kominem fabrycznym i budynek transformatorów z zespołu cukrowni	1164/4	k. XIX w.
15 9	Unisław	Żwirki i Wigury	7-9	Budynek suszarni i stacja wyżymania wysłodków w zespole cukrowni	1164/2	

16 0	Unisław	Żwirki i Wigury	7-9	Portiernia-waga w zespole cukrowni	1164/4	
16 1	Unisław	Żwirki i Wigury	7-9	Biuro wypłat w zespole cukrowni	1164/4	
16 2	Unisław	Żwirki i Wigury	7	Budynek mieszkalny w zespole cukrowni	1164/4	
16 3	Unisław	Żwirki i Wigury	7-9	Budynek administracyjny w zespole cukrowni	38/13	
16 4	Unisław	Żwirki i Wigury		Dróżnicówka PKP	864/2	pocz. XX w.